

เจ้าภาพจะเป็นบุคคลนอกชุมชนหรือเป็นบุคคลที่เคยอยู่ในชุมชนนั้นมาก่อนเป็นผู้ที่มีฐานะดีหรือมีชื่อเสียงทางสังคม หรือเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีอิทธิพลในวงราชการรับเป็นเจ้าภาพ บุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับวัดนั้น ๆ มาก่อน เช่น เป็นศิษย์วัดนั้นมาก่อน หรือเคยบวชเรียนที่วัด หรือเป็นวัดในหมู่บ้านเดิมที่คนอาศัยมาก่อน เป็นต้น ซึ่งแน่นอนว่าเจ้าภาพและวัดจะต้องระดมทุนในการโฆษณาชักจูงให้พุทธศาสนิกชนเข้าร่วมทุนให้มากที่สุด และในวันประกอบพิธีทางวัดต้องจัดหาทุนเลี้ยงอาหารผู้เข้าร่วมพิธีจำนวนมาก หรือขอข้าวขอแกลงคนในชุมชนให้มาร่วมรับผิชอบด้วย สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นและขยายวงกว้างไปตามวัดต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา จึงทำให้เห็นได้ชัดว่าการประกอบพิธีกรรมเหล่านี้ไม่ได้มุ่งไปที่ศรัทธาหรือศรัทธาจริง ๆ แต่ส่วนใหญ่มุ่งไปที่องค์ประกอบของภินิหารและปาฬาคือเงินทุนเท่านั้น ลักษณะอย่างนี้จะพบมากเกือบทุกกิจกรรม อย่างเช่นพิธีกรรมผูกพัทธสีมาของวัดจำนวนมากที่ใช้วิธีการโฆษณาทุกรูปแบบทั้งวิทยุ โทรทัศน์ แผ่นใบปลิว และขึ้นป้ายโฆษณาออกไปต่างจังหวัดอย่างกว้างขวาง และใช้เวลาหลายวันในการจัดงาน วัดจึงต้องรับภาระเลี้ยงดูผู้มาร่วมงาน ซึ่งต้องใช้ทุนเป็นจำนวนมาก ดังเห็นได้จากการจัดงานผูกพัทธสีมา วัดศาลาไม้ไผ่ ตำบลท่าแค อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อ พ.ศ. 2531 วัดต้องลงทุนเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดงาน จำนวน 1,000,000 บาท มีพุทธศาสนิกชนมาร่วมงานจากต่างจังหวัดและในจังหวัดจำนวนมาก เมื่อเสร็จงานแล้ว ทางวัดได้รับเงินจากการร่วมทำบุญ จำนวน 1,600,000 บาท ทำให้วัดมีกำไรถึง 600,000 บาท แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนิกชนจำนวนมากยังให้ความสำคัญตามความเชื่อเดิมเกี่ยวกับการปิดทองลูกนิมิต หากปิดทองลูกนิมิตได้ 9 วัด บุคคลนั้นจะได้รับบุญกุศลไปเกิดบนสวรรค์หรือเกิดในศาสนาพระศรีอาริยมตไตรย พบแต่ความสุขในเบื้องปลาย¹ แต่อย่างไรก็ตามประเพณีบางอย่างก็กำลังเลือนหายไป โดยเฉพาะประเพณีขนทรายเข้าวัดหรือประเพณีฉลองหรือสมโภชกองทรายภายในวัด บางวัดต้องซื้อทรายมาเอง เนื่องจากแหล่งทรายบริเวณใกล้ ๆ วัดไม่มี แล้วจึงชักชวนชาวบ้านมาร่วมฉลองหรือสมโภชกองทราย² ปัจจุบันจึงพบว่าวัดจำนวนมากที่ขาดลานทรายสำหรับให้เด็กหรือเยาวชนได้วิ่งเล่นหรือจัดกิจกรรมอื่น ๆ เหมือนอย่างสมัยก่อน

¹ สัมภาษณ์พระครูอุดมสังฆคุณ (สมปอง ชินุตตโม) เจ้าอาวาสวัดศาลาไม้ไผ่ ตำบลท่าแค อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2544.

² สัมภาษณ์นางแดง พิบะกุล บ้านเลขที่ 13 หมู่ที่ 5 ตำบลตำนาน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2545.

³ สัมภาษณ์พระครูอุดมสังฆคุณ (สมปอง ชินุตตโม) เจ้าอาวาสวัดศาลาไม้ไผ่ ตำบลท่าแค อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2544.

ในสมัยนี้บทบาทด้านพิธีกรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งของพระภิกษุสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่ การประกอบพิธีกรรมปลุกเสกหรือพุทธาภิเษกพระเครื่องและเครื่องรางของขลัง โดยมีพระภิกษุจำนวนมากที่ศึกษาพิธีกรรมทางไสยศาสตร์จนมีความชำนาญ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นพิธีกรรมที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระอาจารย์นา ชินวโร วัดคอนสาลา พระอาจารย์ป่าน ปาลธมโม วัดเขาอ้อ พระครูเนกขัมมาภิรมย์ (ดิษฐ์ ดิสฺสโร) วัดปากสระ พระครูศรัทธานุรักษ์ (วรรณ) วัดรัตนาราม พระครูถาวรชัยคุณ (หมูน ยสโร) วัดเขาแดงตะวันออก พระราชปฎิภาณมุนี (สรง อธิมโย) วัดคูหาสวรรค์ พระธรรมเมธาจารย์ (ทัน ธรรมสโร) วัดภูผาภิมุข จังหวัดพัทลุง พระราชรัตนโมลี (แสง ดิสฺสโร) วัดแหลมทราย จังหวัดสงขลา เป็นต้น พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้มักจะได้รับนิมนต์ให้เข้าร่วมพิธีกรรมพุทธาภิเษกของวัดต่าง ๆ ที่จัดขึ้นทั้งในภาคใต้และภาคอื่น ๆ เช่น พิธีกรรมพุทธาภิเษกรูปหลวงพ่อดาววัดดีหลวง จังหวัดสงขลา พ.ศ. 2505 พิธีกรรมพุทธาภิเษกรูปหลวงพ่อดาววัดช้างให้ จังหวัดปัตตานี พ.ศ. 2500 - 2512 พิธีกรรมพุทธาภิเษกพระเครื่องวัดบ้านสวน จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2511 พิธีกรรมพุทธาภิเษกพระเครื่องวัดถ้ำเขาเงิน จังหวัดชุมพร พ.ศ. 2511 - 2512 พิธีกรรมพุทธาภิเษกรูปสมเด็จพระเจ้าเอกชัย วัดสุวรรณคีรี จังหวัดสงขลา พ.ศ. 2505 - 2506 พิธีกรรมพุทธาภิเษกพระภูทวารวัด วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2505 เป็นต้น

การที่พระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาหันมาบทบาทในการส่งเสริมการประกอบพิธีกรรมพุทธาภิเษกอย่างกว้างขวางเช่นนี้ เพราะเชื่อกันว่าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งศึกษาที่เก่าแก่ทางด้านไสยศาสตร์มาก่อน โดยเฉพาะสำนักวัดเขาอ้อและเครือข่ายจะเป็นแหล่งสืบทอดทางไสยศาสตร์มาจนปัจจุบันดังได้กล่าวมาแล้ว

แต่อย่างไรก็ตามหลังจากพระภิกษุสงฆ์ที่ชาวบ้านนับถือว่าเป็นพระเกจิอาจารย์ค่อย ๆ มรณภาพไปจึงทำให้เริ่มขาดแคลนพระสงฆ์ที่มีความรู้ทางไสยศาสตร์ ตั้งแต่หลัง ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา พระสงฆ์หลายรูปที่ไม่เคยมีบทบาททางด้านพิธีกรรมปลุกเสกหรือพุทธาภิเษกมาก่อน เริ่มหันมาให้ความสนใจในการประกอบพิธีกรรมด้านนี้กันมากขึ้น เนื่องจากมีพระสงฆ์หลายรูปเป็นเจ้าอาวาสวัดที่เคยมีชื่อเสียงโด่งดังทางไสยศาสตร์ แต่ไม่เคยศึกษาพิธีกรรมทางไสยศาสตร์มาก่อน เช่น พระครูอดุลธรรมกิตติ (กลั่น อคฺคธมฺโม) เจ้าอาวาสวัดเขาอ้อ พระครูขันตยาภรณ์ (พรหม ขนฺติโก) เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน พระครูพิพิจิตรกิจ (กล้วย อโมโน) เจ้าอาวาสวัดภูเขาทอง เป็นต้น เมื่อพระภิกษุเหล่านี้ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดดังกล่าว ต้องรับกิจนิมนต์ไปปลุกเสกพิธีต่าง ๆ บางครั้งได้รับคำขอร้องจากลูกศิษย์ลูกหาให้ช่วยทำพิธีหรือปลุกเสกพระเครื่อง พระภิกษุ

สงฆ์เหล่านี้จึงต้องรับประกอบพิธีให้¹ หลังจากนั้นจึงค่อย ๆ เรียนรู้และเริ่มประกอบพิธีกรรมอย่างจริงจังจนเป็นที่รู้จักของวงการพระเครื่อง แต่พระสงฆ์บางรูปก็ประกอบพิธีกรรมพร้อมกับการสร้างพระเครื่องเพื่อหาเงินทุนมาบูรณะวัด จนกลายเป็นที่ยอมรับของสังคมภายนอกชุมชน ขณะที่คนภายในชุมชนไม่ยอมรับในวัตถุมงคลเหล่านั้น²

บทบาทด้านการประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ถือได้ว่าเป็นบทบาทที่สร้างรายได้ให้กับวัดและพระสงฆ์จำนวนมาก การเข้าร่วมพิธีปลุกเสกหรือพุทธาภิเษกครั้งหนึ่งได้ประมาณ 2,000 - 3,000 บาท หรือบางครั้งพระสงฆ์บางรูปได้รับกนิมนต์ไปรดน้ำมนต์หรือผูกผ้าข้อมือที่ประเทศมาเลเซีย 2-3 วัน ได้รับเงินบริจาค ประมาณ 200,000 - 300,000 บาท³ ปัจจัยเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นสิ่งล่อใจหรือสิ่งตอบแทนให้พระสงฆ์ต้องแสดงบทบาทนี้ต่อไป เพื่อตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนบางกลุ่มพร้อมกับวัดหลายแห่งได้รับการพัฒนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวัตถุอย่างมากมาจนเกินความจำเป็น

บทบาทด้านพิธีกรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งของวัดและพระสงฆ์บริเวณอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งจะไม่ค่อยพบในบริเวณอื่นมากนัก ได้แก่ “พิธีกรรมสวดวัด” เป็นพิธีกรรมที่ผสมผสานระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ พิธีกรรมนี้จะจัดทำในกรณีที่เกิดปัญหาหรือมีเหตุการณ์ไม่ดีขึ้นในวัด ทำให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ในวัดอย่างไม่มีความสุข⁴ หรือเจ้าอาวาสมีปัญหาก็ไม่สามารถอยู่ติดวัดได้ต้องผลัดเปลี่ยนตัวเจ้าอาวาสอยู่เสมอ⁵ จึงจำเป็นต้องทำพิธีสวดวัดเป็นการทำบุญล้างอาถรรพ์หรือเรียกอีกอย่างว่า “การกวาดวัด” เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับพระภิกษุสงฆ์ภายในวัดนั้น ๆ ให้สามารถดำเนินการภารกิจของสมณเพศได้อย่างเหมาะสมต่อไป⁶

¹สัมภาษณ์พระครูพิพิธวรกิจ (คล้อย อโมโน) เจ้าอาวาสวัดบ้านสวนและเจ้าอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544.

²สัมภาษณ์พระครูอดุลธรรมกิตติ์ (กลิ่น อัครมโม) เจ้าอาวาสวัดเขาอ้อ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2544.

³สัมภาษณ์พระครูอดุลธรรมกิตติ์ (กลิ่น อัครมโม) เจ้าอาวาสวัดเขาอ้อ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2544.

⁴สัมภาษณ์พระครูวิจิตรธรรมภาณ (สลัป) เจ้าอาวาสวัดป่าตอ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2544.

⁵สัมภาษณ์พระครูกาชาด (บุญทอง เขมทศโต) เจ้าอาวาสวัดคอนสาธา ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544.

⁶สัมภาษณ์พระครูวิจิตรธรรมภาณ (สลัป) เจ้าอาวาสวัดป่าตอ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2544.

วัดบริเวณอำเภอควนขนุนที่ได้จัดพิธีสวดวัดมาแล้วมีหลายวัด เช่น วัดบ้านสวน วัดโลกโค่น วัดป่าตอ วัดพังคาน วัดตะพาน (อำเภอศรีบรรพต) เป็นต้น การจัดพิธีกรรมนี้ทางวัดจะต้องปลูกโรงพิธีขึ้นบริเวณวัดทั้ง 8 ทิศ และตรงกลางปลูกเป็นโรงพิธีของเจ้าของวัด ส่วนอีก 8 ทิศนั้นชาวบ้านจะเป็นผู้รับผิดชอบ นิมนต์พระสงฆ์อย่างน้อย 5 รูปและต้องเป็นพระสงฆ์วัดเดียวกัน¹ การทำพิธีส่วนใหญ่จะเริ่มตอนเย็น เมื่อถึงกำหนดฤกษ์พระภิกษุจะเริ่มสวดพระพุทธมนต์เป็นไปตามลำดับไม่พร้อมกัน โดยเริ่มจากโรงพิธีทางทิศตะวันออก หมุนไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ตามเข็มนาฬิกา จนจบที่ทิศอีสานหรือทิศตะวันออกเฉียงเหนือ² ส่วนเวลากลางคืนพราหมณ์ 4 คน จะทำพิธีสวดโองการบริเวณหน้าอุโบสถจนรุ่งสว่าง จึงนำวัวนิล 2 ตัว เทียบกันไถแล้ว ไถพลิกดินรอบอุโบสถ 3 รอบเป็นการล้างอาถรรพ์ แต่ถ้าวัดใดไม่มีอุโบสถก็อาจไถรอบพื้นที่วัด เมื่อไถดินเสร็จแล้ว พราหมณ์ก็กวาดวัดเป็นการกวาดสิ่งชั่วร้ายหรือเสนียดจัญไรก็จะเสร็จพิธีกรรม³ ซึ่งเชื่อกันว่าวัดใดที่ได้ผ่านพิธีกรรมสวดวัดหรือกวาดวัดแล้วจะทำให้วัดนั้นมีความเจริญรุ่งเรืองตลอดไป

---

¹สัมภาษณ์พระครูกาชาด (บุญทอง เขมตฺโต) เจ้าอาวาสวัดดอนศาลา ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544.

²สัมภาษณ์พระครูวิจิตรธรรมภาณ (สลัป) เจ้าอาวาสวัดป่าตอ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2544.

³สัมภาษณ์พระครูอุบลย์ศีลวัตร (ผ่อง วิฑฺฒโม) เจ้าอาวาสวัดตะพาน ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2544.

บทที่ 5

ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ดินแดนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสานของวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ผู้คนนับถือวิญญาณ ผีสาร เทวดา อารักษ์ พุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และศาสนาอิสลาม ศาสนาเหล่านี้ได้ผสมกลมกลืนจนกลายเป็นวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น แต่ผู้คนแถบนี้ส่วนใหญ่ก็นับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก จึงพบว่าบริเวณนี้มีวัดวาอารามกระจายตัวอยู่ทุกส่วนของดินแดนนี้ ซึ่งเป็นสิ่งยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดี โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ทำหน้าที่ให้การอบรมสั่งสอนคุณธรรมจริยธรรมแก่ชาวบ้านก่อให้เกิดความสัมพันธ์และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน วัดและพระสงฆ์แต่ละแห่งต่างก็มีลักษณะที่แตกต่างกันไป ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและพระสงฆ์กับชาวบ้านก็ย่อมแตกต่างกันไปด้วย เพราะในอดีตที่ผ่านมาความสัมพันธ์ของทั้ง 2 ฝ่ายอยู่ในลักษณะสมดุลที่พระสงฆ์ต้องสั่งสอนอบรมควบคุมความประพฤติของชาวบ้านและชาวบ้านก็ต้องควบคุมดูแลวัดและพระสงฆ์ให้การอุทิศตนให้พระสงฆ์สามารถดำรงอยู่อย่างเหมาะสมของสมณเพศ เป็นการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านจึงเป็นไปอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะวัดและพระสงฆ์ในท้องถิ่นแถบลุ่มทะเลสาบสงขลา ชาวบ้านจะเข้าใจและรับทราบความเป็นไปของวัดต่าง ๆ ในท้องถิ่นของตนอย่างถ่องแท้ถึงลักษณะพิเศษของวัดและพระสงฆ์แต่ละแห่งเป็นอย่างดี จนบางครั้งชาวบ้านได้นำลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของพระสงฆ์และวัดนั้น ๆ มาผูกเป็นคำประพันธ์คำคล้องจองเป็นสโลแกนให้จดจำได้ง่าย ดังคำที่ว่า “กินวัวกินควายวัดไผ่ เรียนวินัยวัดท่าแค เรียบร้อยวัดควนนิมิต จี๊จิวัดควนปรัง คงทนวัดเขาอ้อ หามมอวัดนางลาด มหาชาติวัดท่ามิหรำ นักรธรรมวัดโคก ขี้โรควัดโพธิ์ ความรู้วัดสมสมัย”¹ คำประพันธ์เหล่านี้ชี้ให้เห็นลักษณะเด่นหรือเอกลักษณ์ของวัดและพระสงฆ์บริเวณจังหวัดพัทลุงได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นจริงในสมัยหนึ่ง เพราะคำว่า กินวัวกินควายวัดไผ่ หมายถึงวัดคอกยาราม ตำบลท่าแค อำเภอเมืองพัทลุง ชุมชนบริเวณนี้หากมีการจัดเลี้ยงแขกในงานต่าง ๆ เช่น งานแต่งงาน งานศพ งานบวชนาค เป็นต้น ชาวบ้านนิยมฆ่าวัวฆ่าควาย นำมาแกงมาต้มโดยไม่ต้องได้ผักใช้เนื้อล้วน ๆ จึงจะถือว่าดีว่าเป็นนักเลงจริงเป็นที่ยอมรับของชุมชน คำว่าเรียนวินัยวัดท่าแค หมายถึงวัดท่าแค ตำบลท่าแค อำเภอเมืองพัทลุง เป็นวัดที่ส่งเสริมให้พระภิกษุสงฆ์ได้ศึกษาพระธรรมวินัยจนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของชุมชน คำว่าเรียบร้อยวัดควนนิมิต หมายถึงวัดควนอินทร์

¹สัมภาษณ์พระครูแก้ววราภรณ์ (กระจำง์ ปรีปฺโน) เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2544.

มิตร ตำบลท่ามิหรำ อำเภอเมืองพัทลุง ซึ่งสมัยก่อนเจ้าอาวาสวัดนี้เป็นพระสงฆ์ที่มีความประพฤติเรียบร้อย มีความละเอียดประณีต จนเป็นที่รู้จักของคนในชุมชน คำว่าจี๊จิดวัดควนปรัง หมายถึงวัดควนปรัง ตำบลท่ามิหรำ อำเภอเมืองพัทลุง เดิมวัดนี้มีเจ้าอาวาสที่จี๊จิดหรือจี๊เหนียว หมายถึงมีความตระหนี่ขาดความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลแก่ชุมชน กงทนวัดเขาอ้อ หมายถึงวัดเขาอ้อ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน วัดนี้เป็นแหล่งศึกษาทางไสยศาสตร์จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของสังคมทั้งภายในและภายนอกชุมชน ในด้านวิชาการคงกระพันชาตรี หาหมอวัดนางลาด หมายถึงวัดนางลาด ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง วัดนี้เจ้าอาวาสรุ่นก่อนจนกระทั่งปัจจุบันล้วนเป็นผู้เชี่ยวชาญยาสมุนไพร มีการให้บริการรักษาโรคนานาชนิดแก่ชาวบ้าน มหาชาติวัดท่ามิหรำ หมายถึงวัดท่ามิหรำหรือวัดอินทราวาส ตำบลท่ามิหรำ อำเภอเมืองพัทลุง วัดนี้ในสมัยก่อนพระสงฆ์ส่วนใหญ่จะมีความชำนาญในการเทศน์มหาชาติและการสวดพระพุทธรมณดี นักธรรมวัดโคก หมายถึงวัดโคกคีรี ตำบลตำนาน อำเภอเมืองพัทลุง วัดนี้สมัยก่อนเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ที่มีความรู้และศึกษาธรรมจนมีชื่อเสียง จี๊โรควัดโพธิ์ หมายถึงวัดโพธิ์ตำนาน อำเภอเมืองพัทลุง วัดนี้เนื่องจากสมัยหนึ่งเจ้าอาวาสเป็นคนพิการ แต่มีความชำนาญทางด้านการรักษาโรคแบบพื้นบ้าน ความรู้วัดสมสมัย หมายถึงวัดสมสมัย ตำบลตำนาน อำเภอเมืองพัทลุง วัดนี้สมัยก่อนเจ้าอาวาสเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในการแต่งคำประพันธ์หรือแต่งกลอนได้ไพเราะมาก จากข้อมูลดังกล่าวขอมอบสะท้อนให้เห็นถึงมุมมองหรือความคิดของชาวบ้านต่อพฤติกรรมหรือวัตรปฏิบัติเฉพาะเจาะจงของแต่ละวัดอย่างตรงไปตรงมา ซึ่งเอกลักษณ์เฉพาะของพระสงฆ์และวัดในทำนองนี้ยังมีอีกหลายวัด ดังคำกล่าวว่า “นักทำวัดโอ ภูมิรู้วัดนาท่อม ขายสั้มวัดกลาง ก่อสร้างวัดลำ พระไม่วัดบ้านนา”¹ คำว่านักทำวัดโอ หมายถึงวัดนาโอ ตำบลร่มเมือง กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง วัดนี้ในสมัยก่อนเจ้าอาวาสเป็นผู้ที่มีความขยันอดทนในการทำงาน ภูมิรู้วัดนาท่อม หมายถึงวัดนาท่อม ตำบลนาท่อม อำเภอเมืองพัทลุง วัดนี้ในสมัยก่อนเจ้าอาวาสเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญทางด้านพระปริยัติหรือหลักธรรมทางพุทธศาสนา ขายสั้มวัดกลาง หมายถึงวัดกลาง ตำบลร่มเมือง กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ วัดนี้เนื่องจากพื้นที่เป็นป่าและสวนจำนวนมากที่เป็นของวัดมีการปลูกยางหรือชาวบ้านเรียกว่า “สั้มยางสด” มีผลผลิตออกจำหน่ายทุกปี ก่อสร้างวัดลำ หมายถึงวัดลำหรือวัดร่มเมือง ตำบลร่มเมือง กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ วัดนี้เจ้าอาวาสเดิมมีความชำนาญในการก่อสร้าง พระไม่วัดบ้านนา หมายถึงวัดบ้านนา ตำบลบ้านนา กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ วัดนี้เดิมมีพระภิกษุชื่อพระภิกษุเขียว จากวัดอัมพวนาราม ตำบลท่ามิหรำ อำเภอเมืองพัทลุง ได้ย้ายไปจำพรรษาที่วัดบ้านนา ปรากฏว่าพระเขียวเป็นพระภิกษุที่

¹สัมภาษณ์พระครูแก้ววราภรณ์ (กระจำง ปรีณฺโณ) เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2544.

มีความเกียจคร้านไม่เอาการเอางาน เล่ากันว่าแม้แต่กฎที่อาศัยหลังคารั่วก็ไม่ยอมซ่อมแซม เวลาฝนตกน้ำฝนรั่ว พระเชีวต้องการร่มเพื่อไม่ให้ถูกฝน จนชาวบ้านนำไปพูดต่อ ๆ กันไป¹

ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้เกิดขึ้นในลักษณะต่าง ๆ จากการสังมองค์ความรู้แล้วพัฒนาเป็นภูมิปัญญา ซึ่งลักษณะเด่นบางอย่างเป็นอุบายธรรม หรือเป็นเพียงสื่อหน้าที่ต้องการให้ผู้คนในแถบนี้เข้าถึงพุทธธรรม ด้วยเหตุนี้จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ตีความให้เห็นถึงลักษณะที่แท้จริงอันแฝงเร้นอยู่ในลักษณะเฉพาะอย่าง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

พุทธศาสนาเน้นพุทธาคมและไสยศาสตร์

ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่ปรากฏให้เห็นทุกยุคทุกสมัย ได้แก่ การผสมกลมกลืนของพุทธศาสนาและไสยศาสตร์เข้าด้วยกัน เป็นการเน้นถึงความศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติในรูปแบบต่าง ๆ ที่สามารถคลบั่นดาลให้เกิดคุณและเกิดโทษแก่ผู้เคารพนับถือ หากปฏิบัติดีหรือปฏิบัติถูกต้องก็จะได้รับความคุ้มครอง แต่หากปฏิบัติไม่ถูกต้องสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาจคลบั่นดาลให้เกิดโทษได้ ดังเห็นได้จากรูปแบบของการใช้ตัวอักษรขอม – ภาษาบาลี หรืออักษรขอม – ภาษาไทย และอักษรไทย – ภาษาบาลี เพราะเชื่อกันว่าอักษรเหล่านี้เป็นตัวอักษรศักดิ์สิทธิ์ พระภิกษุสงฆ์จำนวนมากจึงได้นำอักษรหรือภาษาดังกล่าวมาแต่งหรือผูกเป็นบทสวด โองการต่าง ๆ และทำเป็นอักษรเลขยันต์ เพื่อประกอบพิธีกรรมหรือสร้างเครื่องรางของขลัง ที่เน้นให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพระครูเนกขัมมภิรมณ์ (คินฺธุ คิสสโร) อดีตเจ้าอาวาสวัดปากสระ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง พระเกจิอาจารย์ชื่อดังได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

พระคาถาทางไสยศาสตร์นี้ เป็นของที่นับถือกระทำกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล แต่ขอให้ท่านทั้งหลายโปรดเข้าใจว่าของที่ดีย่อมมีประโยชน์แก่ผู้ที่ใช้จักใช้ท่านนั้น ถ้าใช้ถูกต้องจะมีคุณอนันต์ แต่ถ้าใช้ผิดจะมีโทษอย่างมหันต์

ขอท่านจงเลือกใช้พระคาถาที่ท่านเห็นว่าดีมีประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น อันเป็นวิสัยของคนชั่ว จึงจะได้ชื่อว่าเป็นพวกพระ อันพวกพระนั้นคือคนดี ส่วนพวกผีคือคนชั่ว คนชั่วอยู่กับผีคนดีอยู่กับพระ ขอให้ท่านทั้งหลายจงเป็น

---

¹สัมภาษณ์พระครูวิจิตรวราภรณ์ (กระจ่าง ปริบูรณ์) เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สัมมนากลุ่มที่วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2544.

พวกพระมิชรรมะคุ้มครอง แล้วนำพระคาถาที่ท่านปรารณาไปใช้ ในทางที่จะให้ผลแก่คนและผู้อื่น พระคาถานี้จะได้ผลสมประสงค์ศักดิ์สิทธิ์จริง¹

พระครูเนกขัมมาภิรมณ์ (ดิษฐ์ ดิสสโร) ยังได้นำด้วยทคาถาที่เกี่ยวกับพุทธศาสนามาใช้เป็นบทสวดหรือโอองการปลุกเสกเครื่องรางของขลัง เชื่อว่าเป็นบ่อเกิดของความศักดิ์สิทธิ์ เช่น คาถาอิติปิโส 8 ทิศ คาถามงกุฎพระพุทธเจ้า คาถาพระเจ้า 16 พระองค์ คาถาเนาวหรรณ คาถาอิติปิโสถอยหลัง คาถาबारมี 30 ทิศ คาถายอดศีล คาถาหัวใจพระรัตนตรัย คาถาหัวใจพระพุทธเจ้า เป็นต้น นอกจากนี้คาถาที่เกี่ยวกับเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ที่พระสงฆ์นิยมนำมาใช้เป็นบทสวดก็มีมากมาย เช่น คาถาท้าวมหาพรหม คาถาพระยาพาลี คาถาพระเพท ยธรร คาถาเทพรำจวน คาถาเทพรำลึก คาถาพรหมสี่หน้า เป็นต้น²

ส่วนพระอาจารย์นำ ชินวโร พระเกจิอาจารย์แห่งวัดดอนศาลา อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านอักษรเลขยันต์ ได้นำพระคาถาต่าง ๆ มาใช้ทางไสยศาสตร์ เช่น การนำพระรัตนตรัยหรือแก้วสามประการ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คาถาพระเจ้า 5 พระองค์ คือ พระกุกกุสันโธ พระโกนาคม พระพุทธกัสสปะ พระศรีศากยมุนี และพระศรีอริยเมตไตรย เป็นต้น คาถาเหล่านี้ได้นำมาผูกเป็นอักษรเลขยันต์สร้างเป็นตะกรุดหรือสร้างเป็นผ้ายันต์ใช้ป้องกันตัว สิ่งเหล่านี้จะถูกสร้างขึ้นตามฤกษ์ยามทางโหราศาสตร์เท่านั้นจึงจะเชื่อว่ามีศักดิ์สิทธิ์ ผู้คนในแถบนี้ยังมีความเชื่อต่อไปอีกว่า พระอริยสงฆ์หรือพระเถระที่มีความรู้ทางธรรมวินัยหรือมีวัตรปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด และมีความรู้ทางไสยศาสตร์ โหราศาสตร์เป็นอย่างดี เป็นพระสงฆ์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ จะประกอบพิธีกรรมหรือสร้างพระเครื่องรางของขลังอะไรก็ศักดิ์สิทธิ์ไปด้วย ซึ่งพระสงฆ์เหล่านี้ทั้งในอดีตและปัจจุบันจะพบมากในแถบบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น สมเด็จพระเจ้าพะโคะเหยียบน้ำทะเลจืด วัดพะโคะ หลวงพ่อทวดหัวมวย วัดอ่างทอง พระครูธรรมโมชนิด (คง โกลนุดโต) วัดธรรมโฆณย์ หลวงพ่อปลอด วัดหัวป่า หลวงพ่อเรือง วัดหัววัง หลวงพ่อจันทร์ วัดแหลมวัง หลวงพ่อสงฆ์ วัดกงลาวดี หลวงพ่อศรีแก้ว วัดไทรใหญ่ หลวงพ่อเล็ก วัดจุ่มปะ หลวงพ่อชั้น วัดควนหวาด หลวงพ่อแดง วัดท่าแซะ จังหวัดสงขลา พระครูสังฆวิจารณ์ัทพันต์บรรพต (ทองเต่า) วัดเขาอ้อ พระครูเนกขัมมาภิรมณ์ (ดิษฐ์ ดิสสโร) วัดปากสระ พระครูสิทธิยาภิรัต (เอียด

¹พระครูเนกขัมมาภิรมณ์ (ดิษฐ์ ดิสสโร). กัมภีร์พระเวทย์ดำหรับที่รวมพระคาถาอันศักดิ์สิทธิ์. 2506. หน้า คำนำ.

²ดูรายละเอียดในหนังสือกัมภีร์พระเวทย์ของพระครูเนกขัมมาภิรมณ์ (ดิษฐ์ ดิสสโร). อดีตเจ้าอาวาสวัดปากสระ ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2506.

ปทุมสโร) วัดคอนศาลา พระอาจารย์ปาน ปาลมโม วัดเขาอ้อ พระอาจารย์นำ ชินวโร วัดคอนศาลา พระครูพิพัฒน์สิริธร (กง สิริมีโต) วัดบ้านสวน หลวงพ่อเจ็ก จิตรมโม วัดเขาแดง ตะวันตก พระครูถาวรชัยคุณ (หมุ่น ยสโร) วัดเขาแดงตะวันออก จังหวัดพัทลุง เป็นต้น

พระอริยสงฆ์และพระเกจิอาจารย์เหล่านี้ ชาวบ้านมีความเคารพนับถือบูชาว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ แม้ว่าพระภิกษุสงฆ์บางรูปจะฉันทนของมีนเมา เช่น พระครูสังฆวิจารณ์ฉันทนบรพต (ทองเผ่า) วัดเขาอ้อ หลวงพ่อศรีแก้ว วัดไพรใหญ่ พระอาจารย์ปาน ปาลมโม วัดเขาอ้อ หลวงพ่อสงฆ์ วัดคงควาดี หลวงพ่อเล็ก วัดจุ่มปะ พระอุปัชฌาย์รอด วัดควนกรวด เป็นต้น แต่พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ก็ไม่ได้เป็นที่รังเกียจของชาวบ้านกลับเป็นที่นับถือบูชาของชาวบ้านเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะพระครูสังฆวิจารณ์ฉันทนบรพต (ทองเผ่า) ในฐานะที่ท่านเป็นพระอุปัชฌาย์ด้วยได้ฉันทนของมีนเมา มีความผิดได้ถูกสั่งพักการเป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นเวลา 1 ปี¹ แต่ประชาชนก็ยังนิยมส่งบุตรหลานไปบวชที่วัดเขาอ้อ แม้ว่าพระสงฆ์เหล่านี้จะมรณภาพไปแล้วแต่ชาวบ้านก็ยังมีการบนบานด้วยสุราของมีนเมากลายเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้านมาโดยตลอด ซึ่งเป็นไปได้ว่าชาวบ้านมุ่งเคารพความศักดิ์สิทธิ์ของพระภิกษุที่เชื่อว่าจะสามารถคลันดาลให้เกิดผลตอบสนองความต้องการของตนเป็นประการสำคัญ จึงไม่คำนึงถึงพระธรรมวินัยหรือหลักพุทธธรรมที่แท้จริงมากนัก และประการสำคัญแม้ว่าพระภิกษุเหล่านี้จะฉันทนของมีนเมมาเป็นกระทำผิดศีลถือเป็นอาบัติก็เป็นเพียงปาจิตติยัจฉาไว้ในจำพวกอาบัติเบา เรียกว่า ลหุกาบัติ พ้นได้ด้วยการแสดง ความผิดต่อพระภิกษุรูปอื่น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ได้สร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่น และไม่เปิดเผยรู้กันเฉพาะผู้ใกล้ชิดของพระภิกษุเหล่านั้น แต่สิ่งที่น่าแปลกคือพระสงฆ์เหล่านี้ โดยเฉพาะพระเกจิอาจารย์ที่สืบทอดวิชาทางไสยศาสตร์ของสำนักวัดเขาอ้อได้รับการยกย่องอย่างสูงในฐานะพระอาจารย์ใหญ่ทางฝ่ายไสยศาสตร์ เมื่อมรณภาพจะบรรจุศพไว้ภายในโกศ² ไม่ใช่โลงศพแบบสี่เหลี่ยมทั่วไป เพราะถือว่าเป็นครูอาจารย์ เช่น พระครูสิทธิยาภิรัต (เอียด ปทุมสโร) วัดคอนศาลา (พ.ศ. 2492) พระครูพิพัฒน์สิริธร (กง สิริมีโต) วัดบ้านสวน (พ.ศ. 2516) พระอาจารย์ปาน ปาลมโม วัด

¹ สัมภาษณ์พระครูกาชาด (บุญทอง เขมตโต) เจ้าอาวาสวัดคอนศาลา ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544.

² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์. 2538. หน้า 166.

³ โกศใช้บรรจุศพของพราหมณ์ซึ่งถือว่าเป็นชนชั้นสูง ไทยเรารับมาใช้กับสถาบันพระมหากษัตริย์และพระเถระชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น ในจังหวัดพัทลุงน่าจะได้รับอิทธิพลจากกลุ่มพราหมณ์ ซึ่งยังมีการปฏิบัติอยู่จนปัจจุบัน.

ภาพประกอบที่ 65 รูปเหมือนพระอาจารย์นำ ชินวโร พระเกจิอาจารย์ชื่อดังแห่งวัดดอนสาขลา ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง.

เขาอ้อ (พ.ศ. 2521) พระอธิการเล็ก วัดประดู่เรียง (พ.ศ. 2535)¹ พระครูกาชาด (บุญทอง เขมทดโต) วัดดอนศาลา (พ.ศ. 2545) เป็นต้น

จากการเคารพบูชาโดยเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์จึงนำไปสู่การสร้างรูปเคารพแบบรูปเหมือนจริงของพระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ขึ้น เพื่อกราบไหว้บูชาแทนการสร้างพระพุทธรูป ทำให้เกิดการนิยมสร้างรูปเหมือนจริงของพระภิกษุขึ้นอย่างแพร่หลายจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของวัดต่าง ๆ เกือบทุกวัดบริเวณแถบลุ่มทะเลสาบสงขลา และมีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้นทุกปี

นอกจากจะมีการเน้นในการสร้างรูปเคารพในรูปของพระภิกษุแล้ว พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลายังให้ความสำคัญและเคารพบูชาพระพุทธรูปในฐานะพระบรมศาสดาผู้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหนือมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย ดังนั้นการสร้างพระพุทธรูปในฐานะตัวแทนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงอยู่ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนให้ความเคารพบูชาเป็นอย่างสูง พระพุทธรูปที่เก่าแก่อายุมากพุทธศาสนิกชนยังมีความเชื่อว่ามีพลังศักดิ์สิทธิ์มาก เช่น พระพุทธรูปนิมิต วัดป่าขอม พระพุทธรูปพระเกิด วัดพระเกิด พระพุทธรูปดาหลวงยายทอง วัดทุ่งขุนหลวง พระคูลา วัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง พระเดิม วัดเอก พระพุทธไสยาสน์โคตมะ วัดพะโคะ พระพุทธไสยาสน์พ่อเผ่าอนัน วัดจะทิ้งพระ พระพุทธสิหิงค์ วัดเลียบ จังหวัดสงขลา เป็นต้น ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปเป็นอนุสรณ์ให้กับบุคคลมีการนิยมอย่างแพร่หลายในแถบลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยมีการนำชื่อบุคคลมาใช้เรียกชื่อพระพุทธรูป เช่น พระพุทธรูปเจ้าฟ้าอ๋ม เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ วัดเขาอ้อ พระพุทธรูปเจ้าฟ้า วัดท่าสำเภานเหนือ พระพุทธรูปแม่ทวด วัดเขียนบางแก้ว พระพุทธรูปสมเด็จพระเจ้าพรหมทอง วัดท่าสำเภาใต้ จังหวัดพัทลุง พระพุทธรูปสมเด็จพระเจ้าเกาะยอ ที่พักสงฆ์เขากุด พระพุทธรูปสมเด็จพระเจ้าเกาะใหญ่ วัดทุ่งบัว พระพุทธรูปสมเด็จพระเจ้าแม่อยู่หัว วัดเจ้าแม่อยู่หัว พระพุทธรูปนวนลำลี วัดพะโคะ จังหวัดสงขลา เป็นต้น

ส่วนสมเด็จพระเจ้าพะโคะนั้นไม่มีรูปแทนเป็นพระพุทธรูป เนื่องจากชาวบ้านเชื่อกันว่ารอยพระพุทธรูปบาทจำลองบนแผ่นหินบนเขาพะโคะเป็นรอยเท้าซ้ายจริง ๆ ที่สมเด็จพระเจ้าพะโคะได้ประทับไว้ให้ชาวบ้านได้กราบไหว้บูชา ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงได้ยึดถือเอารอยพระพุทธรูปบาทจำลองเป็นสิ่งแทนองค์สมเด็จพระเจ้าพะโคะ

จากความเชื่อต่อความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปและการสร้างพระพุทธรูปเป็นอนุสรณ์แก่บุคคลดังได้กล่าวมานี้ ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์หรือลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของพุทธศาสนาบริเวณ

¹ สัมภาษณ์พระครูพิพิธวรกิจ (กล้อย อโมโน) เจ้าคณะอำเภอควนขนุนและเจ้าอาวาสวัดภูเขาทอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544.

ภาพประกอบที่ 66 พระพุทธรูปพระเกิด วัดพระเกิด ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน
จังหวัดพัทลุง.

ภาพประกอบที่ 67 พระพุทธรูปแม่ทวด วัดเจียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน
จังหวัดพัทลุง ศิลปสมัยอยุธยา.

กลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งนำไปสู่การสร้างศูนย์รวมศรัทธาร่วมแรงร่วมใจของชุมชน จนบางแห่งกลายเป็นประเพณีและพิธีกรรมที่ชุมชนประกอบร่วมกันเป็นประเพณีใหญ่โต เช่น ประเพณีสมโภชเจ้าแม่อยู่หัว และรำนโนห์ราโรงครู วัดเจ้าแม่อยู่หัว (ท่าคูระ) อำเภอสตงิ่งพระ จังหวัดสงขลา ประเพณีการบวชนาคแก่บันค้อพระเดิม (พระพุทธรูป) ในอุโบสถวัดเอ็ก อำเภอกระเสสตงิ่ง จังหวัดสงขลา ประเพณีการบวชและการรำนโนห์ราถวายพระเกิดในอุโบสถวัดพระเกิด อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นทำที่ที่พุทธศาสนิกชนปฏิบัติต่อพระพุทธรูปส่วนหนึ่งที่นับถือกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์เป็นศูนย์กลางความศรัทธาของชาวบ้านที่เชื่อกันว่าจะได้รับความคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้

ความเชื่อต่อความศักดิ์สิทธิ์นอกเหนือจะเชื่อในองค์พระพุทธรูปในฐานะสิ่งแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ชาวบ้านยังมีความเชื่อต่อความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปผู้บรรลุมรรคเป็นพระอรหันต์ จึงมีการนิยมนำพระพุทธรูปมาคู่กับพระพุทธรูป โดยเฉพาะพระสาวกกับพระโมคคัลลานะพระพุทธรูปชายขวาของพระพุทธรูป นิยมนำคู่กับพระพุทธรูปพระประทานภายในอุโบสถของวัดต่าง ๆ จำนวนมาก เช่น วัดเขาเจ็ยก วัดป่าขอม วัดวัง วัดควนมะพร้าว วัดคลองขุด จังหวัดพัทลุง เป็นต้น นอกจากนี้พระพุทธรูปที่มีคุณลักษณะพิเศษก็มีการนิยมนำขึ้นท้าวไปโดยเฉพาะพระสิวลีที่เชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์สามารถดลบันดาลให้ผู้เคารพบูชามีโชคลาภ พระภควัมบดีเชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ด้านโชคลาภ คงกระพันมหาอุด และพระสังกัจจายน์ เชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ด้านโชคลาภ แคล้วคลาดภัย คงกระพัน พระพุทธรูปเหล่านี้ นอกจากจะสร้างเป็นรูปบูชาขนาดใหญ่แล้ว พระเกจิอาจารย์นิยมนำมาสร้างเป็นพระเครื่องแจกจ่ายให้กับประชาชนเพื่อนำติดตัวไว้ป้องกันอันตรายต่าง ๆ และให้เกิดลาภผลตามคุณลักษณะของพระพุทธรูปองค์นั้น ๆ เช่น พระสังกัจจายน์ของหลวงพ่อเจ็ก ฐิตธมโม วัดเขาแดงตะวันตก พระสังกัจจายน์ของพระครูเนกขัมมาภิรมย์ (ดิษฐ์ ดิสฺสโร) วัดปากสระ พระภควัมบดีหรือพระปิตดาของ พระราชรัตนโมลี (แสง ดิสฺสโร) วัดแหลมทราย พระปิตดาของหลวงพ่อศรีแก้ว วัดไทรใหญ่ พระสิวลีของหลวงพ่อเจ็ก ฐิตธมโม วัดเขาแดงตะวันตก เป็นต้น

ความเชื่อทางพุทธศาสนาที่เน้นความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวนี้เป็นลักษณะเด่นที่เน้นพุทธาคมและไสยศาสตร์ที่สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพุทธศาสนาสามารถดึงดูดคนทุกระดับชั้นให้เข้าวัดเพื่อแสวงหาสิ่งที่สามารถตอบสนองความต้องการความปลอดภัย และลาภยศในชีวิตของคน แต่ยังไม่เห็นหลักพุทธธรรมที่แท้จริงของพุทธศาสนามากขึ้น

พุทธศาสนานับการผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นและลัทธิศาสนาอื่น

พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีการผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นและลัทธิศาสนาอื่นอย่างกลมกลืน เนื่องจากเดิมคนในท้องถิ่นแถบนี้มีความเชื่อเกี่ยวกับผีสงเทวดา สิ่งเหนือธรรมชาติเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่อรับนับถือพุทธศาสนาก็ไม่ได้ละทิ้งความเชื่อเดิม แต่นำความเชื่อเดิมเข้ามาปฏิบัติผสมกลมกลืนกับพุทธศาสนา และเมื่อศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูเข้ามา พุทธศาสนาก็ไม่ได้ปฏิเสธความเชื่อทางลัทธิศาสนาอื่น จึงทำให้พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นศาสนาที่มีการผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นและลัทธิศาสนาอื่น ๆ ดังเห็นได้จากสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้คนในแถบนี้ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาหลายอย่าง โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับทวดมีค่อนข้างแพร่หลายมาก เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับทวดศาลาธรรม์ วัดศาลาธรรม์ อำเภอระโนด ทวดแหลมบ่อท่อ อำเภอกระแสะสินธุ์ ทวดเกาะใหญ่ วัดเกาะใหญ่ อำเภอกระแสะสินธุ์ ทวดตาล่อง วัดโลการาม อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ทวดจรเข้ วัดศักดิ์สิทธิ์ อำเภอกวนขนุน ทวดเรือรี วัดเขยนบางแก้ว อำเภอ เขาชัยสน ทวดตหมอเลื้อ - ทวดตหมอช้าง วัดควนฝาละมี ทวดตหมอเทพ วัดควนปิยาราม อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น ทวดเหล่านี้ถือว่าเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่บริเวณวัดหรือใกล้วัด เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่มีมาก่อนจะมีการสร้างวัดนั้น ๆ เมื่อสร้างวัดขึ้นแล้ว ความเชื่อเกี่ยวกับทวดเหล่านี้ก็ยังอยู่คู่กับวัดที่ชาวบ้านต้องให้ความเคารพกราบไหว้บูชาเป็นที่รวมจิตใจและสร้างวินัยให้กับชุมชน ซึ่งชาวบ้านต้องคอยดูแลกราบไหว้บูชาและปฏิบัติให้เป็นไปตามความต้องการของทวด เพื่อให้ทวดคล้อยตามในสิ่งที่ต้องประสงค์ แต่หากปฏิบัติผิดไปจากธรรมเนียมที่นับถือบูชากันมาหรือผิดข้อห้ามก็เชื่อว่าทวดจะคล้อยตามให้เกิดเหตุไม่ดีหรือสิ่งที่ไม่เป็นมงคลแก่ตนได้ ทวดจึงเป็นที่รวมน้ำใจ ศรัทธาของคนในชุมชนที่เป็นพลังผลักดันให้คนในชุมชนเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันสามารถนำมาเป็นพลังในการพัฒนาสร้างความเจริญความผาสุกให้กับชุมชนได้ ความเชื่อเกี่ยวกับทวดเหล่านี้เป็นบ่อเกิดแห่งพิธีกรรมต่าง ๆ ที่กระทำเพื่อบวงสรวงบูชาให้ทวดพอใจจะช่วยให้ช่วยคุ้มครองดูแลบ้านให้เป็นไปตามความประสงค์ของชาวบ้าน

ความเชื่ออีกประการหนึ่งที่ผู้คนในแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาถือปฏิบัติ เป็นจุดเน้นที่สำคัญได้แก่การบูชาเจ้าแม่ที่พบว่ามีวัดและสถานที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาหลายแห่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับความเชื่อการบูชาเจ้าแม่หรือการบูชาผู้หญิง ซึ่งเป็นความเชื่อถือของคนในแถบนี้มาเนิ่นนานอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา ดังกรณีตัวอย่างการยกย่องบูชานางเลื้อขาวหรือเจ้าแม่อยู่หัวเลื้อขาวในฐานะบุคคลในตำนานเมืองพัทลุงเป็นผู้มีจิตใจกุศลได้สร้างวัดวาอารามบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาไว้มากมาย แม้นางถึงแก่กรรมไปแล้วคนรุ่นต่อมาก็ยังบูชานับถือมีการสร้างพระพุทธรูปแทนตัวนางไว้ที่วัดสทังใหญ่ อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เรียกกันว่าพระงาม แม้ปัจจุบันจะถูกทำลายไปแล้วก็ตาม แต่ก็ยังมีเรื่องเล่าขานสืบทอดกันมาจนปัจจุบันและยังมีการ

สร้างรูปปั้นนางเลือดขาวไว้ที่วัดเขียนบางแก้ว เพื่อให้ผู้คนได้กราบไหว้บูชา หรือกรณีการให้ความเคารพบูชาเจ้าแม่อยู่หัวที่วัดเจ้าแม่อยู่หัวหรือวัดท่าคุระ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา จนมีการสร้างพระพุทธรูปหล่อทองคำขึ้นแทนองค์เจ้าแม่อยู่หัว มีการประกอบพิธีคน้ำสมโภชพระพุทธรูปทุกปีในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 6 จนเกิดเป็นประเพณีค้ายายย่านและพิธีกรรมรำโรงครูของมโนห์ราเกิดเป็นศูนย์รวมศรัทธาที่ยิ่งใหญ่ที่รวมผู้คนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียงมาร่วมบุญกุศลในพุทธศาสนา

ความเชื่อในการบูชาเจ้าแม่ปัจจุบันได้ขยายตัวในวงกว้างรวมไปถึงลัทธิการบูชาเจ้าแม่กวนอิม ซึ่งในสมัยใหม่ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าแม่กวนอิมได้เข้ามามีอิทธิพลในวัดมากขึ้นและดูเหมือนว่าประชาชนทั้งชาวไทยและชาวจีนจะให้ความเคารพนับถือบูชาอย่างแพร่หลายและกลายเป็นรูปเคารพส่วนหนึ่งของพุทธศาสนาที่จะสามารถดึงคนเข้าวัดได้ค่อนข้างมาก จนทำให้วัดหลายแห่งแข่งขันกันสร้างรูปเคารพขึ้นบูชาขนาดใหญ่เล็กตามกำลังศรัทธาและกำลังเงินทุน เช่น เจ้าแม่กวนอิม วัดนางเหล้า วัดแหลมพ้อ วัดโคกสมาณคุณ จังหวัดสงขลา เจ้าแม่กวนอิม วัดคูหาสวรรค์ สำนักวิปัสสนาวิงสันติบรรพต จังหวัดพัทลุง เป็นต้น แม้แต่ทางเทศบาลนครหาดใหญ่ก็มีการสร้างรูปเจ้าแม่กวนอิมขนาดใหญ่ด้วยหินหยกขาวไว้บนเขาคอหงส์เพื่อให้ประชาชนได้กราบไหว้บูชาคู่กับการสร้างพระพุทธรูปหล่อโลหะขนาดใหญ่ไว้บนยอดเขาคอหงส์ด้วย เป็นการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนากับลัทธิการบูชาเจ้าแม่ เพื่อเป็นการสร้างศรัทธาให้ประชาชนให้ความสำคัญต่อกลุ่มการเมืองท้องถิ่นบางกลุ่มบางพวก ถือได้ว่าเป็นการสร้างศรัทธาที่หวังผลทางการเมือง

พุทธศาสนาเน้นสามัคคีธรรม

พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะเน้นในเรื่องของสามัคคีธรรมให้เกิดในหมู่คณะ ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จในกิจที่ประสงค์ สามัคคีธรรมที่เด่น ๆ มี 2 ประการ ได้แก่ สามัคคีธรรมในงานบุญกุศล และสามัคคีธรรมในงานพัฒนาชุมชน

สามัคคีธรรมประการแรก เป็นสามัคคีธรรมในงานบุญกุศล เนื่องจากพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีความเชื่อว่างานบุญทุกประเภทมีอานิสงส์ให้เกิดบุญส่งเสริมให้दनพบกับความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ดังเห็นได้จากงานประเพณีบุญลากพระหรือชักพระ ในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ชาวบ้านในแถบลุ่มทะเลสาบสงขลามีความเชื่อกันว่าเป็นวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จจากดาวดึงส์ลงมายังโลกมนุษย์ ประชาชนต่างไปต้อนรับและแห่แหนพระพุทธรูปทำให้เป็นบ่อเกิดของประเพณีลากพระ ซึ่งเป็นการลากพระพุทธรูปสิ่งแทนพระพุทธรูปแห่แหนไปตามที่ต่าง ๆ ประชาชนต่างมีความสามัคคีพร้อมเพรียงกันชักลากพระพุทธรูป หรืองานประเพณีทอดกฐิน และทอดผ้าป่า ประชาชนจะมีความสามัคคีร่วมมือกันบริจาคทานทั้งแรงงานและทรัพย์สิน

เพราะประชาชนมีความเชื่อตรงกันว่า การไปร่วมงานประเพณีดังกล่าวจะได้บุญ เพราะฉะนั้นความเชื่อเรื่องบุญในพุทธศาสนาจึงเป็นบ่อเกิดแห่งสามัคคีธรรมขึ้นในชุมชนโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางเป็นแหล่งรวมประชาชนในการทำบุญร่วมกัน ซึ่งจะพบเห็นได้ในงานประเพณีต่าง ๆ นอกเหนือจากที่กล่าวแล้ว เช่น ประเพณีวันสารทไทย ประเพณีการเทศน์มหาชาติ ประเพณีการผูกพัทธสีมา ประเพณีวันสงกรานต์ เป็นต้น นอกจากนี้การสร้างถาวรวัตถุในพุทธศาสนา ประชาชนจะให้ความร่วมมือมีความสามัคคีพร้อมเพรียงกันเสมอ ซึ่งมีตัวอย่างให้เห็นในสมัยที่เจ้าอธิการแก้วพุทธมณี เจ้าอาวาสวัดดีหลวง อำเภอสตึงพระ จังหวัดสงขลา ทำการบูรณะเจดีย์พระมหาธาตุวัดพะโคะ เมื่อ พ.ศ. 2467 - 2468 ดังได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งการบูรณะครั้งนี้ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดีในการมาช่วยงานขนวัสดุสิ่งก่อสร้างขึ้นไปบนเขาพะโคะโดยไม่คิดค่าจ้าง แต่ใช้แรงศรัทธาต่อองค์พระมหาธาตุเจดีย์สร้างความสามัคคีธรรมขึ้นในหมู่ประชาชนที่พร้อมเพรียงกันสละแรงงานและบริจาคทรัพย์เพื่อเป็นพุทธบูชาต่อพระมหาธาตุเจดีย์

สามัคคีธรรมประการที่สอง เป็นสามัคคีธรรมในงานพัฒนาชุมชน พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีจุดเด่นหรือจุดเน้นที่เป็นเอกลักษณ์ในด้านการพัฒนาชุมชน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำหรือวัดเป็นศูนย์กลางในการร่วมกันสร้างถนน สร้างสะพาน ขุดลอกแหล่งน้ำ หรือสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เช่น การขุดลอกคลองควนขนุนของพระครูสิทธิยาภิรัต (เอียด ปทุมสโร) วัดคอนสาลา การสร้างสะพานข้ามคลองปากประของพระครูสถิตสารคุณ (แต้ม) วัดท่าตำเภาเหนือ จังหวัดพัทลุง เป็นต้น งานพัฒนาชุมชนเหล่านี้ต้องอาศัยใช้สามัคคีธรรมสร้างความพร้อมเพรียงในหมู่ประชาชน โดยมีศูนย์รวมที่ความศรัทธาเชื่อถือต่อพระภิกษุสงฆ์รูปนั้น ๆ งานจึงจะสำเร็จได้ตามวัตถุประสงค์ และโดยเฉพาะงานพัฒนาชุมชนในรูปของการออมทรัพย์ที่เรียกว่าธนาคารชีวิต กลุ่มวัดอุตะเภา วัดคอนและวัดคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา มีพระครูพิพัฒนโชติ (ทอง เชษฐบุญ) เป็นผู้นำ กลุ่มนี้มีเป้าหมายเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างปลอดภัย สมาชิกต่างมีอุดมการณ์ร่วมกันในการคิดช่วยเหลือกลุ่มมากกว่าคิดเอาอะไรจากกลุ่มตั้งใจให้เบญจศีลเป็นวินัยของกลุ่ม มุ่งพัฒนาหมู่บ้านตามโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง¹ และกลุ่มสถานลานวัดตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอดะหมัด จังหวัดพัทลุง มีพระครูสุนทรสุนทรกิจจานุโยค (พะล่อง เชษฐบุญ) เจ้าคณะตำบลตะโหมดเป็นแกนนำสร้างความร่วมมือระหว่างวัด บ้าน และราชการ เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นสร้างความสามัคคี ส่งเสริมประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

---

¹ สัมภาษณ์พระครูพิพัฒนโชติ (ทอง เชษฐบุญ) เจ้าอาวาสวัดคอน ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2544.

ถิ่น ซึ่งทำให้ชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข¹ กลุ่มเหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นจากสามัคคีธรรมที่นำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาชุมชน อันเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

พุทธศาสนานันทบุญบารมี

พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเน้นเรื่องบุญบารมีที่เชื่อว่าสถานภาพของบุคคลเกิดจากผลของการสะสมบุญบารมีทั้งในชาตินี้และในชาติที่ผ่านมาอันจะส่งผลต่อชาติหน้าด้วย เพราะฉะนั้นบุคคลจะดีชั่ว ร่ำรวย ยากจน ย่อมเป็นไปตามผลบุญ – กรรม ที่ได้สร้างไว้ ผู้ที่สร้างบุญไว้มากหรือสร้างกรรมดีไว้มากก็จะพบกับความสุขความเจริญทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ผู้ที่สร้างบุญน้อยหรือสร้างกรรมไม่ดีไว้มากก็จะพบกับความทุกข์ยากลำบากทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ด้วยเหตุนี้บุคคลจึงพยายามสร้างบุญสร้างกุศลเพื่อเป็นการสะสมบุญไว้เป็นทุนเพื่อเกื้อหนุนชีวิตในเบื้องหน้าที่ดีกว่าปัจจุบัน ในส่วนของพระภิกษุสงฆ์ผู้มีชื่อเสียงเป็นที่เคารพนับถือบูชาของประชาชนทั่วไป ทั้งในอดีตและปัจจุบันชาวบ้านมีความเชื่อเป็นผู้สั่งสมบุญมาด้วยดีและเป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรมตามหลักพระธรรมวินัยเพื่อให้บรรลุพระโพธิญาณหรือบรรลุนิพพานหรือเพื่อให้ทันศาสนาพระศรีอาริยเมตไตรย จนบางครั้งทั้งในอดีตและปัจจุบันชาวบ้านจึงเชื่อว่าพระภิกษุบางรูปคือองค์พระศรีอาริยเมตไตรยลงมาจุติ เพื่อสร้างบุญบารมีช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ยาก โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าพะโคะหรือหลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืดแห่งวัดพะโคะ ตำบลชุมพล อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา คือองค์สมเด็จพระศรีอาริยเมตไตรยจุติลงมาช่วยเหลือชาวบ้าน และจรรโลงพุทธศาสนาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระพุทธรูปโคตม² และยังเชื่อว่าสมเด็จพระเจ้าพะโคะหรือพระราชมนีสามีรามคุณูปมาจารย์ ได้โล่เป็นดวงไฟหายไปพร้อมกับสามเณรรูปหนึ่ง³ ชาวบ้านจึงเรียกว่า สมเด็จพระเจ้าพะโคะผู้มีบุญ นอกจากนี้ชาวบ้านยังเชื่อผู้มีบุญบารมีที่เป็นเพื่อนเกลอของสมเด็จพระเจ้าพะโคะอีก 2 รูปที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกัน ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าเกาะยอ แห่งเขากุด ตำบลเกาะยอ อำเภอเมืองสงขลา และสมเด็จพระเจ้าเกาะใหญ่ แห่งวัดสูงเกาะใหญ่ ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกะแสสินธุ์ จังหวัดสงขลา ลักษณะความเชื่อดังกล่าวล้วนแต่เกี่ยวข้องกับผู้มีบุญบารมีซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อที่เกี่ยวกับพระศรีอาริยเมตไตรยสืบทอดมาจนปัจจุบัน ดังเห็นได้ว่าการ

¹ สัมภาษณ์พระครูสุนทรสุนทรกิจจานุโยค (พะล่อง เศษบุญโย) เจ้าคณะตำบลตะโหมด วัดตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2544.

² เจ้าอธิการสัน กาญจน. หนังสือประวัติสมเด็จพระเจ้าพะโคะราชมนีสามีรามคุณูปมาจารย์ เหยียบน้ำทะเลจืดกลับจิตท่ากงเกวียน. 2506. หน้า 126.

³ เรื่องเดิม. หน้า 132.

ความเชื่อเกี่ยวกับผู้มีบุญบารมีเป็นความเชื่อที่สามารถสร้างความศรัทธาต่อพุทธศาสนิกชนให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระภิกษุบางรูปที่มีคุณลักษณะพิเศษสามารถเชื่อมโยงหรือเป็นสื่อติดต่อกับผู้มีบุญบารมีได้ ดังเห็นได้จากพระครูถาวรชัยคุณ (หมุน ชลโร) เจ้าอาวาสวัดเขาแดง ตะวันออก อำเภอมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เป็นร่างทรงหรือสามารถติดต่อกับหลวงพ่อดลเหียบนํ้าทะเลจืดได้ หรือพระเทพญาณโมลี (มณฑล กิตติโสภโณ) เจ้าคณะจังหวัดพัทลุง เชื่อว่าในชาติก่อนได้เกี่ยวข้องกับหลวงพ่อดลเหียบนํ้าทะเลจืดด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่สืบเนื่องมาจากความเชื่อเกี่ยวกับผู้มีบุญบารมีทั้งสิ้นอันเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

พุทธศาสนาวិเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีลักษณะเด่นที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การให้ความเคารพบูชาในคัวบุคคลหรือปัจเจกชนมากกว่าตัวธรรมะของศาสนา ซึ่งพบว่าพุทธศาสนิกชนจำนวนมากให้ความเคารพบูชาในตัวพระภิกษุเฉพาะรูปเฉพาะวัด จนเกิดการยึดตัวบุคคลหรือตัวพระภิกษุสงฆ์เป็นหลัก พระภิกษุสงฆ์ที่ประชาชนยึดเหนี่ยวเป็นที่พึ่งหรือเป็นที่เคารพบูชา จะต้องเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่มีลักษณะเด่นพิเศษกว่าพระภิกษุทั่วไป เช่น พระอาจารย์นำ จีนวโร วัดคอนสาธา อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง พระครูถาวรชัยคุณ (หมุ่น ยสโร) เจ้าอาวาส วัดเขาแดงตะวันออก อำเภอเมืองพัทลุง พระครูเนกขัมมามีภิมณฑ์ (ศิษฐ์ ติสสโร) เจ้า

² ชัยวุฒิ พิชะกุล. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี อำเภอเมือง
จังหวัดพัทลุง. 2543. หน้า 178.

พระอริการขึ้น คิสุสจโจ เจ้าอาวาสวัดควนหวาด มรณภาพ เมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ.
2541 อายุ 92 ปี 4 เดือน 15 วัน.

⁴คณะญาติและลูกศิษย์. อนุสรณ์งานประชุมเพลิงท่านพระอาจารย์ชั้น ดิศฺสงฺโจ เข้า
อาวาสวัดควนหวาด. 2541. หน้า 46.

อ่าวาสวัดปากสระ อำเภอเมืองพัทลุง พระครูศรีทธานุรักษ์ (วรรณ) เจ้าอ่าวาสวัดรัตนาราม อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง พระอธิการเรือง วัดหัววัง อำเภอระโนด พระอธิการศรีแก้ว กุลคุโน เจ้าอ่าวาสวัดไพรใหญ่ อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา เป็นต้น พระภิกษุเหล่านี้ล้วนแต่เป็นพระเกจิอาจารย์ที่เชื่อว่ามีคุณศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพบูชาของประชาชนทั้งใกล้และไกลต่างหลั่งไหลไปวัด เพื่อนมัสการหรือเยี่ยมเยียนพระภิกษุเหล่านี้ และประชาชนจะเชื่อฟังให้ความร่วมมือในการประกอบกิจต่าง ๆ ที่พระภิกษุต้องการ แต่หลังจากพระภิกษุเหล่านี้ได้มรณภาพไปแล้วก็อาจจะทำให้วัดนั้นโรยราไปด้วย เนื่องจากประชาชนไม่ค่อยเข้าวัด เพราะวัดขาดพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติพิเศษ แต่ถ้าวัดนั้นยังมีพระภิกษุที่สืบทอดเจ้าอ่าวาสมีคุณลักษณะเด่นพิเศษอย่างหนึ่งอย่างใดอยู่ก็จะค่อย ๆ สร้างสมบารมีดึงดูดคนเข้าวัดได้ก็จะทำให้วัดนั้นมีความเจริญได้ เช่น กรณีของวัดเขาอ้อหลังจากพระอาจารย์ปาน ปาลธมโม ย้ายไปอยู่วัดคอนสาลา เมื่อ พ.ศ. 2503 ทำให้วัดเขาอ้อขาดพระภิกษุที่มีความรู้ทางไสยศาสตร์ ชาวบ้านไม่ค่อยเข้าวัด ทำให้วัดทรุดโทรมลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งตรงกันข้ามกับวัดคอนสาลากลับมีความเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องจากประชาชนหรือชาวบ้านเข้าวัดมากขึ้น เพื่อขอความอนุเคราะห์จากพระอาจารย์ปาน ปาลธมโม ในด้านต่าง ๆ เป็นต้น ลักษณะอย่างนี้เป็นการยึดตัวบุคคลหรือปัจเจกชนมากกว่าหลักธรรมหรือพุทธศาสนา ซึ่งจะพบทั่วไปในทุกยุคทุกสมัย อันเนื่องมาจากความต้องการของพุทธศาสนิกชนผู้เข้าวัดมีความหลากหลายบางคนมีความต้องการหลักธรรมก็จะไปหาพระภิกษุผู้มีความรอบรู้ทางด้านหลักธรรม บางคนมีความต้องการด้านโหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ การรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน บุคคลเหล่านั้นก็ต้องไปหาพระภิกษุที่มีคุณลักษณะเด่นตามที่ต้องการ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีลักษณะพิเศษที่เน้นปัจเจกบุคคลมากกว่าหลักพุทธธรรมทางศาสนา

พุทธศาสนานับศาสนสถานและศาสนวัตถุ

พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลานั้นการสร้างศาสนสถาน เช่น อุโบสถ ศาลาการเปรียญ เจดีย์ เป็นต้น และการนับศาสนวัตถุ เช่น พระพุทธรูป รูปพระภิกษุ เป็นต้น ซึ่งจะพบว่าเดิมวัดและพระสงฆ์จำนวนมากพยายามให้ความสำคัญกับการสร้างอุโบสถและศาลาการเปรียญที่เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น คือการสร้างอาคารด้วยไม้รูปแบบทรงโค้งไม่มีฝาผนังกันหรือจะมีการกันผนังบ้างก็เฉพาะด้านหลังของพระประธาน เช่น อุโบสถวัดจินตาวาส อุโบสถวัดประคู้หอม อุโบสถวัดบ้านสวน อุโบสถวัดนาโอ้ อุโบสถวัดอภัยาราม ศาลาการเปรียญวัดควนฝาละมี ศาลาการเปรียญวัดห้วยลึก จังหวัดพัทลุง อุโบสถวัดอุตะเกา อุโบสถวัดควนมิตร อุโบสถวัดสนามชัย อุโบสถวัดน้ำขาวโน ศาลาการเปรียญวัดอ่างทอง ศาลาการเปรียญวัดขุนทอง ศาลาการเปรียญวัดบ่อหว้า จังหวัดสงขลา เป็นต้น อุโบสถและศาลาการเปรียญเหล่านี้

มีการสร้างแบบเรียบง่ายและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ทำให้อาคารถ่ายเทได้สะดวกภายในเย็นสบายไม่ร้อน แต่หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ลักษณะของสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนابرเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงมาก โดยเฉพาะอุโบสถและศาลาการเปรียญมีการเปลี่ยนแปลงเป็นอาคารคอนกรีตเกือบทั้งหมด ทำให้รูปลักษณะของท้องถิ่นเกือบทั้งหมดถูกเปลี่ยนแปลงเป็นแบบทางการ หรืออุโบสถแบบ ก. แบบ ข. และแบบ ค. แต่ละแบบมีการก่อสร้างอย่างใหญ่โตจนเกินความจำเป็น ซึ่งต้องระดมทุนจำนวนมากมาย

ส่วนพระพุทธรูปในระยะแรกส่วนใหญ่ยังนิยมใช้ช่างในท้องถิ่นเป็นผู้ปั้น ความเป็นท้องถิ่นจึงยังปรากฏให้เห็นเป็นลักษณะเฉพาะถิ่นและจะนิยมพระพุทธรูปปูนปั้นมากกว่าหล่อโลหะ เนื่องจากปูนปั้นทำได้ง่ายกว่า ขึ้นคอนมีน้อย จึงสะดวกที่ช่างจะได้สร้างสรรคงาน ไม่ซับซ้อนเหมือนหล่อโลหะ เช่น พระพุทธรูปปูนปั้นพระประธานในอุโบสถวัดบ้านสวน พระพุทธรูปปูนปั้นพระประธานในอุโบสถวัดเขาเจ็ยก พระพุทธรูปปูนปั้นพระประธานในอุโบสถวัดแจ้ง จังหวัดพัทลุง พระพุทธรูปปูนปั้นพระประธานในอุโบสถวัดเขาบ่อ พระพุทธรูปปูนปั้นพระประธานในอุโบสถวัดคูเค่า พระพุทธรูปปูนปั้นพระประธานในอุโบสถวัดคูตะเกา จังหวัดสงขลา เป็นต้น แต่หลังจาก พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา การสร้างพระพุทธรูปโดยช่างฝีมือในท้องถิ่นเริ่มหมดความสำคัญลง พุทธศาสนิกชน วัดและพระสงฆ์นิยมหันไปซื้อพระพุทธรูปหล่อโลหะจากกรุงเทพฯ ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ที่มีขายอยู่ทั่วไป ทำให้ลักษณะเฉพาะของการสร้างพระพุทธรูปในท้องถิ่นถูกทำลายไปด้วย แต่กลับเกิดคตินิยมใหม่คือการนิยมสร้างรูปพระภิกษุสงฆ์ขึ้นกราบไหว้บูชา ซึ่งจะพบทั่วไปในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น รูปเหมือนพระครูสังฆวิจารณ์ จันทันต์บรรพต (ทองเฒ่า) วัดเขาอ้อ รูปเหมือนพระอาจารย์นำ ชินวโร วัดคอนสาตา รูปเหมือนพระครูพิพัฒน์สิริธร (คง สิริมโต) วัดบ้านสวน รูปเหมือนพระครูถาวรชัยคุณ (หมุ่น ยสโร) วัดเขาแดงตะวันออก จังหวัดพัทลุง รูปเหมือนสมเด็จพระเจ้าพะโคะหรือหลวงพ่อดุสิตเหียบน้ำทะเลจืด วัดพะโคะ รูปเหมือนพระราชรัตนโมลี (แสง ดิสฺสโร) วัดแหลมทราย รูปเหมือนหลวงพ่อดุสิตห้วยววย วัดอ่างทอง รูปเหมือนสมเด็จพระเจ้าเกาะขย วัดสุวรรณคีรี จังหวัดสงขลา เป็นต้น พระรูปเหมือนของพระภิกษุสงฆ์เหล่านี้จะกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำวัดนั้น ๆ แทนองค์พระพุทธรูปที่ส่วนใหญ่ถูกขังอยู่ภายในอุโบสถหรือศาลาการเปรียญ และมีแนวโน้มว่าการสร้างรูปเหมือนของพระภิกษุสงฆ์จะมีการสร้างขึ้นอย่างแพร่หลายเกือบทุกวัด สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นลักษณะเด่นที่วัดและพระสงฆ์ต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับกระแสความต้องการของพุทธศาสนิกชนมากขึ้นและคามกระแสวัตถุนิยมของสังคมปัจจุบัน

บทที่ 6

แนวทางการส่งเสริม เผยแพร่ และนำหลักธรรมพุทธศาสนา ไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม

การเผยแผ่พุทธศาสนามีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล หลังจากพระบรมศาสดาพระศรีสากยมุนี ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้นำหลักธรรมมาสั่งสอนผู้อื่นจนเกิดพุทธสาวกขึ้นมากมายเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พุทธธรรม ทำให้หลักพุทธธรรมของพระองค์ได้เผยแผ่ไปทั่วโลก ในระยะเวลากว่า 2,500 ปี หลังจากพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิหรือดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน เมื่อประมาณ 1,000 ปีเศษมาแล้ว หลักพุทธธรรมถูกนำมาใช้อบรมสั่งสอนกลุ่มชนในบริเวณนี้ผสมผสานกับหลักความเชื่อดั้งเดิม จนกลายเป็นสิ่งที่กำหนดแนวคิดทางโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของกลุ่มชนส่วนใหญ่บนแผ่นดินนี้ พุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมดังกล่าวนี้ได้เข้ามาเผยแผ่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาไม่น้อยกว่าสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 พร้อม ๆ กับศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาที่ชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครองต้องอาศัยในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อสื่อถึงเทพเจ้าเป็นการสร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจควบคู่กับหลักธรรมทางพุทธศาสนาในการปกครองควบคุมกลุ่มชน ด้วยเหตุนี้เราจึงพบว่าตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน การเผยแผ่พุทธศาสนาหรือหลักพุทธธรรมมักจะมีคติความเชื่อของพราหมณ์เจือปนอยู่เสมอ จนก่อให้เกิดการผสมผสานอย่างกลมกลืนระหว่างพุทธ พราหมณ์ และผี ซึ่งเป็นพื้นฐานทางโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของกลุ่มคนแถบนี้มาแต่อดีต แม้ว่าโดยทั่วไปการคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะอยู่ภายใต้อิทธิพลการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางมาตั้งแต่สมัยอยุธยาภายใต้การอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ แต่การดำเนินงานทางการปกครองคณะสงฆ์ในการเผยแผ่และการนำหลักพุทธธรรมไปใช้กับชีวิตของผู้คนก่อนข้างจะเป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐ เนื่องจากพระมหากษัตริย์ได้ทรงโปรดเกล้าฯ มอบอำนาจในการจัดการคณะสงฆ์ผ่านเจ้าคณะใหญ่ในรูปแบบการกัลปนาวัด ทำให้เจ้าคณะหัวเมืองมีอำนาจจัดการคณะสงฆ์ได้ค่อนข้างอิสระ และมีข้าพระโยมสงฆ์เป็นกำลังสำคัญของวัด แม้แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นการจัดการคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ก็ไม่แตกต่างไปจากในสมัยอยุธยามากนัก ส่วนหลักพุทธธรรมที่พระภิกษุนำมาศึกษาเป็นเรื่องของพุทธประวัติ ศีล - นรก - สวรรค์ และพระอภิธรรมเสียส่วนใหญ่ การเผยแผ่ธรรมะก็ใช้วิธีการเทศนาสั่งสอนและปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐาน พุทธศาสนิกชนเชื่อตามคัมภีร์มากกว่าการศึกษาตีความวิเคราะห์ให้เห็นถึงแก่นแท้ของพุทธธรรม จึงขาดต่อการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาสังคม เมื่อกระแสวัฒนธรรมตะวันตกได้หลั่งไหลเข้ามากับการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย สังคมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงหันมารับวัฒนธรรมตะวันตกโดยไม่คำนึงถึงพื้นฐานด้าน

ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีการสั่งสมมาเป็นเวลายาวนาน ต่างค่อย ๆ ละทิ้งแล้วหันมารับวัฒนธรรมใหม่ ส่วนพระสงฆ์ก็ยังศึกษาตัวคัมภีร์แบบดั้งเดิมที่คนทั่วไปอ่านไม่รู้เรื่องและไม่เข้าใจ การเผยแผ่และการชี้แนะให้ประชาชนได้นำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาตนเอง และสังคมยังไม่มีวิธีการใหม่ ๆ พระสงฆ์ขาดความรู้ทางด้านวิทยาการใหม่ ๆ จึงเป็นเรื่องน่าเบื่อหน่ายที่ชาวบ้านจะต้องมานั่งฟังพระเทศน์ในงานศพหรืองานตามเทศกาลประเพณีต่าง ๆ ดังนั้นแนวทางการส่งเสริม เผยแผ่ และการนำหลักธรรมพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตนเองและสังคม จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาและจรรโลงพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

แนวทางการส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนา

พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้รับการส่งเสริมและเผยแผ่แก่พุทธศาสนิกชนในรูปแบบต่าง ๆ ในอดีตที่ผ่านมาพระภิกษุสงฆ์นิยมเผยแผ่ธรรมโดยการเทศนาสั่งสอนประชาชนในวันสำคัญต่าง ๆ หรือวันที่มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในโอกาสต่าง ๆ เช่น วันธรรมสวนะ วันวิสาขบูชา ประเพณีวันสารทไทย ประเพณีการทอดกฐิน - ทอดผ้าป่า ประเพณีงานศพ เป็นต้น ตลอดจนการออกธรรมจาริกในรูปแบบธรรมทูต การตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลและการเผยแผ่โดยสิ่งพิมพ์ การใช้เทคโนโลยีด้านวิทยุโทรทัศน์เพื่อการเผยแผ่ธรรม สิ่งเหล่านี้คณะสงฆ์ได้ดำเนินการมาเป็นระยะ แต่เป็นการดำเนินการในเชิงตั้งรับมากกว่าในเชิงรุก จึงดูเหมือนว่าบทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมไม่มีอะไรเด่นชัดและไม่มียุทธศาสตร์รองรับที่ชัดเจน จึงทำให้การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาไม่เกิดผลเท่าที่ควร ดังนั้นควรมีการกำหนดแนวทางการส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาไว้ให้ชัดเจนพอจะใช้เป็นแนวปฏิบัติได้ ดังนี้

1. การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาโดยโครงการพระธรรมทูต

การเผยแผ่ธรรมโดยการส่งพระสงฆ์เดินทางไปเผยแผ่ในท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นที่นิยมมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล การออกจาริกธรรมเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระภิกษุก็ดำเนินการมาเรื่อย ๆ ทุกยุคทุกสมัย ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในอดีตก็มีการเผยแผ่ธรรม แม้ว่าในสมัยนั้นยังไม่มีการจัดองค์กรแบบพระธรรมทูต แต่คณะสงฆ์ก็มีการแต่งตั้งหรือมอบหมายให้พระสงฆ์จากส่วนกลางและในท้องถิ่นที่ทรงคุณความรู้ทางพุทธศาสนาออกไปเผยแผ่ธรรมในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาทุกปี โดยเดินทางรอนแรมไปตามวัดและสถานที่ราชการบางแห่งเพื่อสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนและข้าราชการ ซึ่งทางฝ่ายภาครัฐในท้องถิ่นจะคอยให้ความช่วยเหลืออุปถัมภ์จนกว่าภารกิจจะสำเร็จ นอกจากเผยแผ่ธรรมแล้วหน่วยงานราชการที่ติดตามพระสงฆ์ก็จะได้ประโยชน์ในการเผยแพร่ข่าวหรือสื่อข่าวเกี่ยวกับข้าราชการของหน่วยงานนั้นให้ประชาชนได้ทราบด้วย นอกจากนี้ผู้

บริหารคณะสงฆ์ เช่น เจ้าคณะมณฑลหรือเจ้าคณะตรวจการภาค หรือเจ้าคณะภาคในสมัยปัจจุบัน เมื่อได้เดินทางออกไปตรวจการคณะสงฆ์ก็จะมีการเทศนาสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน และพระสงฆ์ในพื้นที่นั้น ๆ ด้วย ซึ่งเป็นทางหนึ่งที่ทำให้สามารถเผยแผ่ธรรมที่เหมาะสมกับประชาชนได้ และยังสร้างความใกล้ชิดหรือสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนได้อีกทางหนึ่งด้วย แต่ในระยะต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ได้มีการกำหนดให้มีองค์การเผยแผ่ขึ้นในระดับจังหวัดและระดับอำเภอ แต่องค์การนี้ก็ไม่ปรากฏผลงานที่เด่นชัดในเรื่องของการเผยแผ่พุทธศาสนาในท้องถิ่น หลังจากมีการตั้งองค์การในรูปของพระธรรมทูตตั้งแต่ พ.ศ. 2509 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นนโยบายของคณะสงฆ์ส่วนกลางและภาคีรัฐที่จะดึงพระสงฆ์เข้ามาเป็นเครื่องมือในการต่อต้านอิทธิพลลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีสถานการณ์รุนแรงบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2505 - 2525 แต่หลัง พ.ศ. 2525 โครงการพระธรรมทูตออกเผยแผ่พุทธศาสนาเริ่มเสื่อมถอยลง เนื่องจากขาดงบประมาณสนับสนุนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ค่อยเห็นความสำคัญ และโครงการนี้ได้ค่อย ๆ หมดความสำคัญลงตั้งแต่ ประมาณ พ.ศ. 2537 เนื่องจากขาดงบประมาณสนับสนุน และส่วนราชการที่เกี่ยวข้องให้ความสำคัญน้อยลง ผู้วิจัยเห็นว่าโครงการเผยแผ่ธรรมโดยพระธรรมทูตยังเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ต่อการเผยแผ่พุทธศาสนาที่จะทำให้ประชาชนเห็นคุณค่าความสำคัญของพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี คณะสงฆ์บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงควรมีการฟื้นฟูโครงการนี้ขึ้นใหม่ โดยการจัดเป็นองค์กรร่วมกันทั้งฝ่ายคณะสงฆ์ ฝ่ายราชการ และฝ่ายประชาชน ในการวางแผนเพื่อการพัฒนาวิธีการเผยแผ่ เนื้อหา และเวลาสถานที่ที่จะออกไปเผยแผ่ธรรม โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นพระธรรมทูตประจำอำเภอ ประจำจังหวัด จะต้องได้รับการอบรมความรู้ความเหมาะสมกริยามารยาทในการเป็นพระธรรมทูตที่ดีที่สามารถตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นได้ตรงและเหมาะสมกับแต่ละพื้นที่

เนื่องจากบางครั้งพระธรรมทูตจะมีปัญหากับชาวบ้านและข้าราชการหรือผู้ที่เกี่ยวข้องด้วย ดังเห็นได้จากกรณีตัวอย่าง เมื่อ พ.ศ. 2535 ผู้วิจัยเป็นเจ้าหน้าที่สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองพัทลุง มีหน้าที่รับผิดชอบดำเนินการโครงการพระธรรมทูต แต่เนื่องจากพระภิกษุสงฆ์ที่ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าคณะสงฆ์บางรูปไม่เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านและผู้นำท้องถิ่น การเผยแผ่ธรรมบางครั้งมีการพูดกระทบกระทั่งผู้นำท้องถิ่นในทางลบ และบางรูปพูดในเชิงแข็งกระด้างตำหนิชาวบ้านในเชิงลบ ดังนั้นในปีถัดมาจึงมีปัญหาในการเผยแผ่ธรรม เนื่องจากผู้นำท้องถิ่นได้เข้าซื้อกันเสนอมายังอำเภอเมืองพัทลุง ขอตัดรายชื่อพระธรรมทูตบางรูปออกไป ซึ่งในที่สุดเพื่อไม่ให้มีปัญหาทางอำเภอและคณะสงฆ์จึงได้ปรึกษากันและตัดรายชื่อพระธรรมทูตบางรูปออกไป ปัญหาจึงได้ยุติ

ปัญหาดังกล่าวเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าการพิจารณาคัดเลือกพระธรรมทูตที่ออกไปเผยแผ่ธรรมกับชาวบ้านในท้องถิ่นต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ อาศัยเฉพาะพระสงฆ์ที่มีความรู้

เดียวไม่ได้ คงต้องให้เป็นที่ยอมรับและเคารพนับถือของชาวบ้านด้วย และที่สำคัญพระธรรมทูตต้องมีศิลปะในการพูดโน้มน้าวให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญและนำหลักธรรมไปปฏิบัติ มิฉะนั้นแล้วชาวบ้านจะไม่เชื่อถือ ไม่ให้ความร่วมมือ หรือไม่ยอมรับฟังในคำสั่งสอน ก็จะเกิดปัญหาตามมาดังได้กล่าวแล้ว

การเผยแผ่พุทธศาสนาโดยพระธรรมทูตจะเฟื่องฟูได้ผลดีหรือมีความเจริญก้าวหน้าได้นั้น ทุกฝ่ายจำเป็นต้องให้ความร่วมมือกันอย่างจริงจัง โดยเฉพาะทางฝ่ายราชการในระยะแรก ๆ จะให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีทั้งกำลังคนและงบประมาณสนับสนุน เนื่องจากเป็นระยะที่ราชการใช้พุทธศาสนาศักดิ์สิทธิ์พลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่หลังจากนั้นการสนับสนุนด้านงบประมาณค่อย ๆ ลดน้อยลงจนเกือบหมด ข้าราชการในท้องถิ่นก็เริ่มหันหลังให้เนื่องจากไม่มีงบประมาณสนับสนุน ส่วนพระสงฆ์เมื่อขาดรัฐหรือราชการสนับสนุน ก็ทำให้บทบาทด้านนี้ลดน้อยลงด้วย ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่คณะสงฆ์จะต้องปรับเปลี่ยนบทบาทด้านนี้ โดยการจัดตั้งองค์กรเฉพาะ โครงการพระธรรมทูตขึ้นมาใหม่ ประกอบด้วย คณะสงฆ์ เอกชน และราชการ ส่วนการบริหารจัดการเดิมอยู่ที่หน่วยราชการนั้น ควรให้เป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์กับเอกชนร่วมกันดำเนินการจะสะดวก รวดเร็วกว่าระบบราชการ การดำเนินงานโครงการพระธรรมทูตจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดูความต้องการของท้องถิ่น คุสสภาพปัญหา และสภาพทั่วไป เพื่อให้สามารถนำหลักธรรมพุทธศาสนาไปเผยแผ่แก้ปัญหาให้ตรงกับความต้องการของแต่ละท้องถิ่น

2. การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาโดยการให้การศึกษาอบรม

เดิมพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการให้การศึกษาอบรมแก่กุลบุตรในชุมชนและในสถานศึกษาหลายแห่งพระสงฆ์ได้เข้าไปสอนศีลธรรม ตลอดถึงอบรมศีลธรรมแก่นักโทษในเรือนจำ การอบรมสั่งสอนเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นการนำหลักธรรมมาเผยแผ่แก่ประชาชน หลักแห่งการเผยแผ่พุทธศาสนาโดยการให้การศึกษาอบรมแก่ประชาชนที่ผ่านมา ล้วนแต่ถูกกำหนดจากคณะสงฆ์ ส่วนกลาง เช่น การตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ หรือศูนย์การศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล การสอนศีลธรรมและจริยธรรมในสถานศึกษา เป็นต้น การเผยแผ่พุทธศาสนาโดยกิจกรรมดังกล่าวแม้จะได้รับการส่งเสริมเป็นอย่างดี แต่ก็ยังมีจำนวนน้อยมาก เช่น จังหวัดพัทลุง มีการสอนศีลธรรมและจริยธรรมในสถานศึกษาโดยคณะสงฆ์ จังหวัดพัทลุง มีจำนวน 29 วัด แสดงปาฐกถาธรรมตามหน่วยงานต่าง ๆ จำนวน 32 วัด การสอนนวกภูมิ จำนวน 26 วัด¹ จังหวัดสงขลา มีการสอนศีลธรรมและจริยธรรมในสถานศึกษา

¹สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง. รายงานกิจการพระพุทธศาสนา จังหวัดพัทลุง ประจำปี 2542, 2543. หน้า 24.

โดยคณะสงฆ์จังหวัดสงขลา มีจำนวน 73 วัด แสดงปาฐกถาธรรมตามหน่วยงานต่าง ๆ จำนวน 58 วัด การสอน นวกภูมิ จำนวน 115 วัด¹ เป็นต้น จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การเผยแผ่พุทธศาสนายังมีอยู่ในวงจำกัด ส่วนใหญ่จะเป็นวัดที่อยู่ในชุมชนเมือง เช่น อำเภอเมืองสงขลา อำเภอหาดใหญ่ อำเภอเมืองพัทลุง เป็นต้น ส่วนในอำเภอที่ห่างไกลหรืออยู่ในชนบทการเผยแผ่ธรรมยังมีน้อย เช่น อำเภอสะเดา อำเภอบางกล่ำ อำเภอเทพา เป็นต้น บางอำเภอไม่มีการเผยแผ่ธรรมเลยก็มี เช่น อำเภอนาหม่อม เป็นต้น² นอกจากนี้การตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลถือได้ว่าเป็นแนวทางส่งเสริมเพื่อการเผยแผ่ธรรมแก่ชาวบ้านในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี แต่ในความเป็นจริงกลับพบว่าหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีประมาณ 20 วัด กลับแสดงบทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมน้อยมาก อย่างดีก็เพียงแต่เทศนาสั่งสอนชาวบ้านในวันธรรมสวนะหรือวันพระ ขึ้น - แรม 8 ค่ำ - 15 ค่ำ เท่านั้น บทบาทด้านอื่นจึงปรากฏไม่ชัดเจน สิ่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นจุดอ่อนประการหนึ่งของการเผยแผ่ธรรม ดังนั้นคณะสงฆ์เองจึงควรมีแผนในการปรับปรุงการเผยแผ่พุทธศาสนาโดยวิธีการให้การศึกษาอบรมอย่างเป็นระบบ และไม่ควรทำตามลัทธิคณะสงฆ์ แต่ควรดึงหน่วยงานรัฐและองค์กรเอกชนเข้ามาร่วมคิดแก้ปัญหา โดยเฉพาะสถานศึกษาต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในพื้นที่ของวัด ควรจะเข้ามามีบทบาทสำคัญในการค้นหาแนวทางที่เหมาะสมในการเผยแผ่ธรรมสู่นักเรียนและเยาวชนในท้องถิ่น ดังเห็นได้ว่ามีสถานศึกษาหลายแห่งได้ร่วมมือกับวัดทำ กิจกรรมเข้าค่ายเยาวชนให้นักเรียนสามารถเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนา บางวัดก็มีโครงการบรรพชาอุปสมบทภาคฤดูร้อน เช่น วัดป่าก้นตพงษ์ อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา วัดถ้ำสุมนิ กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ วัดป่าลิไลยก์ อำเภอเมืองพัทลุง สำนักปฏิบัติธรรมวังสันติบรรพต อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เป็นต้น วัดเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ดีในการส่งเสริมเผยแผ่ธรรมด้วยการศึกษาอบรมให้ความรู้ทางพุทธศาสนาแก่เยาวชนและนักเรียน ซึ่งจะทำให้เยาวชนได้เรียนรู้และปฏิบัติธรรมตามแนวทางพุทธศาสนา ได้เข้าใจถึงหลักของพุทธศาสนาอย่างแท้จริง และจะทำให้เยาวชนมีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีความใกล้ชิดกับวัดมาตั้งแต่อายุน้อย³ ด้วยเหตุนี้คณะสงฆ์ควรให้ความสำคัญกับการเผยแผ่ธรรมโดยการศึกษาอบรมให้มากขึ้นและไม่ควรปล่อยให้ต่างวัดต่างทำ แต่ควรมีองค์กรสงฆ์เข้าไปจัดการ เพื่อให้เกิดการขยายกิจกรรมกระจายไปตามวัดต่าง ๆ อย่างทั่วถึงเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับคณะสงฆ์

¹ข้อมูลจากสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2542.

²เรื่องเดิม.

³วัดป่าก้นตพงษ์. โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน ปี 2544 วันที่ 8 ของวัดป่าก้นตพงษ์ ต.บางเหรียง อ.กวนเนียง จ.สงขลา.

3. การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาโดยสื่อสิ่งพิมพ์และเทคโนโลยี

ในอดีตที่ผ่านมาการเผยแผ่พุทธศาสนาของพระภิกษุสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลากระทำในรูปของการจารลงบนหนังสือใบลาน และมุขปาฐะด้วยการเดินทางเที่ยวเทศนาสั่งสอนหรือเทศนาสั่งสอนพุทธศาสนิกชนที่เข้ามาปฏิบัติธรรมภายในวัด ทำให้การเผยแผ่ธรรมอยู่ในวงจำกัดเฉพาะในชุมชนและบริเวณใกล้เคียง แต่เมื่อระบบการพิมพ์และเทคโนโลยีการสื่อสารอื่นๆ พัฒนามากขึ้นอย่างแพร่หลาย ทำให้การติดต่อสื่อสารสะดวกรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สื่อสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาเกิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะหนังสือธรรมได้มีการจัดพิมพ์แจกไปยังวัดต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง เพื่อให้พระสงฆ์ได้ใช้ศึกษาธรรมแทนการใช้หนังสือใบลาน เช่น หนังสือพระไตรปิฎก คัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา นิทานชาดก บทสวดมนต์ต่าง ๆ เป็นต้น หนังสือเหล่านี้ส่วนใหญ่ได้รับการจัดพิมพ์โดยหน่วยราชการเพื่อแจกให้กับวัด ส่วนประชาชนทั่วไปที่สนใจก็อาจหาซื้อได้ตามร้านหนังสือทั่วไป หรือบางครั้งเจ้าภาพที่จัดงานต่าง ๆ พิมพ์แจกประชาชนในงานนั้น ๆ เช่น งานศพ งานเกษียณอายุราชการ งานฉลองสมโภชอื่น ๆ งานที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา เป็นต้น ผลงานทางด้านสื่อสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนามีการจัดพิมพ์ขึ้นแจกจ่ายแก่วัดและประชาชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น เรื่องให้เอาใจใส่นิยมการศึกษา พระวิสุทธิโมลี วัดมณีมาวาส เจ้าคณะจังหวัดสงขลา พิมพ์แจกในงานฉลองโรงเรียนวัดแหลมวัง อำเภอสตึงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2482 พระธรรมเทศนามัสการพระรัตนตรัย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ทรงพระศรัทธาโปรดให้พิมพ์ขึ้นแจกจ่ายไปตามหัวเมืองต่าง ๆ เมื่อ พ.ศ. 2467 บทสวดมนต์แปลสำนักวัดราชาธิวาส พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดฺโดโม) เจ้าคณะมณฑลภูเก็ตและนครศรีธรรมราช ให้พิมพ์แจกวัดในมณฑลทั้ง 2 เมื่อ พ.ศ. 2482 หนังสือความรู้ของผู้ทำการแก้กรรมของตัว พระเชื่อง ปสนฺโน สำนักควนหินกอง อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา เป็นผู้แต่งและพิมพ์แจก พ.ศ. 2506 ตำนานกฐินเวทย์ ดันปิชาติ เป็นผู้แต่งและพิมพ์แจกงานทอดกฐินสามัคคี วัดเขาแดงออก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2506 เตือนใจของภิกษุปัญญานันทมุนี เจ้าภาพพิมพ์แจกในงานฉาบปรง กิจศพนางปรัก ลิมชัยพฤกษ์ ณ วัดอินทราวาส อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2507 คำกลอนสอนใจ ทอง นวลศรี แต่งและจัดพิมพ์จำหน่าย เมื่อ พ.ศ. 2496 (ครั้งที่ 5) เป็นต้น หนังสือเหล่านี้ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่พระสงฆ์และฆราวาสบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแต่งขึ้นหรือจัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นการเผยแผ่พุทธศาสนาในหมู่ประชาชน และเป็นที่นิยมของประชาชนมากขึ้น เนื่องจากสะดวกในการเก็บรักษาและสามารถเผยแผ่ได้เป็นเวลานาน

นอกเหนือจากการเผยแผ่พุทธศาสนาโดยสื่อสิ่งพิมพ์แล้ว ปัจจุบันเทคโนโลยีทางด้านวิทยุ โทรทัศน์ และระบบคอมพิวเตอร์มีความเจริญก้าวหน้ามาก ด้วยเหตุนี้การเผยแผ่ธรรมจึงมีความ

จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้เทคโนโลยีเหล่านี้เข้ามาช่วยเพิ่มศักยภาพของการสื่อสารถ่ายทอดพุทธศาสนาสู่ประชาชนให้เป็นที่น่าสนใจหรือเป็นแรงจูงใจดึงดูดให้เยาวชนและประชาชนทั่วไปได้หันมาศึกษาหรือรับรู้เรื่องราวของพุทธธรรมมากขึ้น ซึ่งคณะสงฆ์สามารถกระทำได้ในหลายลักษณะ เช่น การปาฐกถาธรรม การสอดแทรกหลักธรรมในละครหรือการแนะนำสถานที่หรือวัดที่ปฏิบัติธรรม เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามการที่จะเผยแผ่พุทธศาสนาโดยการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ให้ได้ดีนั้น พระภิกษุสงฆ์ก็ต้องมีการศึกษาให้เข้าใจและเท่าทันเทคโนโลยี ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่าพระภิกษุสงฆ์มีการเรียนรู้สิ่งเหล่านี้น้อยมาก จึงมีความจำเป็นที่ทางคณะสงฆ์ต้องมีการสอดแทรกให้พระภิกษุสงฆ์ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้น เพื่อก้าวให้เท่าทันโลกสมัยใหม่ ส่วนพระสงฆ์ที่ทรงคุณความรู้ทางพุทธธรรมที่จะเผยแผ่พุทธศาสนาก็ยังมีจำนวนจำกัด คณะสงฆ์จึงต้องปฏิบัติการในเชิงตั้งรับตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ทางคณะสงฆ์จึงต้องพัฒนาบุคลากรด้านนี้ให้มากขึ้น เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนาในเชิงรุกที่สอดคล้องกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจต่อไป

การนำหลักธรรมพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม

หลักพุทธธรรมเป็นหลักการสากลอันสอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชน ซึ่งวัดและพระสงฆ์ได้นำมาเป็นแนววัตรปฏิบัติสั่งสอนประชาชนในท้องถิ่น เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตนเองและสังคม พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ซึมซาบต่อการเรียนรู้หลักพุทธธรรมผ่านยุคสมัยมาเป็นเวลายาวนาน หลักการต่างๆ ที่มีอยู่ในพุทธธรรม ล้วนแต่มีคุณค่าต่อการที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาชีวิตและพัฒนาสังคมแบบยั่งยืน จึงอยู่ที่ว่าเราจะเลือกเฟ้นหลักการต่าง ๆ มาใช้แก้ปัญหาได้อย่างไร เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและสังคมแต่ละท้องถิ่น เช่น ด้านการศึกษา การเมือง การปกครอง การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชน การพัฒนาครอบครัว เป็นต้น ซึ่งรายละเอียดของการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาสังคมที่สำคัญ มีดังนี้

1. การนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ทางการศึกษา

หลักธรรมหรือหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับการศึกษาในพุทธศาสนามีอยู่จำนวนมาก พอที่จะเลือกเฟ้นมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

1.1 หลักธรรมที่เป็นรากฐานแห่งปัญญา ได้แก่ หลักธรรมที่มีว่า สุ จิ ปุ ลิ วิ นิ มุ ต โท ก ถ โส ป ณ ติ โท ก เ ว สุ จิ ปุ ลิ ส ม ป น โน ป ณ ติ โ ต ติ ป ว จ จ ติ ผู้ปราศจาก สุ จิ ปุ ลิ เสียแล้วจะพึงเป็นบัณฑิตได้อย่างไร ส่วนผู้สมบูรณ์ด้วย สุ จิ ปุ ลิ ครบถ้วนด้วย “พึง คิด ถาม

และเขียน” จึงเรียกว่า “บัณฑิต”¹ หรือหลักธรรมแห่ง “พาหุสัจจะ” เป็นรากฐานของผู้รู้ผู้มีปัญญาหรือเป็นพหูสูตร เนื่องจากเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก มีการเรียนรู้มากหรือเป็นผู้คงแก่เรียน ซึ่งประกอบด้วย องค์ 5 ได้แก่ 1. พหุสูตรา ได้ยินได้ฟังมาก 2. ธตา ทรงจำได้ 3. วจสา ปริจิตา มีความคล่องปาก 4. มนसानุเปกขิตา มีความเจนใจ และ 5. ทิฏฐิยา สุปฏิวิทฺตา คิดได้ด้วยทฤษฎี² ดังที่ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงองค์แห่งพหูสูตรไว้ว่า การศึกษาให้เป็นพหูสูตร ก็จะต้องศึกษาเล่าเรียนอะไรก็ตามให้เป็นพหูสูตรในด้านนั้น ๆ ด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจนถึงขั้นครอบงำคุณของพหูสูตร 5 ประการ ดังนี้

1. พหุสูตรา ได้แก่เป็นผู้ฟังมาก คือ เล่าเรียน สดับฟัง รู้เห็น อ่าน สังสมความรู้ในด้านนั้น ๆ ไว้ให้มากและกว้างขวางที่สุด
2. ธตา ได้แก่เป็นผู้จำได้ คือ จับหลักหรือสาระได้ สามารถจำเรื่องราวหรือเนื้อหาสาระไว้ได้แม่นยำ
3. วจสา ปริจิตา ได้แก่เป็นผู้มีความคล่องปาก คือ ท่องบ่นหรือใช้คำพูดอยู่เสมอจนคล่องแคล่วชัดเจน สามารถพูดชี้แจงตอบคำถามได้ดี
4. มนसानุเปกขิตา ได้แก่เป็นผู้มีความเจนใจ คือ ใส่ใจมีความนึกคิดจนเจนใจ นึกถึงครั้งใดก็สามารถทราบเนื้อความได้ชัดเจน มองเห็นเนื้อหาได้ตลอดทั้งเรื่อง
5. ทิฏฐิยา สุปฏิวิทฺตา ได้แก่เป็นผู้ขบคิดได้ด้วยทฤษฎี คือ เข้าใจความหมายและเหตุผลได้อย่างแจ่มแจ้งลึกซึ้ง รู้ที่ไปที่มา เหตุผล และความสัมพันธ์ของเนื้อความและรายละเอียดต่าง ๆ ทั้งภายในเรื่องและที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่น ๆ ในสาขาวิชาหรือทฤษฎีนั้นทะลุปรุโปร่งตลอดทั้งหมด³

เส้นทางแห่งปัญญาของพุทธศาสนิกชนจึงจำเป็นต้องรู้จักเรียนรู้หลักธรรมดังกล่าว เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของแต่ละบุคคลและแต่ละชุมชนที่ไม่เหมือนกัน การสร้างปัญญาถือได้ว่าเป็นรากฐานสำคัญที่จะนำชีวิตไปสู่ความสำเร็จทั้งในเบื้องต้นและเบื้องปลายตลอดถึงการพัฒนาสังคมให้สงบสุขได้ล้วนแต่ต้องใช้ปัญญาภายใต้การควบคุมของพุทธธรรม

1.2 หลักธรรมที่เกี่ยวกับการศึกษา กระบวนการเรียนรู้ - การสอน การศึกษาตรงกับคำภาษาบาลีว่า “สิกขา” แปลว่า “การพัฒนาดนในหังอกงาม” การพัฒนาดนให้เจริญไฉ่นั้นแบ่งได้ 4 ด้าน ได้แก่ การพัฒนากาย คือ การรักษาสภาพร่างกายให้แข็งแรง มีความเป็นอยู่

¹ พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์. สังคมวิทยาศาสนา. 2537. หน้า 120.

² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. 2538. หน้า 188.

³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมานุชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. 2541. หน้า 71.

อย่างถูกสุขลักษณะ การพัฒนาศีล คือ การควบคุมกายและวาจาไม่ให้เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียดที่จะทำให้คนอื่นเสียหาย และเสียประโยชน์ การพัฒนาจิตใจ คือ การทำให้จิตใจมีคุณสมบัติที่ดีงาม มีความแข็งแกร่ง และความสุข การพัฒนาปัญญา คือ การรู้จักเพิ่มความรู้ และความเข้าใจให้กับตนเอง¹

พุทธศาสนาได้กำหนดการเรียนรู้ในระดับสติปัญญาของมนุษย์ไว้ 4 ระดับ ได้แก่ ระดับสติปัญญานั่นอภิญยะ (อุคฺคตัตถัญญ) ระดับสติปัญญาจลาค (วิปจิตถัญญ) ระดับสติปัญญาปานกลาง (เนยยะ) และระดับสติปัญญาค่ำสุด (ปทปรมะ) ไม่สามารถอบรมสั่งสอนได้²

ส่วนการสอนนั้นพุทธศาสนาได้กำหนดคุณลักษณะของครูอาจารย์ผู้ทำหน้าที่สั่งสอนหรือให้การศึกษาที่มีหลักธรรมที่ควรนำมาประยุกต์ใช้เป็นองค์ประกอบด้วยคุณสมบัติและประพฤติตามหลักปฏิบัติที่สำคัญหลายประการ ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ระบุไว้ว่า

1. เป็นกัลยาณมิตร ประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตรหรือกัลยาณมิตรธรรม 7 ประการ ได้แก่ ปิโย คือ ความน่ารัก มีเมตตากรุณา ครู คือ นำเคารพเป็นผู้หนักแน่น ถือหลักการเป็นสำคัญ ภาวนีโย คือ น่านับใจ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาอย่างแท้จริง วจสา คือ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ คอยให้คำแนะนำคำปรึกษา ให้คำปรึกษาที่ดี วจนุกฺขโม คือ ความอดทนต่อถ้อยคำ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ชักถาม คำคัดค้านวิพากษ์วิจารณ์ ฅมภิรณญ กถ กตฺตา คือ แดงเรื่องเล่าได้ ชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ที่ยุ่งยากลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และ โนญฐานเน นิโยชเย คือ ไม่ชักนำไปในอวิชชาหรือไม่ชักนำไปในทางที่เสื่อมเสียหรือเรื่องเหลวไหล ไม่สมควร

2. ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้ โดยตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรม ที่เรียกว่า ธรรมเทศก ธรรม 5 ประการ ได้แก่ อนุพุทฺธิกา คือสอนให้มีขั้นตอนถูกลำดับ ปริยาทสสาวิ คือ จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล อนุทฺตยา คือตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี อนามิสัน ฅร คือไม่มีจิตเพ่งเล็งเห็นแก่อาภิส และอนุปหังจ คือวางจิตตรงไม่กระทบตนและผู้อื่น ในการประสิทธิ์ความรู้หรือการสอนพุทธศาสนา ได้วางหลักวิธีการสอนไว้ 3 ประการ ได้แก่ โอวาท การแสดงเหตุผล อนุสาสน์ สอนไปชักถามไป และสิกขาปนวิธิ สอนประกอบการฝึกฝนให้ทำจนทำเป็น³

¹คณัฏฐ ไซโยธธา. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. 2543. หน้า 369 - 370.

²พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์. สังคมวิทยาศาสนา. 2537. หน้า 121 - 122.

³เรื่องเดิม. หน้า 122.

3. มีลีลาครุครบทั้งสี่ ได้แก่ สันตัสสา คือ ชี้ให้ชัด สมาทปนา คือ ชวนให้ปฏิบัติ สมุตเตชนา คือ เร้าให้กล้า และสัมปหังสนา คือ ปลุกให้ร่าเริง หลักทั้ง 4 ประการ ย่อให้สั้น เพื่อจำง่ายได้ว่า สอนให้แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้ากล้า และร่าเริง

4. มีหลักตรวจสอบถาม ครูต้องตรวจสอบตนเอง 3 ประการ ได้แก่ สอนด้วยความรู้จริง ทำได้จริง จึงสอนเขา สอนอย่างมีเหตุผลให้เขาพิจารณาเข้าใจด้วยปัญญาของตนเอง สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จความมุ่งหมายของเรื่องที่สอนนั้น ๆ

5. ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์ ได้แก่ การปฏิบัติต่อศิษย์ โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรมเสมือนเป็นทิศเบื้องขวา คือ แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ส่งเสริมยกย่องความดีงามความสามารถให้ปรากฏ และสร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือ สอนฝึกศิษย์ให้ได้วิชาเลี้ยงชีพได้จริง และรู้จักดำรงตนด้วยดี ดำเนินชีวิตด้วยความดีงาม มีความสุข ความเจริญ¹

หลักธรรมดังกล่าวเป็นสิ่งที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาได้ทั่วไป ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ทำหน้าที่ครูบาอาจารย์หรือผู้ทำหน้าที่การสอนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาสามารถนำ หลักธรรมที่กล่าวนี้มาปรับใช้ เพื่อให้เกิดความมั่นคงและพัฒนาบุคลากรที่ทำหน้าที่ทางการศึกษาได้อย่างกว้างขวางเป็นอย่างดี

2. การนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ทางการเมืองการปกครอง

พุทธศาสนาได้กำหนดหลักการสำคัญที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองไว้หลายประการ เช่น หลักอริยปไตย คุณสมบัติของพลเมืองที่ดี คุณธรรมของผู้ปกครอง – ข้าราชการ และคุณธรรมของนักการเมือง เป็นต้น คุณธรรมเหล่านี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เป็นอย่างดี ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1 ระบบการปกครอง พุทธศาสนาได้กำหนดระบบการปกครองมหาชนไว้ 3 แบบ ได้แก่ การปกครองที่ถือตนเองเป็นใหญ่ เรียกว่า “อัตตาธิปไตย” การปกครองที่ถือมหาชนเป็นใหญ่หรือถือโลกเป็นใหญ่ เรียกว่า “โลกาธิปไตย” และการปกครองที่ถือธรรมและความถูกต้องเป็นใหญ่ เรียกว่า “ธรรมาธิปไตย” ซึ่งในเรื่องนี้พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า

¹พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). ธรรมานุชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. 2541. หน้า 66 - 68.

²พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์. สังคมวิทยาศาสนา. 2537. หน้า 156.

1. อัศตาริปไตย การถือตนเป็นใหญ่ คือการถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี และเกียรติภูมิของตนเป็นใหญ่ กระทำการต่าง ๆ ด้วยการปรารถนาและสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ การเว้นชั่วทำดีด้วยความเคารพตน

2. โลการิปไตย การถือธรรมเป็นใหญ่ คือ การถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำการด้วยปรารถนาจะเอาใจหมู่มชน หาความนิยมหรือหวั่นกลัวเสียงกล่าวว่าเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ การเว้นชั่วทำดีด้วยเคารพเสียงหมู่มชนหรือมหาชน

3. ธรรมาริปไตย การถือธรรมเป็นใหญ่ คือ การถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และเหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาสิ่งที่ได้ศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัดและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มกำลังสติปัญญา และมองเห็นได้ด้วยความบริสุทธิ์ใจว่าเป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงามเป็นประมาณ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ และกติกา¹

2.2 หลักทศพิธราชธรรม พุทธศาสนาได้กำหนดหลักทศพิธราชธรรมของพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองประเทศ และผู้นำในระดับต่าง ๆ ไว้ 10 ประการ หรือเรียกว่า ราชธรรม 10 ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมของผู้นำทุกระดับที่จะต้องนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของตนเอง ประกอบด้วยหลักธรรม 10 ประการ ได้แก่ ทาน สีล ปริจจาค์ อาชรวรมทพว อป อภโกธ อวิหีสญจ ขนฺติญจ อวิโรธน² ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ทาน การให้ คือการสละทรัพย์สินสิ่งของเพื่อสงเคราะห์ อนุเคราะห์ให้ประชาชนได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน ประสพทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

2. สีละ การตั้งอยู่ในศีลหรือการรักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงามทั้งทางกายและทางวาจา ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตดีคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นทีเคารพนับถือของประชาชนมิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

3. ปริจจาคะ การบริจาคหรือการบำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

¹พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมานุชิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. 2541.

หน้า 29.

²คณั ไซโยธา. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. 2543. หน้า 78.

4. อาชวาทะ ความซื่อตรงหรือการปฏิบัติภารกิจโดยซื่อตรง คือ ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5. มัททวะ ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัยไมเย่อหยิ่ง หยาบคาย ไม่กระด้างถือตัว มีความสง่างาม สุภาพนุ่มนวลแต่เข้มแข็ง

6. ตปะ ความมีตบะ คือ มีความเข้มแข็ง รู้จักระดับยังข่มใจมิให้หมกมุ่นในกิเลส ตัณหา ตั้งใจจัดความเกียจคร้านและทำผิดหน้าที่ มุ่งทำกิจอันเป็นหน้าที่พึงกระทำ ทำกิจดี กิจชอบอย่างสม่ำเสมอและให้ยิ่งขึ้นไป

7. อักโกธะ ความไม่โกรธ คือ การถือเหตุผล ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความและ กระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความโกรธ คิดและทำการด้วยจิตอัน สุขุมรอบคอบตามธรรม

8. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่หลงในอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษแก่ประชาชน ด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

9. ขันติ ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก และ อดทนต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ คำสรรเสริญนิทาต่าง ๆ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบ ธรรม

10. อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดไปจากท่านองครองธรรม ทำ การใด ๆ โดยถูกต้องตามระเบียบแบบแผนการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดี งาม ไม่ประพฤติก่อให้เกิดคลาดวิบัติไปจากธรรม¹

2.3 หลักคุณธรรมของข้าราชการ พุทธศาสนาได้กำหนดคุณธรรมจริยธรรมของข้าราชการไว้ชัดเจนมากที่จะให้ข้าราชการทุกคนได้ยึดถือ ได้แก่ การเลี้ยงบิดา - มารดา (มาตา เปตฺติโร) การอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล (กุลเชฏฐาปจายิโน) มีวาจาอ่อนหวาน (สณฺโห) การพูดจาประทับใจคนฟัง (สจฺจิลสมฺภาโส) ขยัน (อุฏฺฐาตา) การไม่ประมาท (อปฺปมตฺโต) การใช้ปัญญาพิจารณาก่อนทำ (วิจฺขุโณ) การทำงานให้มีประสิทธิผล (สุสฺวีหิตกมฺมตฺโต) การประพฤติดีอดทน (นิวาตฺตตฺติ) การขำเกรงผู้ใหญ่ (สปรปตฺติสฺโส) การมีความเคารพ (สคารโว) การอยู่ร่วมกับคนอื่นได้อย่างมีความสุข (สุขสฺวาโส) การมีศีล (สํลฺลา) การไม่โลภ (อโลโภ) การปฏิบัติตามคำสั่ง (อนฺวตฺโต) การประพฤติประโยชน์ต่อนายทั้งต่อหน้าและลับหลัง การรู้ใจ

¹พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมานุชิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. 2541. หน้า 31 - 32. และ ดนัย ไชยโยธา. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. 2543. หน้า 78 - 82.

นาย (จนฺตมฺหฺ) การปฏิบัติตามความประสงค์ของนาย (จิตฺตมฺหฺ) และการไม่ขัดคำสั่ง (อสงฺกุสกวุตฺติ)¹

2.4 คุณสมบัติของพลเมืองที่ดี พุทธศาสนาได้กำหนดคุณลักษณะของพลเมืองหรือประชาชนที่ดีไว้ใน “สัปปริสธรรม” ได้แก่ คุณธรรม 7 ประการของประชาชน ประกอบด้วย ความเป็นผู้รู้จักเหตุ (ธัมมัญญตา) การรู้จักผล (อรรถัญญตา) การเป็นผู้รู้จักตน (อัตตัญญตา) การเป็นผู้รู้จักประมาณ (มัตตัญญตา) การเป็นผู้รู้จักกาลเวลา (กาลัญญตา) การรู้จักประชุมชน (ปริสฺสัญญตา) และการรู้จักเลือกบุคคล (ปุคคลปโรปรัญญตา)² นอกจากนี้พลเมืองที่ดีหรือคนดีในสังคมยังมีหลักธรรมอีกจำนวนมากที่ได้รับระบุคุณลักษณะไว้ ดังเห็นได้จากหลักธรรมที่เรียกว่า นาดกรณธรรม 10 ประการ ประกอบด้วย สีล คือ การประพฤติดีมีวินัย พาหุสังกะ คือ การได้ศึกษาศดับมามาก กัลยาณมิตตตา คือ การรู้จักคบคนดี โสวจัสสตา คือ การเป็นคนที่ไม่พูดกันง่าย กิงกรณียะสุ ทักขตา คือ การชวนขายกิจของหมู่ ธรรมกามาตา คือ การเป็นผู้ไคร้ธรรม วิริยารัมกะ คือ การมีความเพียร ขยัน สันตุญฺฐ คือ การมีสันโดษรู้พอดี สติ คือ การมีสติมั่นคง รู้จักกำหนดจดจำ และปัญญา คือ มีปัญญาเหนืออารมณ์ หยั่งรู้เหตุผล รู้ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ ทำการทุกอย่างด้วยความคิดและพิจารณาญาณ³

หลักธรรมเหล่านี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ทางด้านการเมือง การปกครองบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้อย่างเหมาะสมเพียงใดขึ้นอยู่กับประชาชนและฝ่ายราชการที่รู้จักในการเลือกเฟ้นหลักธรรมเหล่านี้ไปใช้ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาในแต่ละพื้นที่

3. การนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ทางด้านเศรษฐกิจหรืออาชีพ

พุทธศาสนาได้กำหนดโครงสร้างทางเศรษฐกิจของมนุษย์ไว้ 4 ประการ ได้แก่ อาหาร เสื้อผ้าหรือเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ถือได้ว่าเป็นหลักบริโภคนิยม โครงสร้างทางเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประชาชนขยันทำงาน ดังที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ว่า “คนขยันย่อมได้ทรัพย์ อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธน”⁴ ครั้นเมื่อได้ทรัพย์มาแล้ว ก็ต้องรู้จักหลักการใช้ทรัพย์ ตามหลักของโภควิภาคธรรม เป็นธรรมที่ควรถือเป็นหลักในการใช้จ่ายทรัพย์ ซึ่งแบ่งเป็น 4 ส่วน ได้แก่ 1. เภเคน โภเก ภุญฺเจยฺย ทรัพย์ 1 ส่วนใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรเลี้ยง ควร

¹พระราชมุนี (แบน). ธรรมาวลี. 2525. หน้า 359 - 360.

²พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์. สังคมวิทยาศาสนา. 2537. หน้า 156.

³พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมานุชิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. 2541. หน้า 26 - 27.

⁴พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์. เรื่องเดิม. หน้า 135.

บำรุงและทำประโยชน์ 2-3 ทวีติ กัมม ปโยชเย ทรัพย์ 2 ส่วน ใช้ลงทุนประกอบการงาน หรือใช้หาดอกผล 4. จตุตถญฺญ นิชาเปยฺย ทรัพย์อีก 1 ส่วน เก็บไว้ในคราวจำเป็น บุคคลผู้ที่รู้จักจัดสรรทรัพย์เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามหลักธรรม 4 ประการนี้ ได้ชื่อว่าเป็นผู้รู้จักพัฒนาเศรษฐกิจอย่างแท้จริง¹

การหาประโยชน์จากโภคทรัพย์ที่ได้มาโดยทางที่ชอบต้องใช้จ่ายให้เป็นประโยชน์มากที่สุด ซึ่งพุทธศาสนาได้กำหนดหลักธรรม ไว้ 5 ประการ ได้แก่ 1. การเลี้ยงตัว มารดา บิดา บุตร ภรรยา บ่าวไพร่ให้เป็นสุข 2. เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข 3. ใช้จ่ายในคราวมีอันจรายเกิดขึ้น เพื่อทำตนให้มีสวัสดิ 4. ทำพลี 5 อย่าง ได้แก่ ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ อติถีพลี ต้อนรับแขก บุพเพเตพลีหรือเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ราชพลี ถวายเป็นของหลวง เสียภาษีอากร เป็นต้น เทวตพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา 5. บริจาคทานให้สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ²

การใช้จ่ายโภคทรัพย์ทั้ง 5 ประการนี้ ท่านมุ่งแจกแจงรายการที่พึงจ่าย ให้รู้ว่าควรใช้ทรัพย์ทำอะไรบ้าง มิใช่หมายความว่าให้แบ่งส่วนเท่ากันไปทุกข้อ นอกจากนั้นท่านมุ่งกล่าวเฉพาะรายการที่พึงจ่ายเป็นประจำสำหรับคนทั่วไป แต่ถ้าผู้ใดสามารถก็ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้มากขึ้นไปอีกตามหลักสังคัตถุ³

นอกจากนี้หลักธรรมที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจหรืออาชีพยังได้กล่าวถึงคุณลักษณะที่ดีของนักธุรกิจ ไว้หลายประการ เช่น การมองการไกล ตาดี - คาคตถาณการณได้ถูกต้อง (จกขุมมา) มีความฉลาดเชี่ยวชาญในเชิงธุรกิจ (วิธุโร) และมีทุนดำเนินกิจการอย่างเพียงพอ⁴ เป็นต้น และยังได้กล่าวถึงคุณลักษณะที่ดีของเกษตรกร ไว้ 3 ประการ ได้แก่ การไถพื้นที่ดินการเกษตรให้ดี (หมดวัชพีช) การรู้จักปลูกพืชอันเหมาะสมแก่กาล และการรู้จักรดน้ำเข้าพื้นที่การเกษตร⁵

หลักธรรมต่าง ๆ ในพุทธศาสนาดังได้กล่าวมาเป็นเพียงส่วนหนึ่งเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งล้วนแต่มีประโยชน์และมีคุณค่าต่อการศึกษาที่จะนำไปสู่แนวปฏิบัติที่ดีงามในสังคม ขึ้นอยู่กับการเลือกเฟ้นการประยุกต์ใช้หลักธรรมแต่ละประเด็นให้สอดคล้องกับปัญหาและวัตถุประสงค์ของงานแต่ละอย่าง จึงจะสามารถสร้างประสิทธิภาพและประสิทธิผลต่องานนั้น ๆ อันจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืนในเบื้องปลาย

¹คณฺย ไชยโยธา. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. 2543. หน้า 194.

²เรื่องเดิม.

³พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมานุชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. 2541. หน้า 43.

⁴พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์. 2538. หน้า 114.

⁵สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน. 2522. หน้า 514.

บทที่ 7

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องพัฒนาของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 สามารถสรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะการวิจัย ได้ดังนี้

สรุปผล

ผลการวิจัยเรื่องพัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 พอจะสรุปผลได้ดังนี้

1. พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442

การวิจัยครั้งนี้พบว่า พุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาสู่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 19 พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ จึงเข้ามาเผยแผ่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทำให้เกิดวัดสำคัญขึ้นหลายแห่ง ซึ่งเจ้าเมืองสทิงพระและเจ้าเมืองพัทลุงได้สร้างขึ้น มีทั้งวัดพุทธเจดีย์และวัดอนุสาวรีย์ เช่น วัดเขียนบางแก้ว วัดสทิง วัดสทิงพระ (จะหังพระ) วัดพะโคะ เป็นต้น โดยการจัดแบ่งการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น 2 คณะ ตามอิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ คือคณะสงฆ์ป่าแก้ว มีศูนย์กลางตั้งอยู่ที่วัดเขียนบางแก้ว และคณะสงฆ์ลังกาชาติ ตั้งอยู่ที่วัดพะโคะ คณะสงฆ์ทั้ง 2 ได้รับการกัลปนาที่ดินข้าพระโยมสงฆ์จากพระมหากษัตริย์ตลอดสมัยอยุธยา จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หัวเมืองพัทลุงมีพระครูกาแก้ว เป็นเจ้าคณะเมืองหรือพระสังฆราชา ปกครองดูแลคณะสงฆ์ทั้งหมด มีเจ้าคณะรอง 5 ตำแหน่ง ได้แก่ พระครูการาม พระครูกาชาติ พระครูกาเดิม พระครูธรรมจักร และพระครูธรรมโฆษ ต่อมาเจ้าคณะเมืองเปลี่ยนเป็นพระครูอริยสังวร ส่วนเมืองสงขลา มีพระครูรัตนโมลี เป็นสังฆราชา ปกครองดูแลคณะสงฆ์ทั้งหมด มีเจ้าคณะรอง 2 ตำแหน่ง ได้แก่ พระครูญาณโมลี และพระครูธรรมโมลี

ส่วนการศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรมพบว่า พระสงฆ์ได้ศึกษาพระธรรมวินัยเป็นเบื้องต้น โดยเริ่มศึกษามูลกัจจายน์ ธรรมบททศชาติ และพระอภิธรรม แต่หากจะศึกษาให้สูงขึ้นก็อาจเดินทางไปศึกษาที่เมืองนครศรีธรรมราชและกรุงศรีอยุธยา หรือกรุงเทพฯ ในเวลาต่อมา ดังเห็นได้จากพระราชนิพนธ์จากวัดพะโคะเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่เมืองนครศรีธรรมราชและกรุงศรีอยุธยา และพระอุดมปิฎก (สอน) จากวัดสุนทรวาส หัวเมืองพัทลุง เดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาในกรุงเทพฯ จนสอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยค รัชกาลที่ 3 จึงโปรดเกล้าฯ พระ

ราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ “พระอุดมปิฎก” และเป็นเจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม ส่วนพุทธธรรมที่พบในสมัยนี้ เป็นพุทธธรรมที่เกี่ยวกับนิพพาน นรก - สวรรค์ คติความเชื่อ โลกพระศรีอาริยมตไตรย พระรัตนตรัย ศีลทาน และพระไตรลักษณ์ พุทธธรรมเหล่านี้ได้รับการถือปฏิบัติอย่างมั่นคงและกว้างขวางในหมู่พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

2. ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474

2.1 ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474 แบ่งออกเป็น ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายใน ได้แก่ พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน พบว่า พระสงฆ์ในสมัยนี้มีการปฏิบัติที่ข้อย่อนทางพระธรรมวินัย และการศึกษา โดยเฉพาะพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายจะข้อย่อนกว่าพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต เนื่องจากพระสงฆ์ขาดหนังสือที่จะให้ศึกษาพระธรรมวินัย และพระสงฆ์ฝ่ายปกครองบางตำแหน่งไม่มีผู้ปฏิบัติหน้าที่ ทำให้ขาดการติดตาม ควบคุม ดูแลความเรียบร้อยของคณะสงฆ์ พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยนี้ยังคงมีความเชื่อและเคารพต่อสถาบันสงฆ์ในฐานะศูนย์กลางของชุมชน ชาวบ้านจะช่วยเหลือให้การบำรุงวัดบริเวณใกล้บ้าน ชาวบ้านให้ความเคารพต่อพระมหาธาตุเจดีย์ และพระพุทธรูปในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และยังเชื่อถือทางไสยศาสตร์ โดยผ่านทางพระสงฆ์ผู้ตั้งตนเป็นเกจิอาจารย์ ประกอบกับสมัยนี้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติยังมีความอุดมสมบูรณ์ การสร้างวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ จึงยังต้องอาศัยปัจจัยจากธรรมชาติ

ส่วนปัจจัยภายนอกที่สำคัญในสมัยนี้พบว่า มีการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 จากระบบจตุสดมภ์หรือระบบกินเมืองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล มีการตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. 2439 ประกอบด้วย เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง และบริเวณ 7 หัวเมือง ต่อมา พ.ศ. 2445 จึงได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เพื่อปฏิรูปพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับการปกครองของฝ่ายอาณาจักร จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการปกครองบ้านเมือง และการปกครองคณะสงฆ์อย่างมาก ประกอบกับการยอมรับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้น จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนแปลง

2.2 พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474 ในสมัยนี้การสร้างและบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุมีการเปลี่ยนแปลงจากการสร้างและบูรณะวัดส่วนใหญ่ได้รับการอุปถัมภ์จากเจ้าเมืองและกรมการเมืองเปลี่ยนไปเป็นการอุปถัมภ์ของผู้นำท้องถิ่น และประชาชนมากขึ้น การสร้างวัดเริ่มขยายตัวไปทางทิศตะวันตก

บริเวณป่าเขาที่มีการขยายตัวของชุมชน และมีการบูรณะอุโบสถวัดประดู่หอม วัดเขียนบางแก้ว วัดเจ้ทั้งพระ วัดคูหาสวรรค์ บูรณะพระมหาธาตุเจดีย์วัดพะโคะ สร้างอุโบสถวัดเขาเจ็ยก และเจดีย์บนยอดเขากทะเล สมัยนี้อุโบสถและศาลาการเปรียญนิยมสร้างด้วยไม้เป็นแบบทรงโถงและแบบก่ออิฐ ส่วนพระพุทธรูปนิยมสร้างด้วยปูนปั้น เช่น พระพุทธรูปปูนปั้นวัดควนอินทร์นิมิตร วัดนาท่อม วัดจินตาวาส วัดเขาเจ็ยก จังหวัดพัทลุง วัดแหลมจาก วัดประจำ วัดเขาราม วัดคูเต่า จังหวัดสงขลา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการนิยมสร้างพระพุทธรูปจากไม้ และการซื้อพระพุทธรูปศิลาอ่อนแบบพม่าถวายวัดต่าง ๆ จำนวนมาก พร้อมกับเริ่มนิยมสร้างรูปพระสงฆ์ขึ้นกราบไหว้บูชา

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยนี้มีรูปแบบโครงสร้างเป็นไปตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ประกอบด้วยเจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง เจ้าอาวาส และพระสงฆ์ทั่วไป โดยมีพระรัตนธัชมุนี (ม่วง รตนธโช) เป็นเจ้าคณะมณฑล นครศรีธรรมราช ส่วนเมืองพัทลุง มีพระครูอริยสังวร (เอียด) วัดอนุราธาราม เป็นเจ้าคณะเมือง และพระครูรัตนโมลี (หนู) วัดคอนแยม เป็นเจ้าคณะเมืองสงขลา แต่ต่อมาเมื่อคณะสงฆ์ธรรมยุตมีความเข้มแข็งขึ้น พ.ศ. 2453 เจ้าคณะเมืองสงขลาจึงเปลี่ยนเป็นพระรัตนธัชมุนี (จู อิศฺสรญาโณ) ครั้งดำรงสมณศักดิ์ พระอโนมคุณมุนี พระสงฆ์ฝ่ายคณะธรรมยุต ส่วนเจ้าคณะเมืองพัทลุงในปี พ.ศ. 2470 ก็เปลี่ยนเป็นพระครูการาม (เทพ จิตฺตญาโณ) วัดประดู่หอม ซึ่งเป็นพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต ทำให้สมัยนี้พระสงฆ์คณะธรรมยุตสามารถยึดครองการปกครองไว้ทั้งหมด โดยการสนับสนุนและอุปถัมภ์จากคณะสงฆ์ธรรมยุตส่วนกลางเป็นอย่างดี ส่วนเจ้าคณะแขวงหรือเจ้าคณะอำเภอ ส่วนใหญ่ยังเป็นพระสงฆ์มหานิกาย แต่พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตก็พยายามเข้าไปเป็นเจ้าคณะอำเภอในอำเภอใหญ่ ๆ เช่น อำเภอเมืองสงขลา อำเภอหาดใหญ่ อำเภอเมืองพัทลุง เป็นต้น ส่วนการปกครองในระดับต่ำลงมายังอยู่ในคณะมหานิกายเป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นวัดธรรมยุตในจังหวัดพัทลุงขึ้นกับคณะสงฆ์ธรรมยุตที่จังหวัดสงขลา

ในส่วนของพระอุปัชฌาย์ได้มีการแต่งตั้งเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากเป็นตำแหน่งสำคัญที่จะให้บรรพชาอุปสมบทพระภิกษุตามเนร จึงได้มีการกำหนดขั้นตอนในการแต่งตั้งที่ชัดเจนขึ้น ในปี พ.ศ. 2448 หัวเมืองพัทลุงหรือจังหวัดพัทลุง มีพระอุปัชฌาย์ จำนวน 4 รูป ส่วนจังหวัดสงขลา มีจำนวน 11 รูป โดยแต่งตั้งจากพระภิกษุที่ประชาชนเคารพนับถือ

การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์ในสมัยนี้ มีสำนักเรียนที่สำคัญ 2 แห่ง ได้แก่ สำนักเรียนวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา มีพระรัตนธัชมุนี (จู อิศฺสรญาโณ) เป็นผู้ก่อตั้งให้เป็นแหล่งศึกษาของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต และสำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง มีพระครูจรรณฺญณีย์ (ตุค เกสโร) เป็นผู้ก่อตั้งให้เป็นแหล่งศึกษาของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย สำนักเรียน ทั้ง 2 แห่ง ถือได้ว่าเป็นการเริ่มวางพื้นฐานทางการศึกษาพุทธศาสนา

บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งพระสงฆ์เริ่มให้ความสนใจในการศึกษาพระธรรมวินัยมากขึ้น และพัฒนาขยายตัวไปตามวัดที่ห่างไกลในเวลาต่อมาตามนโยบายของคณะสงฆ์ส่วนกลาง ส่วนพุทธธรรมในสมัยนี้พบว่า พระภิกษุสงฆ์และพุทธศาสนิกชนยังให้ความสำคัญกับการศึกษาพระอภิธรรม พระมัตถ์ พระปรมัตถธรรม และไตรภูมิ ซึ่งเกี่ยวข้องกับนรก - สวรรค์ ยุคพระศรีอาริย์ เมตไตรย พระไตรลักษณ์ สิล - ทาน นิพพาน และพระโพธิญาณ

3. ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499

3.1 ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499 สมัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายใน ได้แก่ พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน พบว่าพระสงฆ์สมัยนี้มีความตื่นตัวทางด้านการศึกษาพระธรรมวินัย ทำให้พระสงฆ์มีความรู้ทางพุทธศาสนาดีขึ้น พระสงฆ์ได้รับการแต่งตั้งสมณศักดิ์เพิ่มขึ้น พระสงฆ์บางกลุ่มให้ความสนใจกับการศึกษาทางด้านไสยศาสตร์อย่างกว้างขวาง และนำความรู้ทางด้านนี้มาช่วยเหลือสังคม ส่วนพุทธศาสนิกชนก็ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับผีตางเทวดา นรก - สวรรค์ และเครื่องรางของขลัง และเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปปางองค์ เช่น พระพุทธรูปหลวงพ่อบุญ วัดเอก อำเภอกระแสดินธุ์ พระพุทธรูปไสยาสน์พ้อเผ่านอน วัดจะทิ้งพระ พระพุทธรูปเจ้าแม่อยู่หัว วัดเจ้าแม่อยู่หัว อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา พระพุทธรูปพระเกิด วัดพระเกิด อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น ส่วนรูปเหมือนของพระภิกษุได้รับการสร้างมากขึ้น นอกจากนี้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติได้ถูกทำลายมากขึ้น ทำให้การสร้างวัดและศาสนสถานเปลี่ยนแปลงไปนิยมก่ออิฐถือปูนแทนสร้างด้วยไม้

ส่วนปัจจัยภายนอกที่สำคัญสมัยนี้ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย ทำให้พระสงฆ์และพระพุทธศาสนิกชนมีความตื่นตัวกับสิทธิ เสรีภาพ ในความคิดการกระทำมากขึ้น ส่งผลทำให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์สอดคล้องกับการปกครองของบ้านเมืองสมัยนั้น ทำให้คณะสงฆ์ทั้ง 2 คณะ แยกกันปกครอง ประกอบกับในปี พ.ศ. 2483 - 2485 ได้เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา และสงครามโลกครั้งที่ 2 ทหารญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบกที่จังหวัดสงขลา สงครามก่อให้เกิดความเสียหายแก่วัดวาอารามหลายแห่ง และสภาพเศรษฐกิจตกต่ำทำให้พระสงฆ์ได้รับผลกระทบด้านความเป็นอยู่มากขึ้น เนื่องจากสิ่งของมีราคาแพงขึ้น ฝ่ายรัฐบาลก็พยายามแก้ปัญหาโดยสร้างรัฐนิยมในหมู่ประชาชน และปรับปรุงเกี่ยวกับคณะสงฆ์ในด้านความเป็นอยู่ของพระภิกษุและสภาพวัดให้สะอาดสวยงาม สิ่งเหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

3.2 พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499 ในสมัยนี้การสร้างและบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากขึ้น วัดที่สร้างขึ้นใหม่ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในชุมชนที่สร้างใหม่ โดยเฉพาะทางด้านทิศตะวันตกของจังหวัดพัทลุงและจังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นเขตป่าเขา ประชาชนได้อพยพไปตั้งหลักแหล่งเพิ่มมากขึ้น จึงมีการสร้างวัดเป็นศูนย์กลางของการทำบุญกุศลของชุมชน เช่น วัดควนใหม่ วัดไร่เหนือ วัดบ่วงช้าง วัดหวัง จังหวัดพัทลุง วัดวังใหญ่ วัดควนหมาก วัดโพรงงู จังหวัดสงขลา เป็นต้น ส่วนบริเวณหมู่เกาะและที่ราบริมทะเลสาบก็มีการสร้างวัดขึ้นใหม่ โดยกลุ่มชนในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น วัดเขาบ่อ วัดตระพังหม้อ วัดสิกขาราม วัดอ่าวบัว วัดแสงอรุณ จังหวัดสงขลา เป็นต้น ในส่วนของศาสนสถานนั้นพบว่า การก่อสร้างหันมาให้ความสำคัญกับการก่อสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กมากขึ้น โดยนิยมสร้างอุโบสถและศาลาการเปรียญขนาดใหญ่ และเริ่มหันไปนิยมการสร้างอุโบสถแบบ ก. แบบ ข. และแบบ ค. ตามแบบของกรมการศาสนา และกรมศิลปากร ขณะเดียวกันก็นิยมสร้างพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะโดยจัดซื้อมาจากกรุงเทพฯ และยังนิยมหล่อรูปพระภิกษุที่ประชาชนให้ความเคารพไว้สำหรับกราบไหว้บูชา

ส่วนการบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุอันเก่าแก่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาต้องใช้ทุนมาก ทุนที่ใช้ในการบูรณะได้รับการบริจาคจากประชาชนในโอกาสต่าง ๆ เช่น การทอดกฐิน การทอดผ้าป่า การเทศน์มหาชาติ เป็นต้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและพระสงฆ์กับประชาชนค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปในทางทุนนิยมมากขึ้น และบางครั้งการสร้างและบูรณะวัดทำให้ประชาชนในท้องถิ่นขัดแย้งกันก็มี เช่น กรณีการขัดแย้งการสร้างวัดทุ่งชิงหิ้ง และวัดเขานมวังหรือวัดเขาพนมวัง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อ พ.ศ. 2482 เป็นต้น หรือบางครั้งวัดและชาวบ้านมีความขัดแย้งเรื่องที่ดิน เช่น กรณีชาวบ้านบุกรุกที่ดินวัดประดู่เรียง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อ พ.ศ. 2483 การบุกรุกที่ดินวัดโคกทรายผ่อง (ร้าง) อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น การบุกรุกที่ดินเหล่านี้เมื่อมีการฟ้องร้องหรือตรวจสอบของเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง ชาวบ้านมักจะเป็นฝ่ายแพ้ เนื่องจากขาดหลักฐาน เพราะส่วนใหญ่จะเป็นที่วัดจริงแต่เป็นที่ว่างเปล่าชาวบ้านจึงมักจะเข้าไปจับจองเพื่อทำไร่ทำนา และบางแห่งเข้าไปจับจองสืบทอดกันมาจนถือเป็นสมบัติส่วนตัว

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยนี้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ซึ่งแบ่งโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ การบริหารส่วนกลาง การบริหารส่วนภูมิภาค การบริหารส่วนคณะวินัยธร โดยเฉพาะการบริหารส่วนภูมิภาคแบ่งเป็นภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล และวัด มีพระอมรคุณ วัดราชาธิวาส เป็นเจ้าคณะตรวจการภาคใต้ ส่วนระดับจังหวัดมีเจ้าคณะจังหวัดแยกกันปกครอง คือ เจ้าคณะจังหวัดพัทลุงฝ่ายมหานิกาย ได้แก่ พระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺตโม) วัดคูหาสวรรค์ สมัยที่ดำรงสมณศักดิ์ที่

พระวชิรนาทมนี เจ้าคณะจังหวัดพัทลุงฝ่ายธรรมยุต ได้แก่ พระธรรมเมธาจารย์ (ทัน ธรรมโสโร) สมัยดำรงสมณศักดิ์พระมุนีสารโคภณ ส่วนจังหวัดสงขลาเจ้าคณะจังหวัดฝ่ายมหานิกาย ได้แก่ พระราชรัตนโมลี (เส่ง คิสุโสโร) วัดแหลมทราย เจ้าคณะจังหวัดสงขลาฝ่ายธรรมยุต ได้แก่ พระเทพวิสุทธิคุณ (เลี่ยม อลิโน) สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่พระครูวิสุทธิคุณ การปกครองคณะสงฆ์ระดับจังหวัดและระดับอำเภอ เป็นการบริหารในรูปคณะกรรมการสงฆ์จังหวัด และอำเภอ โดยแบ่งเป็นองค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ ในสมัยนี้พระสงฆ์ได้รับการแต่งตั้งสมณศักดิ์มากขึ้นตามลักษณะการปกครองที่กระจายตำแหน่งและสมณศักดิ์ลงไปถึงระดับเจ้าอาวาสและพระอุปัชฌาย์ หลักการแต่งตั้งสมณศักดิ์ก็มีความชัดเจนมากขึ้น แต่สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ในสมัยนี้ก็คือ การวางระเบียบกติกาสงฆ์จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2498 ซึ่งเป็นระเบียบที่คณะกรรมการสงฆ์จังหวัดพัทลุง โดยการนำของพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺโดโม) สมัยเป็นพระวชิรนาทมนี เจ้าคณะจังหวัดพัทลุง ได้ออกระเบียบกติกาสงฆ์ห้ามการเลี้ยวสุราเมรัยของมีนเมาในงานบวชนาค ระเบียบนี้มีลักษณะพิเศษคือเป็นระเบียบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรสาระสำคัญของระเบียบนี้คือ การห้ามเลี้ยวสุราและฆ่าสัตว์ที่มีคุณ เช่น วัว ควาย เป็นต้น ในงานบวชนาค และหากพระอุปัชฌาย์ฝ่าฝืนระเบียบนี้ เจ้าคณะจังหวัดมีอำนาจสั่งพักห้ามทำการบวชได้เป็นเวลา 1 ปี ซึ่งเป็นผลดีต่อพุทธศาสนาและชาวบ้านผู้เป็นเจ้าภาพจัดงานได้ประหยัดเงินทองและเป็นการทำบุญอย่างบริสุทธิ์

ส่วนการศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรมในสมัยนี้พบว่า การศึกษาของพระสงฆ์ได้รับการส่งเสริมและพัฒนาอย่างกว้างขวาง พระสงฆ์นิยมศึกษาพระธรรมวินัยมากขึ้น ซึ่งมีสำนักเรียนที่สำคัญ 2 แห่ง คือ สำนักเรียนวัดมณีมาวาส จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นสำนักเรียนของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต และสำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง เป็นสำนักเรียนของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ซึ่งเป็นสำนักเรียนที่ได้รับความนิยมของพระสงฆ์จำนวนมาก มีการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี โดยการนำของพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺโดโม) ต่อมา พ.ศ. 2490 ได้มีการขยายเครือข่ายสำนักเรียนไปยังวัดราษฎร์บำรุง อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา และในปี พ.ศ. 2499 ได้ส่งพระเปรียญธรรมไปเปิดสำนักเรียนที่วัดกะพังสุรินทร์ อำเภอเมืองตรัง จังหวัดตรัง สมัยนี้จึงทำให้เกิดพระเปรียญธรรมขึ้นจำนวนมาก ซึ่งเกิดขึ้นจากการส่งเสริมของคณะสงฆ์ให้มีการเปิดสำนักเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นตามวัดต่าง ๆ มากมาย ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499 จังหวัดสงขลา และจังหวัดพัทลุง มีสำนักเรียนเกิดขึ้น 63 วัด ทำให้พระสงฆ์ได้มีการศึกษาพระธรรมวินัยอย่างแตกฉานมากขึ้น มีการตีความพุทธธรรมอย่างมีเหตุมีผลตามหลักวิทยาศาสตร์มากขึ้น จนเกิดผู้รู้หรือนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาขึ้นหลายรูป แต่อย่างไรก็ตาม พุทธธรรมในสมัยนี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพระรัตนตรัย คือ พุทธธรรมเกี่ยวกับคนดี การทำสมณะกัมมัญฐาน มรรค 8 พุทธธรรมเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่เกิดจากการศึกษาค้นคว้าตีความ ขยาย

ความ และหยิบยกขึ้นมาเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป ซึ่งไม่แตกต่างจากสมัยที่ผ่านมามากนัก เพราะล้วนแต่เกี่ยวข้องกับบาป - บุญ และ นรก - สวรรค์ โดยมีศีลเป็นวินัยพื้นฐาน

4. ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542

4.1 ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542 สมัยนี้แบ่งปัจจัยออกเป็น 2 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายใน ได้แก่ พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน พบว่าในสมัยนี้พระสงฆ์ให้ความสนใจศึกษาพระธรรมวินัยมากขึ้นกว่าสมัยที่ผ่านมา มีการส่งเสริมด้านพระปริยัติธรรมอย่างกว้างขวาง จนพระสงฆ์สามารถสอบผ่านเปรียญธรรม 3 - 9 ประโยคมากขึ้น เฉพาะสำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542 มีพระสงฆ์สอบผ่านเปรียญธรรมตั้งแต่ 3 ประโยคขึ้นไป จำนวน 429 รูป แม้ว่าจะมีการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมมาก แต่ก็มีพระภิกษุสงฆ์บางกลุ่มหันมาให้ความสนใจกับการศึกษาทางไสยศาสตร์ควบคู่กับพุทธศาสตร์ เพื่อตอบสนองความต้องการของชาวบ้านส่วนหนึ่งด้วย ส่วนปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สมัยนี้สภาพของป่าเขา ลำน้ำและทะเลสาบสงขลาถูกทำลาย มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายของกลุ่มประชากรมากขึ้น ซึ่งส่งผลต่อการสร้างวัดในชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ทางด้านทิศตะวันตกของจังหวัดสงขลาและจังหวัดพัทลุง

ส่วนปัจจัยภายนอกที่สำคัญในสมัยนี้มีหลายประการ ได้แก่ การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ทำให้เกิดการพัฒนาด้านเทคโนโลยี ด้านสาธารณูปโภค มีการสร้างถนน สะพาน ไฟฟ้า ประปา ขยายไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ อย่างทั่วถึง ได้สร้างความเจริญทางด้านวัตถุอย่างมากทำให้ละเลยทางด้านจิตใจ จนเกิดเป็นระบบทุนนิยมที่ขยายตัวไปยังวัดต่าง ๆ มากมาย วัดต่าง ๆ หันมาให้ความสำคัญกับการก่อสร้างถาวรวัตถุขนาดใหญ่โตที่ต้องใช้การระดมทุนจากชาวบ้าน โดยมุ่งไปที่ชาวบ้านหรือพุทธศาสนิกชนนอกพื้นที่เป็นสำคัญ โดยมีการสร้างวัดมุงกลขึ้นเป็นถึงหกแห่ง และในปี พ.ศ. 2505 มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 จึงทำให้รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพื่อให้สอดคล้องกับระบบการปกครองของฝ่ายบ้านเมือง จึงทำให้การปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาทุกระดับมีการเปลี่ยนแปลงให้มีความสอดคล้องกับพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว ตั้งแต่ระดับภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล และวัด เช่น เจ้าคณะตรวจการภาคเป็นเจ้าคณะภาค ยกเลิกคณะกรรมการสงฆ์จังหวัด และอำเภอให้เหลือเพียงเจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอ ประกอบกับในสมัยนี้สภาพสังคมและวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงไปมากตามอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก จึงทำให้ความสัมพันธ์ของวัดและพระ

สงฆ์กับชาวบ้านหรือชุมชนเปลี่ยนแปลงไปในเชิงทุนนิยม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

4.2 พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542 สมัยนี้การสร้างและบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ พบว่าการสร้างวัดใหม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของภาครัฐ ซึ่งมีความยุ่งยากกว่าสมัยที่ผ่านมา การสร้างวัดส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของประชาชนในท้องถิ่น โดยเฉพาะจะพบมากทางด้านทิศตะวันตกของจังหวัดสงขลาและจังหวัดพัทลุง เป็นพื้นที่ป่าเขาและพื้นที่ราบริมทะเลสาบสงขลาที่ประชาชนอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่ เช่น วัดพิบูลบุญญาราม วัดรัตนวราราม วัดตันประธาราม วัดมงคลเทพาราม จังหวัดสงขลา วัดห้วยเนียง วัดโพธาราม วัดบางแก้วผดุงธรรม วัดลานช้าง จังหวัดพัทลุง เป็นต้น นอกจากนี้ในสมัยนี้ยังได้เกิดสำนักสงฆ์หรือวัดที่มีแนวคิดไปในเชิงพัฒนาสังคมเกิดขึ้นหลายแห่ง ซึ่งแตกต่างไปจากสมัยที่ผ่านมา เช่น วัดถ้ำสุมะโน ตำบลบ้านนา กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง วัดเขารูปช้าง ตำบลปาดังเบซาร์ อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา เป็นต้น ซึ่งเป็นวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม จริยธรรมของเยาวชนและนักเรียน นักศึกษา

ส่วนศาสนสถานในสมัยนี้ อุโบสถ และศาลาการเปรียญ นิยมสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นรูปแบบทรงไทยประยุกต์ ตามแบบอุโบสถ แบบ ก. ข. และ ค. ของกรมการศาสนา และมีการเลียนแบบอุโบสถจากภาคอื่นด้วย มีการนิยมสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นหลายแห่งเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เช่น เจดีย์วัดนิโครธาราม เจดีย์วัดภูผาภิมุข เจดีย์วัดบ้านสวน จังหวัดพัทลุง เจดีย์วัดควนมิตร เจดีย์วัดคลองเปล เจดีย์วัดในวัง เจดีย์วัดชะแล้ จังหวัดสงขลา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการสร้างเจดีย์ขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของพระเถระหรือวัดอุททางพุทธศาสนาขึ้นอีกหลายแห่ง เช่น เจดีย์วิหารวัดขวด เจดีย์วัดคูหา เจดีย์วัดคงคาเลียบ จังหวัดสงขลา เจดีย์วัดวิหารเบิก เจดีย์วัดรัตนวราราม เจดีย์วัดบางแก้วผดุงธรรม จังหวัดพัทลุง ส่วนพระพุทธรูปในสมัยนี้ยังนิยมสร้างด้วยโลหะ รูปเหมือนของพระภิกษุในสมัยนี้ได้รับการนิยมสร้างขึ้นมากมายเกือบทุกวัด เพื่อให้ประชาชนได้กราบไหว้บูชาเป็นสังคหวัตถุประจำวัด

การปกครองคณะสงฆ์สมัยนี้เปลี่ยนแปลงไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 โดยมีพระธรรมปิฎก (เพียร อุตฺตโม) วัดคูหาสวรรค์เป็นเจ้าคณะภาค 18 ฝ่ายมหานิกาย (พ.ศ. 2516) จนกระทั่ง พ.ศ. 2540 พระธรรมรัตนกร (สงัด ปญฺญากุโธ) วัดกะพังสุรินทร์ จังหวัดตรังได้เป็นเจ้าคณะภาค 18 ส่วนคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต มีสมเด็จพระวันรัต (จิปาถะ อฺตฺมโม) วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพฯ เป็นเจ้าคณะภาค 16 , 17 และ 18 (ภาคใต้ทั้งหมด)

ส่วนในระดับจังหวัดและอำเภอได้ยกเลิกอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการสงฆ์จังหวัดและอำเภอเปลี่ยนไปเป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอ ซึ่งการปกครองคณะสงฆ์ยังคงแยกนิกายกันปกครอง จังหวัดพัทลุง เมื่อพระธรรมปิฎก (เพียร อุตฺตโม) ไปเป็นเจ้า

คณะภาค 18 ฝ่ายมหานิกาย พระราชปฏิญาณมุนี (สงฺข อธิมโย) วัดกุหาสวรรค์ เป็นเจ้าคณะจังหวัด พ.ศ. 2517 และพระเทพญาณโมลี (มณฑล กิตติโสภโณ) เป็นเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2527 ฝ่ายธรรมยุต พระธรรมเมธาจารย์ (ทัน ธรรมสโร) วัดภูผาภิมุข เป็นเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 จนกระทั่ง พ.ศ. 2537 เปลี่ยนเป็นพระปริยัติสารเวที (สุทัศน์ ทัศนโน) วัดภูผาภิมุข ส่วนจังหวัดสงขลา พระราชรัตนโมลี (เส่ง ติสสโร) วัดแหลมทราย เป็นเจ้าคณะจังหวัด จน พ.ศ. 2516 เปลี่ยนเป็นพระเทพมุนี (กลิ่น ธรรมรินทร์) และ พ.ศ. 2539 จึงเปลี่ยนเป็นพระราชวิราภรณ์ (นิมิต จิตตทนฺโต) วัดโลกสमानคุณ ฝ่ายธรรมยุตพระเทพวิสุทธิคุณ (เลี่ยม อลิโน) เป็นเจ้าคณะจังหวัด จน พ.ศ. 2522 พระราชศีลสังวร (ช่วง อดุลเวที) เป็นเจ้าคณะจังหวัด พ.ศ. 2524 จึงเปลี่ยนเป็นพระราชมงคลโกศล (ขาว อุทโย) วัดมัทธิมาวาส จนกระทั่ง พ.ศ. 2545 จึงเปลี่ยนเป็นพระราชศีลสังวร (ผ่อง จิรธมโม) วัดมัทธิมาวาส นอกจากนี้การปกครองในระดับอำเภอ ตำบล และเจ้าอาวาสวัด ส่วนใหญ่ได้รับการอุปถัมภ์จากเจ้าคณะสงฆ์ตามลำดับการปกครอง ซึ่งเป็นระบบอุปถัมภ์แบบบิดาอุปถัมภ์บุตรหรืออาจารย์อุปถัมภ์ศิษย์ จึงทำให้การปกครองคณะสงฆ์ไม่ค่อยประสบปัญหา แต่บางครั้งก็ทำให้เกิดจุดอ่อนในการควบคุมพฤติกรรมหรือวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์นอกแนวพระธรรมวินัย

ในส่วนของการเบียดเบียนศาสนาของจังหวัดพัทลุง ซึ่งประกาศใช้ในจังหวัดพัทลุง เมื่อ พ.ศ. 2498 สมัยนี้ได้มีการนำไปใช้ในระดับภาคด้วย ได้แก่ จังหวัดพัทลุง สงขลา ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล ถือได้ว่าเป็นผลดีที่สามารถจัดของมีนเมา หรือสุราเมรัยออกจากร้านบวชนาคได้ในระดับหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามความเข้มข้นของระเบียบนี้อยู่ที่จังหวัดพัทลุงและสงขลาเท่านั้น หากจังหวัดอื่นใช้เป็นแนวปฏิบัติอย่างจริงจังก็จะประโยชน์ต่อพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชน ทั่วไป

การศึกษาและพุทธธรรมในสมัยนี้พบว่า การศึกษาของพระสงฆ์ได้รับการส่งเสริมเป็นอย่างมาก โดยมีสำนักเรียนใหญ่อยู่ที่วัดกุหาสวรรค์ แต่ในช่วงหลัง ๆ นี้ พระสงฆ์ที่สอบผ่านพระปริยัติธรรม 5 ประโยคขึ้นไป ลดน้อยลงมาก อันนี้น่าจะเนื่องมาจากพระสงฆ์ที่ผ่านพระปริยัติธรรม 5 ประโยคขึ้นไป ต้องรับภาระสอนปริยัติชั้นต่ำลงมา จึงไม่มีเวลาที่จะศึกษาในระดับสูงขึ้นไปหรือไม่พระสงฆ์เหล่านี้มักจะได้รับแต่งตั้งไปรับตำแหน่งระดับบริหารคณะสงฆ์ เช่น เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส เป็นต้น ส่วนพุทธธรรมในสมัยนี้ก็ไม่ได้แตกต่างจากสมัยที่ผ่านมามากนัก ยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระรัตนตรัย ศีล การสงเคราะห์ประชาชน มีการดี ความพุทธธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น และมุ่งประโยชน์ในโลกนี้มากกว่าโลกหน้า

5. บทบาทของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542

บทบาทของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่สำคัญมีหลายด้าน ได้แก่ บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษา บทบาทด้านการพัฒนาชุมชนและเกื้อกูลสังคม บทบาทด้านการส่งเสริมพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ บทบาทด้านการส่งเสริมและเผยแผ่ธรรม และ บทบาทด้านการส่งเสริมศิลปะ ประเพณี และพิธีกรรม บทบาทในแต่ละด้านวัดและพระสงฆ์มีการส่งเสริมในแต่ละช่วงสมัยแตกต่างกันดังนี้

5.1 บทบาทของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474 สมัยนี้เป็นช่วงต้นของการปฏิรูปพุทธศาสนา วัดและพระสงฆ์จึงมีบทบาทเด่นมุ่งไปที่การทำหน้าที่ส่งเสริมการศึกษา โดยคณะสงฆ์ส่วนกลางมอบหมายให้พระรัตนธัชมุนี (ม่วง รตนโช) เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราชเป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษา ในระยะแรกได้เปิดโรงเรียนแบบสมัยใหม่ขึ้นในวัดต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่ โรงเรียนนอทยานานิเวศ ตั้งที่วัดวังโรงเรียนรอนราชบริรักษ์ ตั้งที่วัดมะขามทอง โรงเรียนเทวภักดีพลูเฉลิม ตั้งที่วัดห้วยลึก จังหวัดพัทลุง โรงเรียนเจ้าคุณภักทระและโรงเรียนมหาวชิราวุธวิทยา ตั้งที่วัดมณีนิเวศ โรงเรียนหฤทัยวิทยา ตั้งที่วัดน้ำขาว และโรงเรียนภูมมาพิศมัย ตั้งที่วัดจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา โรงเรียนวัดทั้ง 6 แห่ง ถือได้ว่าเป็นโรงเรียนแบบสมัยใหม่ในยุคแรก หลังจากนั้นจึงมีการขยายโรงเรียนไปตามวัดต่าง ๆ มากขึ้น แต่ก็ดำเนินการไปอย่างช้า ๆ เนื่องจากรัฐขาดงบประมาณที่จะสนับสนุนโรงเรียนต่าง ๆ จนกระทั่ง พ.ศ. 2474 พระยาพิบูลย์พิทยาพรรค (ทอง คุปตาสา) ธรรมการมณฑลนครศรีธรรมราช ได้ร่วมมือกับพระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดฺโดโม) เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช ประกาศชักชวนให้พระภิกษุสงฆ์ตั้งโรงเรียนวัดขึ้นในมณฑลนครศรีธรรมราช จึงทำให้เกิดโรงเรียนวัดขึ้น ระหว่าง พ.ศ. 2474 - 2475 จำนวน 402 โรงเรียน โดยจังหวัดพัทลุงมีโรงเรียนวัด 61 โรงเรียน และจังหวัดสงขลา จำนวน 77 โรงเรียน รวม 138 โรงเรียน โรงเรียนเหล่านี้ล้วนแต่ได้รับการสนับสนุนสถานที่ งบประมาณ และผู้สอนจากพระภิกษุสงฆ์และชาวบ้านร่วมกันบริจาค ซึ่งต่อมาโรงเรียนที่มีความมั่นคงก็มีการโอนถ่ายเป็นโรงเรียนประจำตำบลประจำตำบล แต่ก็อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของวัดและพระสงฆ์ในท้องถิ่นนั้น ๆ

5.2 บทบาทของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499 ในสมัยนี้วัดและพระสงฆ์มีบทบาทเด่นทางด้านส่งเสริมพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ เนื่องจากสมัยนี้เกิดภาวะสงครามมหาเอเชียบูรพาและสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2482 - 2488 ทำให้พระสงฆ์และประชาชนอยู่ด้วยความหวาดกลัว จึงมีความจำเป็นจะต้องสร้างขวัญกำลังใจให้เกิดขึ้น วัดและพระสงฆ์จึงหันมาใช้วิชาพุทธาคมผสมไสยศาสตร์และโหราศาสตร์สร้างเป็นพระเครื่องและเครื่องรางของขลังขึ้นแจกจ่ายแก่ทหาร ตำรวจ อาสาสมัคร และประชาชนทั่วไป เช่น วัดเขาอ้อ วัดดอนศาลา วัดควนปริง วัดปากสระ วัดเขาแดงตะวันตก วัดเขาแดงตะวันออก วัดคูหาสวรรค์ วัดอินทราวาส วัดสุนทราวาส วัดท่าลำเกาเหนือ วัดวิหารสูง วัดชาย

คลอง จังหวัดพัทลุง วัดแหลมทราย วัดบ่อทรัพย์ วัดโพธิ์ปฐมาวาส วัดชัยมงคล จังหวัดสงขลา เป็นต้น วัดเหล่านี้ได้สร้างวัดอุ้มงกลเป็นรูปพระปิตตา พระสังกัจจายน์ พระฤาษี พระขุนแผน ตะกรุด ผ้ายันต์ ลูกอม ฯลฯ การสร้างในสมัยนี้มีเจตนาเพื่อการแจกจ่ายเท่านั้น เพราะทางวัดไม่ได้ลงทุนมาก เนื่องจากพระสงฆ์และชาวบ้านช่วยกันทำภายในวัดให้เป็นสิ่งเตือนสติและเป็นขวัญกำลังใจ แต่หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา การสร้างวัดอุ้มงกลเริ่มแปรเปลี่ยนเป็นการสร้างเพื่อการหาทุนมาบูรณะวัดและศาสนสถานและศาสนวัตถุ จึงเริ่มมีนายทุนเข้ามาดำเนินการให้กับวัด จึงทำให้ระบบทุนนิยมเข้ามามีอิทธิพลและมีความรุนแรงมากขึ้นในสมัยปัจจุบัน

5.3 บทบาทของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542 ในสมัยนี้วัดและพระสงฆ์ให้ความสำคัญกับบทบาทด้านพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ และบทบาทด้านการพัฒนาชุมชนและเกื้อกูลสังคม บทบาทด้านพุทธาคม ไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ในสมัยนี้ได้รับการเน้นมาก เนื่องจากบทบาทด้านนี้ถูกปรับเปลี่ยนไปจากเดิมที่สร้างพระเครื่องและเครื่องรางของขลัง เพื่อบำรุงขวัญกำลังใจและสืบทอดมรดกกลายเป็นเชิงพาณิชย์มากขึ้น เพื่อหาทุนมาบำรุงศาสนา จึงพบว่าในสมัยนี้นายทุนเข้าไปดำเนินการแทนวัดมากขึ้น ทำให้เกิดผลประโยชน์ขึ้นภายในวัดมากมาย เช่น วัดเขาอ้อ วัดพะโคะ วัดคอนสาตา วัดบ้านสวน เป็นต้น ทำให้วัดเหล่านี้สามารถพัฒนาอย่างรวดเร็วและใหญ่โต เป็นแบบอย่างให้วัดอื่น ๆ หันมาสร้างวัดอุ้มงกลเพื่อหารายได้นำมาพัฒนาวัด จนบางครั้งมีผลประโยชน์ขัดกันทำให้เกิดการขัดแย้ง ดังกรณีการขับไล่เจ้าอาวาสวัดพะโคะเป็นอาทิ ส่วนบทบาทด้านการพัฒนาชุมชนและเกื้อกูลสังคมพบว่าในสมัยนี้ มีวัดและพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชน กลุ่มที่สำคัญ ได้แก่ กลุ่มธนาการชีวิตวัดอู่ตะเภา วัดคอน และวัดคูเต่า โดยการนำของพระครูพิพัฒน์โชติ (ทอง เศษบุญโญ) เจ้าอาวาสวัดคอน ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เริ่มตั้งขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2527 ซึ่งถือได้ว่าเป็นกลุ่มออมทรัพย์ที่ประชาชนมารวมกลุ่มกันโดยมีอุดมการณ์ร่วมกันที่คิดช่วยเหลือกลุ่มมากกว่าคิดเอาอะไรจากกลุ่ม ใช้เบญจศีลเป็นวินัยของกลุ่ม มุ่งพัฒนาหมู่บ้านตามโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง โดยให้สมาชิกออมทรัพย์วันละ 1 บาท หรือเดือนละ 30 บาท ดอกผลที่ได้จากการกัณฑ์จะไม่ปันผลหรือเฉลี่ยคืนแก่สมาชิก แต่จะใช้เป็นสวัสดิการแก่สมาชิกทั้งหมด เช่น สงเคราะห์สมาชิกที่ประสบภัย สมาชิกถึงแก่กรรม ให้ทุนการศึกษาแก่เยาวชน การกุศลของวัด เป็นต้น

กลุ่มสถานาวัดตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง โดยการนำของพระครูสุนทรกิจจานุโยค (พลอง เศษบุญโญ) เจ้าคณะตำบลตะโหมด วัดตะโหมด เริ่มก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2538 เป็นการร่วมมือระหว่างวัด บ้าน และโรงเรียนหรือราชการ มีสมาชิกเริ่มแรก 50 คน ปัจจุบันเพิ่มเป็น 120 คน โดยร่วมประชุมพบกันที่วัดตะโหมด เดือนละ 1 ครั้ง เพื่อร่วมกันช่วยเหลือการพัฒนาหมู่บ้าน ส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น

และสร้างความรักความสามัคคีของชุมชน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้งานพัฒนาหมู่บ้านเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสำเร็จผลตามที่ต้องการ

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา เป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นที่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2538 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการร่วมกัน กระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาและลุ่มน้ำย่อยใช้กิจกรรมเดินทางไกลด้วยเท้า เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ มีการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของนักวิชาการ ประชาชน และพระสงฆ์ในท้องถิ่นเป็นการสร้างจิตสำนึกให้ร่วมกันเพื่อฟื้นฟูกลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งได้ดำเนินการมาแล้ว 7 ครั้ง ผลของการดำเนินงานที่ผ่านมาได้สร้างความร่วมมือของกลุ่มนัก วิชาการ ประชาชน และพระสงฆ์ ให้เห็นความสำคัญของกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เป็นอย่างดี

6. ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีลักษณะเด่นเฉพาะหลายประการที่สำคัญมีดังนี้

6.1 พุทธศาสนานับพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ผสมผสานไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ของพราหมณ์ และความเชื่อในท้องถิ่นเกี่ยวกับผีสงเทวดา ผสมกลมกลืนกับพุทธศาสนา ดังนั้นพุทธศาสนาในบริเวณนี้จึงเน้นที่ความ ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปเจ้า เช่น พระพุทธรูปพระเกิด พระพุทธรูปแม่ทวด พระพุทธรูปหลวงพ่อดิม พระพุทธรูปสมเด็จพระเจ้าเกาะยอ เป็นต้น ความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปสาวก เช่น พระสังกัจจายน์ พระสิวลี พระภควัมบดี เป็นต้น ความศักดิ์สิทธิ์ของพระภิกษุผู้มี บุญบารมี เช่น สมเด็จพระเจ้าพะโคะ สมเด็จพระเจ้าเกาะยอ สมเด็จพระเจ้าเกาะใหญ่ สมเด็จพระเจ้าจอมทอง เป็นต้น และการให้ความศักดิ์สิทธิ์กับการบูชาเจ้าแม่ เช่น เจ้าแม่อยู่หัว เจ้าแม่กวนอิม เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าพุทธศาสนิกชนจะให้ความเคารพบูชายกย่องพระสงฆ์ผู้มีความรู้ทางไสยศาสตร์ เป็นอย่างมาก แม้ว่าพระสงฆ์บางรูปจะฉ้อราษฎร์บังหลวงมีอำนาจแต่ก็ไม่เป็นที่รังเกียจของ ประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะพระสงฆ์สายสำนักวัดเขาอ้อ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของการศึกษาไสยศาสตร์ เมื่อมรณภาพต้องนำศพไปโกศถือได้ว่าเป็นการให้ เกียรติอย่างสูง

6.2 พุทธศาสนานับสามัคคีธรรม พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาให้ความสำคัญกับสามัคคีธรรมในงานบุญกุศลที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น งานวันเข้าพรรษาและออกพรรษา งานวันสารทไทย งานสมโภชพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว วัดจะทิ้งพระ และวัดพะโคะ งานเทศน์มหาชาติ งานฝังลูกนิมิต งานวันสำคัญทางศาสนา เป็นต้น งานเหล่านี้พุทธศาสนิกชนจะให้ความร่วมมือมีความพร้อมเพรียง เพราะถือได้ว่าเป็นงานได้บุญกุศล ดังนั้นระบบ

บุญกุศลในพุทธศาสนาจึงเป็นจุดร่วมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีธรรมขึ้นในชุมชน โดยมีวัดและพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำ ด้วยเหตุนี้งานพัฒนาชุมชนต่าง ๆ หากมีพระสงฆ์ที่ประชาชนศรัทธาก็จะทำให้งานนั้นสำเร็จได้อย่างรวดเร็วด้วยแรงศรัทธาที่เกิดจากสามัคคีธรรม

7. แนวทางการส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

7.1 การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาโดยโครงการพระธรรมทูต การเผยแผ่พุทธศาสนาโดยการส่งพระสงฆ์เดินทางไปเผยแผ่หลักธรรมในท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีการเผยแผ่ธรรมมาตั้งแต่ พ.ศ. 2509 เพื่อค้ำพระสงฆ์ใช้หลักธรรมต่อต้านอิทธิพลลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยจัดให้แต่ละจังหวัดและอำเภอจัดให้มีพระสงฆ์ออกเผยแผ่ธรรมทุกปี เพื่อเป็นการสั่งสอนอบรมชาวบ้านให้เข้าใจธรรมะ แต่หลัง พ.ศ. 2525 โครงการพระธรรมทูตก็เริ่มเสื่อมลง หน่วยงานต่าง ๆ ที่เคยให้การสนับสนุนก็ให้ความสำคัญน้อยลง โดยเฉพาะหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องไม่ให้การสนับสนุนงบประมาณ ด้วยเหตุนี้คณะสงฆ์น่าจะมีการส่งเสริมโครงการนี้ขึ้นใหม่และพยายามปรับเนื้อหาให้สามารถแก้ปัญหาตอบสนองท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

7.2 การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาโดยการให้การศึกษา เดิมพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการให้การศึกษาอบรมแก่กุลบุตรในชุมชน และในสถานศึกษาหลายแห่งพระสงฆ์ได้เข้าไปสอนศีลธรรม หรือให้มีการจัดกิจกรรมเข้าค่ายธรรมแก่เยาวชนและนักเรียนทั่วไป เช่น การเข้าค่ายอบรมธรรมแก่เยาวชนของวัดป่าติโลยก์ ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง วัดถ้ำสุมะโน กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง เข้าค่ายอบรมธรรมแก่เยาวชนของวัดป่ากันตพงษ์ อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา เป็นต้น

7.3 การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาโดยสื่อสิ่งพิมพ์และเทคโนโลยี การเผยแผ่พุทธศาสนาในรูปของสิ่งพิมพ์ ได้รับการส่งเสริมเป็นอย่างดี สิ่งพิมพ์ทางพุทธศาสนาส่วนใหญ่พบว่าหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนเป็นผู้จัดพิมพ์ออกเผยแพร่ เช่น จัดพิมพ์แจกในงานศพ งานเกษียณอายุราชการ งานเปิดอาคารสถานที่ งานฉลองสมโภชอื่น ๆ เป็นต้น เอกสารสิ่งพิมพ์ที่วัดจัดพิมพ์ขึ้นเองกลับมีน้อยมาก เนื่องจากวัดไม่มีงบประมาณ และที่สำคัญทางคณะสงฆ์ในท้องถิ่นขาดพระสงฆ์ที่ทรงคุณความรู้ที่จะถ่ายทอดหลักธรรมให้ประชาชนได้เข้าใจแบบเรียบง่าย ทางคณะสงฆ์จึงควรส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์หลักธรรม ให้แพร่หลายมากขึ้น ส่วนการเผยแผ่หลักธรรมโดยใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ก็มีความจำเป็น พระสงฆ์ต้องเรียนรู้ให้เท่าทันกับความเจริญของเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อจะได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการเผยแผ่ธรรม เช่น วิทยุ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น

8. การนำหลักธรรมพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม

การนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พุทธศาสนิกชนได้ผ่านการเรียนรู้หลักธรรมในด้านต่าง ๆ ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาชีวิตและพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน หลักการต่าง ๆ ล้วนมีอยู่แล้วในพุทธศาสนา จึงอยู่ที่เราจะเลือกเฟ้นหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ให้ตรงกับปัญหาหรือความต้องการของชุมชน เช่น หลักธรรมที่เป็นรากฐานแห่งปัญญา ได้แก่ สุ จิ ปุ ลิ หลักแห่งการ ฟัง คิด ถาม และเขียน ผู้ที่สมบูรณ์ด้วย สุ จิ ปุ ลิ ถือได้ว่าเป็นบัณฑิต หลักธรรมที่เกี่ยวกับการปกครอง ได้แก่ หลักทศพิธราชธรรม ประกอบด้วย ทาน (การให้) สีละ (การตั้งอยู่ในศีล) ปรินิจจาละ (การบริจาคน) อาชชวะ (ความซื่อตรง) มัททวะ (ความอ่อนโยน) ตปะ (ความมีตบะ) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) ขันติ (ความอดทน) และ อวิโรธนะ (ความไม่คลาไคล) หลักธรรมเกี่ยวกับเศรษฐกิจหรืออาชีพ ได้แก่ หลักบริโภครวม ประกอบด้วย อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค คุณลักษณะที่ดีของนักธุรกิจ ได้แก่ การมองการณ์ไกล ตาดี - คาคสถานการณ์ได้ถูกต้อง (จกขุมา) มีความฉลาดเชิงพาณิชย์ในเชิงธุรกิจ (วิรุโร) และมีทุนดำเนินการงาน เป็นต้น

หลักธรรมเหล่านี้ล้วนแต่มีประโยชน์และมีคุณค่าต่อการศึกษาที่จะนำไปสู่การประยุกต์ใช้เป็นแนวปฏิบัติในสังคมได้เป็นอย่างดี อยู่ที่ว่าเลือกเฟ้นหลักธรรมมาใช้ให้เหมาะสมกับปัญหาที่ต้องการแก้ ซึ่งย่อมจะส่งผลให้เกิดสันติสุขในสังคมเป็นเมืองปลาย

อภิปรายผล

ผลจากการวิจัยเรื่อง พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 ผู้วิจัยมีข้อสังเกตดังนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา แบ่งออกเป็นปัจจัยภายใน ได้แก่ พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง การประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ การเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา และสงครามโลก และสภาพสังคมและวัฒนธรรม ปัจจัยเหล่านี้ล้วนแต่ทำให้พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนแปลงทั้งสิ้น แต่ผู้วิจัยคิดว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาที่แท้จริง ได้แก่ ปัจจัยเกี่ยวกับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับต่าง ๆ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดโครงสร้างของคณะสงฆ์ทั้งหมด เนื่องจากโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ถูกกำหนดจากส่วนกลาง จึงทำให้พุทธศาสนามีลักษณะเป็นพุทธศาสนาแบบทางการ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง

พระราชบัญญัติก็จะทำให้คณะสงฆ์ทั้งหมดเปลี่ยนแปลง แม้ว่าตำแหน่งจะไม่เปลี่ยนแปลงแต่บทบาทก็เปลี่ยนแปลง เช่น พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 กำหนดให้พระสงฆ์มีหน้าที่สั่งสอนอบรม เป็นครูสอนในโรงเรียนวัด แต่พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ไม่ได้กำหนดไว้ พระสงฆ์จึงต้องห่างเหินโรงเรียนและแยกโรงเรียนออกจากวัด เป็นต้น

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนาเปลี่ยนแปลง คือ ตัวพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนในท้องถิ่น มีพื้นฐานทางความคิดความเชื่อไปในแนวทางใด ก็จะนำเอาความคิดความเชื่อในท้องถิ่นนั้นมาอบรมผสมผสานกับพุทธศาสนา จนทำให้พุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไปตามแนวทางนั้น เช่น พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ก็จะทำให้พุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไปในแนวไสยศาสตร์ เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์สิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นต้น

2. พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542

พัฒนาการสมัยนี้แบ่งออกเป็นการสร้างและบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ การปกครองคณะสงฆ์ การศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรม พัฒนาการทั้ง 3 ประการนี้ ในช่วงแรก ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474 เป็นสมัยแห่งการเริ่มปฏิรูปพุทธศาสนา จุดเด่นของพัฒนาการสมัยนี้จึงอยู่ที่การจัดระบบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นระบบมากขึ้น ตั้งแต่ระบบมณฑล เมือง แขวง ตำบล และวัด และเมื่อต้องการให้พระสงฆ์มีความเข้มแข็งและมีความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ภาครัฐจึงต้องส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์ให้เจริญก้าวหน้าควบคู่กับให้พระสงฆ์เป็นผู้สั่งสอนกุลบุตร และประชาชนให้มีความรู้ เพื่อยกระดับตนเองในสังคมที่มีความเจริญขึ้นตามการพัฒนาบ้านเมืองสมัยใหม่

ในช่วงที่ 2 พ.ศ. 2475 - 2499 เมื่อระบบการปกครองคณะสงฆ์มีความชัดเจน และมีความมั่นคงทุกระดับ สมัยนี้จึงมีการส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียนอย่างจริงจัง โดยมีสำนักเรียนที่สำคัญอยู่ 2 แห่ง ได้แก่ สำนักเรียนวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา ของคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต และสำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง ของคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย จึงทำให้พระสงฆ์มีความรู้แตกฉานทางพระธรรมวินัยมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันพระสงฆ์บางกลุ่มก็ยังให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ทางไสยศาสตร์ เพื่อนำมาแก้ปัญหาตอบสนองความต้องการของชาวบ้านและทางราชการ เช่น การสร้างพระเครื่อง และเครื่องรางของขลังแจกให้ทหาร ตำรวจ อาสาสมัคร และประชาชนทั่วไป เป็นการบำรุงขวัญกำลังใจในภาวะสงคราม จึงถือได้ว่าในสมัยนี้เป็น การเน้นพัฒนาการศึกษาและไสยศาสตร์

ส่วนในช่วงที่ 3 พ.ศ. 2500 - 2542 ในช่วงสมัยนี้วัดและพระสงฆ์มีความตื่นตัวกับการพัฒนาบ้านเมืองจนมีความเจริญทางด้านวัตถุเป็นอย่างมาก จึงทำให้พระสงฆ์หันมาให้ความสำคัญกับการสร้างถาวรวัตถุภายในวัดมากขึ้น เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเจริญ สวยงามของวัด

พระสงฆ์จึงเน้นเรื่องก่อสร้างเป็นหลัก แต่เนื่องจากสิ่งก่อสร้างทั้งหลาย เช่น อุโบสถ ศาลาการเปรียญ เจดีย์ กุฏิ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ต้องใช้ทุนมาก ทำให้วัดและพระสงฆ์จัดหาทุนโดยการจัดทอดผ้าป่า ทอดกฐิน หรือวิธีอื่น ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายที่เงินทองหรือเงินทุน มีใช้หลักกรรมทางพุทธศาสนา และสิ่งที่จะจัดหาทุนได้ง่ายก็คือการก่อสร้างวัดอุ้มงคลที่ประชาชนมีความเคารพนับถือออกจำหน่าย จึงทำให้เกิดระบบทุนนิยมขึ้นภายในวัดอย่างแพร่หลาย ทำให้พัฒนาการพุทธศาสนาในสมัยนี้ เป็นพัฒนาการพุทธศาสนาแบบเน้นทุนนิยมบนพื้นฐานไสยศาสตร์

3. บทบาทของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542

พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีบทบาทสำคัญหลายด้าน ได้แก่ บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษา บทบาทด้านการพัฒนาชุมชน และเกื้อกูลสังคม บทบาทด้านการส่งเสริมพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ บทบาทด้านการส่งเสริมและเผยแผ่ธรรม และบทบาทด้านการส่งเสริมศิลปะ ประเพณีและพิธีกรรม บทบาทเหล่านี้แต่ละสมัยมีจุดเน้นที่ไม่เหมือนกัน ดังเห็นได้ในช่วงแรก ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474 บทบาทของวัดและพระสงฆ์จะเน้นเรื่องการตั้งโรงเรียนวัด ให้การศึกษาแก่กุลบุตร เนื่องจากเป็นช่วงที่มีการปฏิรูปการปกครอง ทางรัฐต้องการคนที่มีความรู้ทางด้านหนังสือเพื่อเข้ารับราชการ บทบาทของวัดจึงเน้นไปที่การศึกษา พอในช่วงที่ 2 ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499 ประเทศมีภัยจากสงคราม ประชาชนมีความหวาดกลัว จึงทำให้บทบาทของวัดและพระสงฆ์เน้นไปที่การสร้างวัดอุ้มงคลเพื่อแจกจ่ายให้ทหาร ตำรวจ และประชาชนทั่วไป เป็นการบำรุงขวัญ กำลังใจ ต่อมาในช่วงที่ 3 ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542 เป็นช่วงที่ประเทศพัฒนาไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้สังคมมีความเจริญทางด้านวัตถุมากขึ้น ทำให้ประชาชนประสบกับปัญหาจากการพัฒนาประเทศที่มุ่งเศรษฐกิจเป็นหลัก ทำให้สังคมและวัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติถูกทำลาย คนมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น แบบตัวใครตัวมัน ทำให้พระสงฆ์หันมาให้ความสำคัญกับบทบาทการพัฒนาสังคม โดยการจัดตั้งกลุ่ม เช่น กลุ่มธนาคารชีวิตวัดคูละเกา วัดดอน และวัดคูเต่า กลุ่มสถานวัดตะโหมด กลุ่มธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา เป็นต้น เพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน และฟื้นฟูพัฒนาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ

4. ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีลักษณะเด่นหลายประการ ได้แก่ พุทธศาสนาเน้นพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ พุทธศาสนานับสามัคคีธรรม พุทธศาสนานับศาสนสถาน และศาสนวัตถุ และพุทธศาสนานับปัจเจกบุคคล พบว่าจากลักษณะเด่นดังกล่าว พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะเน้นลักษณะเด่นทางด้านพุทธาคม ไสยศาสตร์ และ

โหราศาสตร์ เพราะเป็นพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับแนวพื้นฐานเดิมของพุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับผีสาธเทวดาอารักษ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จึงทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งเป็นที่ยอมรับของประชาชนทั่วไป จึงทำให้พุทธศาสนาในแนวนี้เป็นจุดเด่นอย่างหนึ่งของลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ประชาชนส่วนใหญ่และพระสงฆ์ยังถือปฏิบัติจนปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ควรมีการนำผลการวิจัยไปเผยแพร่แก่วัดและคณะสงฆ์ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดบทบาทหรือปรับปรุงบทบาทของคณะสงฆ์ที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง
2. ควรมีการนำผลการวิจัยไปเผยแพร่แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ประโยชน์จากข้อมูลการวิจัยในการวางแผนเพื่อการพัฒนาลุ่มทะเลสาบสงขลาในด้านต่าง ๆ ต่อไป
3. ควรมีการส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัยเรื่องในทำนองนี้ให้มากขึ้น เพื่อจะได้ถ่ายทอดและรับรู้ปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่น
4. ควรมีการส่งเสริมให้หน่วยงานในท้องถิ่นได้ศึกษาพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณอื่น ๆ ในประเด็นที่หลากหลาย
5. รัฐและคณะสงฆ์ส่วนกลางควรส่งเสริมให้คณะสงฆ์ในท้องถิ่นมีองค์กรในระดับจังหวัดที่ชัดเจนเพื่อสนองงานคณะสงฆ์อย่างมีประสิทธิภาพ และให้กำลังสนับสนุนทั้งบุคลากรและงบประมาณให้เพียงพอต่อการบริหารงาน เพื่อเป็นการสร้างฐานคณะสงฆ์ให้มีความมั่นคงเข้มแข็งต่อการที่จะนำพุทธธรรมสู่ประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กระจำจ ปรปฺญโณ, พระมหา. “ชีวิตและงานของพระเทพปริยัติมุนี (เพียร อุดฺโดโม ป.ธ. 7)”, ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบของพระเทพปริยัติมุนี 3 มิ.ย. 21 หน้า 1 - 33. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2521.
- กระจำจ แสงจันทร์. บทสักวาคูณพระภิกษุวัดคูเต่า จังหวัดสงขลา พิมพ์ช่วยในงานพระภิกษุพระราชทาน พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอนุสรณ์มงคลการ ณ วัดราชโอรส วันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2480. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2480.
- กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาบ้านกับเมือง. กรุงเทพฯ : สถาปัตย์ทอริกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ม.ป.ป.
- การศาสนา, กรม. “กฎกระทรวงศึกษาธิการออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484”, ใน แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 30 ภาค 12 ประจำเดือนมีนาคม 2486. หน้า 743 - 748. พระนคร : โรงพิมพ์ศาสนาศึกษา, 2486.
- _____. “คำบรรยายเรื่องการปรับปรุงพระพุทธศาสนาของพันเอก น. สารานุประพันธ์ อธิบดีกรมการศาสนา แต่ที่ประชุมคณะสงฆ์ จังหวัดเชียงรายและจังหวัดต่างๆ ในภาคเหนือ ณ ศาลากลางจังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2486 เวลา 14.25 น.”, ใน แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 30 ภาค 12 ประจำเดือนมีนาคม พ.ศ. 2486. หน้า 725 - 737. พระนคร : โรงพิมพ์ศาสนาศึกษา, 2486.
- _____. แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 30 ภาค 12 ประจำเดือนมีนาคม พ.ศ. 2486. พระนคร : โรงพิมพ์ศาสนาศึกษา, 2486.
- _____. “ประกาศเรื่องแต่งตั้งเจ้าคณะตรวจการ”, ใน แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 30 ภาค 12 ประจำเดือนมีนาคม พ.ศ. 2486. หน้า 725 - 726. พระนคร : โรงพิมพ์ศาสนาศึกษา, 2486.
- _____. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2527.
- _____. ประวัติการศึกษาของสงฆ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2527.
- _____. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 3. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2527
- คณะกรรมการจัดงานสงกรานต์ประจำปีจังหวัดสงขลา. “โรงเรียนเจ้าคุณภัทระ”, ใน หนังสือที่ระลึกงานประจำปีจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2496. หน้า 114 - 119. สงขลา : คณะกรรมการจัดงานสงกรานต์ประจำปีจังหวัดสงขลา, 2496.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. ประชุมพระตำรา

บรมราชูทิศเพื่อถวายเป็นสมัญญา ภาค 1. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่แปด พ.ศ. 2540 - 2544. กรุงเทพฯ : เม็คทราฟพรินต์ติ้ง, 2539.

_____ . อินไซด์แผนฯ 6 : อะไรอยู่ในตะกร้า. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533.

คณะญาติและลูกศิษย์. อนุสรณ์งานประชุมเพลิงท่านพระอาจารย์ชั้น ดิสสุใจ เจ้าอาวาสวัดควนหวาด อายุ 92 ปี 4 เดือน 15 วัน ณ เมรุวัดควนหวาด ต.ภูหาใต้ อ.รัตภูมิ จ. สงขลา วันจันทร์ที่ 15 มิถุนายน 2541. สงขลา : โรงพิมพ์บรรณการพิมพ์, 2541.

คณะศิษย์. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพวิสุทธิคุณ (เลี่ยม อลีโน) พระราชศีลสังวร (ช่วง อดุลเวที). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2525.

คณะศิษย์. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเล็ก จนฺทสโร (จันทร์โชติ) ณ เมรุวัดอัมพวนาราม อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง วันเสาร์ที่ 8 มิถุนายน พุทธศักราช 2528. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2528.

คณะศิษยานุศิษย์. หนังสือเนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ศีลาจารย์ (ชยันตร์ อภิสสุภาโว) เจ้าคณะตำบลนาทวี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงวัดในวัง ตำบลนาทวี อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระสุนทรราชมุนี. สงขลา : วัดในวัง, 2528.

คนเหลงใต้ (นามแฝง). “พระเครื่องเมืองใต้คอนพระกริ่งวัดแหลมทราย”, กรุงเทพฯ. 3(28) : 45 - 46 : ธันวาคม 2540 - มกราคม 2541.

คลัง ตัญจนะ. ตำราพระเพลาวัดบางแก้ว. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2513.

คณินันต์ จันทบุตร. การเคลื่อนไหวของยูวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 - 2484. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.

_____ . สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม, 2532.

คำนวน นวลสนอง. วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรมในภาคใต้ : ศึกษากรณีจังหวัดสงขลา. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2540.

คำสั่งจังหวัดพัทลุง ที่ 265/2534 เรื่องแต่งตั้งกรรมการดำเนินการตรวจสอบและพิสูจน์ทราบ ลง
วันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534.

แคล้ว ทองสม. แนวทางพัฒนาทะเลสาบสงขลาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ. วิทยานิพนธ์
ภาควิชาผังเมือง. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525. อัดสำเนา.

โคจิ โนสุ. บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณีในจังหวัดสงขลา.
ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2530.
อัดสำเนา.

จรูญ จิตต์เสนา. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูถาวรชัยคุณ (อาจารย์หมูน
ยสโร). สงขลา : โรงพิมพ์วินิจการพิมพ์และบล็อก, 2527.

จังหวัดสงขลา, สำนักงาน. คำบรรยายสรุปจังหวัดสงขลา. สงขลา : สำนักงานจังหวัดสงขลา,
2537.

จังหวัดพัทลุง. “ประวัติวัดคูหาสวรรค์ ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง”,
ใน หนังสืออภินิหารพระราชนิพนธ์จังหวัดพัทลุง 18 พฤศจิกายน 2520. หน้า 1-6. สงขลา
: โรงพิมพ์ไทรโยธา, 2520.

_____. รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2500 จังหวัดพัทลุง. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง,
2501.

จารึกที่ระฆัง วัดโพธิ์ปฐมวาส ตำบลบ่อทราย อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา. พ.ศ. 2377.
จ่านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. “พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม”, ใน วรรณคดีเกี่ยวกับสังคม
วิทยาตามแนวพุทธศาสตร์โดยสังเขป. หน้า 57 - 65. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะ
กรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2526.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ภูมิทัศน์ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
เจ้าคณะจังหวัดสงขลา, สำนักงาน. วัดโคกสมาณคุณ. ข้อมูลประวัติวัดชัยมงคล จังหวัดสงขลา
พ.ศ. 2519.

_____. วัดโคกสมาณคุณ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ข้อมูลประวัติวัดจังหวัด
สงขลา พ.ศ. 2519.

เจิม จิตเปโม. คู่มือชาวพุทธ. พระเพ็ชร พลชาว วัดประชาสามัคคี พิมพ์แจกเป็นธรรมทานใน
งานพระราชทานเพลิงศพท่านพระครูรัตนภิรัต ณ วัดควนป็นดาราม อ.ควนขนุน จ.
พัทลุง 13 สิงหาคม 2499. พัทลุง : วัดควนป็นดาราม, 2499.

ฉลอง เขียวคม. “พระปลัดเจิม อชิโร”, ใน 3 นวนิพนธ์ของชาวพุทธ. หน้า 139-253.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พร้อมมิตรการพิมพ์, 2540.

ฉัตร ฉลอง. ทำเนียบพระหมอ. กรุงเทพฯ : วรวิทย์, 2539.

เงินอีซื่อ. ประวัติวัดเขารูปช้าง ตำบลปาดังเบซาร์ อำเภอสะเตาะ จังหวัดพัทลุง เนื่องในงาน

ฉลองครบรอบ 26 ปี การก่อสร้างวัดโดยพระอาจารย์เม่งจำ ยสโร. ม.ป.ป.

เฉลิมศักดิ์ รังคณิน. ชีวิตพระนักเทศน์ “ท่านปัญญานันทะ”. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิชการพิมพ์, 2526.

ชัย สัจจาพันธุ์. ประวัติวัดพะโคะและประวัติสมเด็จพระเจ้าพะโคะ (หลวงพ่อดวงเหยียบน้ำทะเลจืด. สงขลา : โรงพิมพ์เมืองสงขลา, 2525.

ชัยวุฒิ พิชะกุล. การปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ประเภทหนังสือชุดเรื่อง พระธาตุเมือง ย่างกุ้ง ฉบับวัดเขามิเกียรติ อำเภอสะเตาะ จังหวัดสงขลา. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2542.

_____. การปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ประเภทหนังสือชุดเรื่อง พระอภิธรรม แปล ฉบับตำบลบ่อหย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2544.

_____. คติความเชื่อและพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ของวัดเขาอ้อ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2540.

_____. ความรู้เรื่องโบราณวิทยาเมืองพัทลุง. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2527.

_____. จารึกภาษาไทยในจังหวัดพัทลุง. พัทลุง : สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง, 2530.

_____. “เจดีย์เขากอกทะลุ”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 2. หน้า 841. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2529.

_____. ชำระเพลนางเลือดขาว. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2525. อัดสำเนา.

_____. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2543.

_____. “พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาหัวเมืองพัทลุง”, ใน ศึกษาอนุสรณ์ 60. หน้า 54 - 66. พัทลุง : สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง, 2530.

_____. เพลนางเลือดขาว : ศึกษาความเชื่อและพุทธศาสนาในกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่ง ตะวันตก. เอกสารสัมมนาทางวิชาการเรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและ วัฒนธรรมบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง วันที่ 27 - 29 สิงหาคม พ.ศ. 2536.

_____. วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง. พัทลุง : โรงเรือนพัทลุง, 2525.

ชัยวุฒิ พิชะกุล. “วัดกุหาสวรรค์” ใน สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดพัทลุง. หน้า 43 - 55.

พัทลุง : หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม จังหวัดพัทลุง, 2533.

_____. วิเคราะห์การขุดโบราณสถาน ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง.

พัทลุง : สำนักงานศึกษาอำเภอเมืองพัทลุง, 2534.

_____. “หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์พัทลุง พุทธศตวรรษที่ 12 - 20”,
ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. หน้า 73 - 79. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง,
2531.

_____. เอกสารการเผยแพร่ธรรมของพระมหาช้อยและข้าราชการ จังหวัดพัทลุง วันที่
24 กุมภาพันธ์ - 15 มีนาคม พ.ศ. 2473.

_____. เอกสารระยะทางเผยแพร่ธรรมของคณะสงฆ์มณฑลนครศรีธรรมราช วันที่ 15
- 19 มกราคม พ.ศ. 2472.

ชัยวุฒิ พิชะกุล และพิทยา บุขรรัตน์. ศิลปวัฒนธรรมจังหวัด. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด
พัทลุง, 2526.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ประวัติการเมืองไทย 2475 - 2500. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2538.

_____. อารยธรรมไทยพื้นฐานทางประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : บริษัทดันอ้อแกรมมี
จำกัด, 2540.

ชำเรือง วุฒิจันทร์. การพัฒนากิจการสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคงของชาติ. พิมพ์แจก
ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชูปถัมภ์ (สง. อธิคมโย ป.ร. 7) อดีตเจ้าคณะ
จังหวัดพัทลุง วันที่ 27 พฤษภาคม 2527. กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, 2527.

ชุม ไชยศิริ. “คู่มือยามอัฐฐะกาลประจำคณะศิษยานุศิษย์”, ใน ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิง
ศพพระครูพิพัฒน์สิริธรรม (คง) ณ เมรุวัดบ้านสวน อ.ควนขนุน จ.พัทลุง วันเสาร์ที่
21 มิถุนายน 2518. หน้า 1 - 96. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2518.

_____. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูพิพัฒน์สิริธรรม (คง) ณ เมรุวัด
บ้านสวน อ.ควนขนุน จ.พัทลุง วันเสาร์ที่ 21 มิถุนายน 2518. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
กรมแผนที่ทหาร, 2518.

_____. “ลำดับและความเป็นมาของพระอาจารย์สำนักวัดเขาอ้อพัทลุง”, ใน หนังสือที่
ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูพิพัฒน์สิริธรรม (คง). หน้า 8 - 14. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2518.

- ณรงค์ นุ่นทอง. “การจัดการศึกษาของเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยรัชกาลที่ 5”, ใน วิวัฒนาการการศึกษาของนครศรีธรรมราช. หน้า 12 - 30. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์, 2525.
- _____. “การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยพระยาสุชุมวินิคเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ. 2439 - 2449)”, ใน มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ. หน้า 332 - 347. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2524.
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. “สมเด็จพระวันรัต (จิปาถะมุนี) วัดโสมมัสวิหาร กรุงเทพฯ มหานคร”, ใน ระโนดสังสรรค์ ครั้งที่ 19. หน้า 7 - 17. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการดำเนินงาน ระโนดสังสรรค์ ครั้งที่ 19, 2529.
- คนัย ไชยโยธา. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2543.
- ครุณี บุญภิบาล. “พระศาสนโสภณ (ปลอด อุดกาทิ)”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 6. หน้า 2391 - 2393. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2529.
- คำ ไชยเขียว. หนังสือประวัติท่านพระครูเสน. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2527.
- คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. ตำนานพระพุทธรเจดีย์. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2514.
- _____. “มูลเหตุแห่งการสร้างวัด”, ใบลาน. 1(3) : 4-13 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2524.
- แดง รักธรรม. “ประวัติพระครูพิพัฒน์กิจจาทร (ชุม จนทโน)”, ใน ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพพระครูพิพัฒน์กิจจาทร (ชุม จนทโน) อดีตเจ้าอาวาสวัดชุมประดิษฐ์และอดีตเจ้าคณะตำบลควนขนุน ณ เมรุวัดชุมประดิษฐ์ ตำบลควนขนุน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง วันที่ 30 พฤษภาคม 2525. หน้า ค - ร. พัทลุง : โรงพิมพ์สกุลไทย, 2525.
- ถ้วน ศรีนวล. “วัดกับโรงงาน”, ใน หนังสือที่ระลึกงานประจำปีจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2496. หน้า 108 - 111. สงขลา : คณะกรรมการจัดงานสงกรานต์ประจำปีจังหวัดสงขลา, 2496.
- เดช บุญนาค. การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435 - 2458. (กรณีศึกษาจันทบุรี - ผู้แปล). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- ถัด พรหมมาณพ. “ความรู้เรื่องเมืองพัทลุงในด้านเศรษฐกิจ”, ใน รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2500 จังหวัดพัทลุง. หน้า 313 - 356. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2501.
- แถมสุข นุ่มนนท์. เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2544.

ทวีวัฒน์ ปุณฺณกรวิวัฒน์. “พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน”, ใน วิภวติศาสนายุคธนบุรีโดย พุทธวิบัติ. หน้า 141 - 176. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและมูลนิธิภูมิปัญญา, 2542.

ทักษิณคดีศึกษา, สถาบัน. โลกทรรศน์ไทยภาคใต้. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์, 2527.

ทิวา สุขจรรยา. สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เอกสารสัมมนาทางวิชาการเรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง วันที่ 27 - 29 สิงหาคม พ.ศ. 2536.

เทพญาณโมลี (มณฑล), พระ. “ประวัติและงานของพระอุดมปิฎก”, ใน อนุสรณ์การจัดงานหล่อรูปพระอุดมปิฎก (ตอน พุทธศตวรรษ ป.ศ. 9) หน้า 19 - 27. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2542.

เทพปริยัติมุนี (เพียร อุดฺตโม) , พระ. “สร้างคนให้เป็นมนุษย์”, ใน อนุสรณ์ครบ 6 รอบของพระเทพปริยัติมุนี 3 มิ.ย. 21. หน้า 34 - 38. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2521.

เทพเมธี, พระ. “รายงานการเดินทางไปในงานพิธีถวายสัตยาบัตร์ พัดยศ แด่พระคณาธิการในภาค 9 และตรวจการคณะสงฆ์ของพระเทพเมธี เจ้าคณะตรวจการภาค 9”, ใน แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 44 ภาค 7 ประจำเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2499. หน้า 411 - 436. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2499.

เทพย์ สาริกบุตร. พระคัมภีร์พระเวทฉบับปฐมบรรพ. พระนคร : โรงพิมพ์อุตสาหกรรมการพิมพ์, 2509.

เทพสารสุธี (ทัน ธรรมสโร), พระ. “ประวัติหนังสือสุทธิกรรม”, ใน สุทธิกรรม. พิมพ์สนองคุณแจกในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมจักรการามมุนี (เปลี่ยน ปรีดาศโย) วันที่ 21 เมษายน 2506 ณ เมรุวัดภูผาภิมุข อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. หน้าคำนำ. พัทลุง : วัดภูผาภิมุข, 2506.

เทศบาลนครหาดใหญ่. พิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและประกอบองค์พระพุทธรูปมงคลมหาราช 26 - 28 ตุลาคม 2544. สงขลา : เทศบาลนครหาดใหญ่, 2544.

เทศบาลเมืองพัทลุง. ประวัติและความเป็นมาของพระพุทธรูปโบราณรายชัยวัฒน์จตุรทิศ. พัทลุง : เทศบาลเมืองพัทลุง, 2528. อัดสำเนา.

เทิม มีเต็ม (ผู้อ่านและแปล). จารึกวัดเขาจิ้งโหล่น ตำบลคูหาใต้ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา. ธนิต อยู่โพธิ์. ทฤษฎีในการปรับปรุงรักษาวรรตวัตถุ. พระนคร : กรมศิลปากร, 2507.

ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พระ. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 8.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

_____. สถานการณ์พระพุทธศาสนากระแสไทยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : มุลินธิพุทธธรรม, 2539.

ธรรมศาสนโศภณ, พระครู. ประกาศคณะสงฆ์อำเภอจะนะ เรื่อง เล่นการพนันและเลี้ยงสุรา
ภายในวัด ลงวันที่ 25 สิงหาคม 2520.

ธาราวศ์ - รักศรีวงศ์ (นามแฝง). กิจการของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาหรือการปฏิวัติแห่ง
กาฬาวพัตรสังคม. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2482.

ธีระทัศน์ ยิ่งคำนุ่น และจำริญ เขมานวงค์ (บรรณาธิการ). วัดคอนศาลา. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์พี เอเลฟวิง, 2532.

นงเยาว์ ปิฎกฤษต์. บทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้าน : ศึกษาเฉพาะจังหวัด
สงขลา. ปรินญาณินพนธ์ ศศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, 2532.

นภดล ขจรสกุลวงษ์ และชาญชัย เพชรสถับแก้ว. “ประวัติวัดชลธาราวาส”, ใน อนุสรณ์งาน
พระราชทานเพลิงศพพระครูพิพัฒนชลธาร (เอียด สุวณฺโณ) ณ เมรุชั่วคราว วัดชล
ธาราวาส ต.บางกล่ำ อ.บางกล่ำ จ.สงขลา 5 - 7 มิถุนายน 2540. หน้า 27 - 31.
กรุงเทพฯ : ทวีพงษ์แอนด์เวอร์ไทซิง, 2540.

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาและพระยาอนุমানราชชน. บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ
เล่ม 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2521.

นวม สงวนทรัพย์, พันเอก (พิเศษ). สังคมวิทยาศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โอเคียนสโตร์,
2537.

_____. สังคมวิทยาศาสนา. (อ้างอิงจาก Joachim Wach, Sociology of Religion PP.
465 - 478) กรุงเทพฯ : โอเคียนสโตร์, 2527.

เนกขัมมาภิมณฑ์, พระครู. คัมภีร์พระเวทย์สำหรับที่รวมพระคาถาอันศักดิ์สิทธิ์ คณะศิษย์จัด
พิมพ์แจกในงานทำบุญอายุพระครูเนกขัมมาภิมณฑ์ วัดปากสระ ต.ไชยบุรี อ.เมือง จ.
พัทลุง. พัทลุง : โรงพิมพ์ครูชาญ, 2506.

บรรพต วีระชัย. “สังคมวิทยาพัฒนาชาติ”, ใน ทรรศนะเกี่ยวกับสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์
โดยสังเขป. หน้า 77 - 92. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,
2526.

ใบฎีกาขาว โอทาตวนฺโณ, พระครู. พุทธการณัฐโอบสถวัดเขาเจ็ยก (คำกลอน) (เล่ม 1. โดย
วันโณภาส (นามแฝง). พัทลุง : วัดเขาเจ็ยก, 2479.

ปก แก้วกาญจน์. การศึกษาและปรัรณการกรรมท้องถิ่น เรื่อง พระมัลลยฉบับวัดจินตาวาส
จังหวัดพัทลุง. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2541.

_____. รายงานวิจัยพัฒนาการทางการศึกษาในภาคใต้ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง พ.ศ.
2503. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2531.

ประดิษฐวรการ (พร้อม จิตจิตโต), พระครู. เอกสารบรรยายสรุปเรื่องการทำบัตรรักษาผู้ติด
ยาเสพติด. นครศรีธรรมราช : วัดไม้เลียบ, 2536. อัดสำเนา.

ประทีป ชุมพล (บรรณาธิการ). วรรณกรรมภาคใต้. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2519.

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. “เมืองพัทลุงสมัยโบราณ”, ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. หน้า
36 - 41. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2531.

ประพัฒน์ ศรีณรงค์. ตัวบทและคำบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505.
พระนคร : อุดมศึกษา, 2506.

ประสงค์ สุขุม. จากยมราชถึงสุขุมวิทเหตุการณ์ใน 4 รัชกาล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2543.

ประสาร บุญประคอง. ศิลาจารึกสำโรง ตำบลบ่อยาง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา
คัดสำเนา พ.ศ. 2514.

ประสิทธิ์ศิลป์คุณ, พระ. “ประวัติย่อของท่านพระครูจันทราภิรัต”, ใน หนังสือที่ระลึกในงาน
พระราชทานเพลิงศพพระครูจันทราภิรัต อดีตเจ้าอาวาสวัดแหลมวัง อำเภอ
จะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา. หน้า ก - จ. สงขลา : วัดแหลมวัง, 2497.

ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. มนุษย์กับศาสนา. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2543.

ปรีดา ศรีชลาลัย. “คำนำ”, ใน ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ภาค 1.
หน้า ก - จ. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510.

ปิยนาด (นิโครธา) บุญนาค. ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสสมัยโบราณถึงก่อนสมัย
อาณานิคมและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

เปี่ยม บุญชะโชติ, ร.ด.อ. ประวัติวัดพัทลุง ตำบลท่าซอม อำเภอหัวไทร จังหวัด
นครศรีธรรมราช. นครหลวง : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2515.

ผาสุก อินทราวุธ. “ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาและความเชื่อของเมืองสงขลา กับหัวเมืองต่าง ๆ และดินแดนภายนอก”, ใน การสัมมนาทางวิชาการสงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 117 - 143. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อัมรินทร์การพิมพ์, 2535.

แผนกศึกษาประชาบาล. “สำเนาอนุโมทนาในการที่มีผู้เปิดโรงเรียนวัดขึ้นตามวัดในมณฑล นครศรีธรรมราช เพื่อช่วยการศึกษาประชาบาลในยามการเงินฝืดเคือง”, ใน เรื่อง โรงเรียนวัดมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2474. หน้า 22 - 30. พระนคร : โรงพิมพ์ พระจันทร์, 2476.

แก้ว กิตติญาโณ, พระมหา. “ธรรมะเรื่องการสงเคราะห์”, ใน หนังสืออนุสรณ์ในงานบำเพ็ญกุศล และบรรจุอัฐิพระครูจรรยาธิบดี (ตุด เกสโร ปุรินทราภิบาล) วันที่ 6 - 7 สิงหาคม 2507 ณ วัดมหาธาตุวรคัล อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. ไม่มีเลขหน้า. พัทลุง : โรงพิมพ์ครุฑชาญ, 2507.

พระขาว คิสสุวโส. ข้อปฏิบัติอย่างแท้จริงของชาวพุทธคือสมณะกัมมัฏฐาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. ครั้ง : ชุไทยแบบเรียน, 2499.

พระบุญให้ จิตตทนฺโต. หนังสือตำราโบราณ. ธนบุรี : โรงพิมพ์นวดาการพิมพ์, 2506.

พระพุ่ม ธมฺมทินฺน. หนังสือคู่มือวิธีใช้ยาวิเศษแก้พิษมุ้งกัด พระนคร : โรงพิมพ์จันทอง, 2474.

พระไพศาล วิสาโล. แนวโน้มของพุทธศาสนาไทยในศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ : กองทุน รัษฎธรรมเพื่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, 2544.

พระปรมัตถธรรม (หนังสือบุดขาว) ฉบับวัดควนซึ้งแรด ตำบลชะรัด อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง ปัจจุบันเก็บไว้ที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง.

พระปรมัตถ์ (หนังสือบุดขาว) ฉบับวัดเลียบ ตำบลบ่อหย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา สถาบันทักษิณคดีศึกษา ถ่ายสำเนาเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2538.

พระมาลัย (หนังสือบุดขาว) ฉบับวัดโพเค็ด หมู่ที่ 9 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2393.

พระมาลัย (หนังสือบุดขาว) ฉบับวัดโพเค็ด หมู่ที่ 9 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2419.

พระอธิธรรม (หนังสือบุดขาว) ฉบับวัดธาราสถิตย์ (วัดเต่า) ตำบลโคกชะงาย อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2453.

พิทยา บุขรารัตน์. “พระธรรมเมธาจารย์ (ทัน กาญจนภาส),” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่มที่ 6. หน้า 2267 - 2268 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อัมรินทร์การพิมพ์, 2529.

- พิบูลพิทยาพรรค (ทอง คุปดาสา), พระยา. เรื่องโรงเรียนวัดมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2474.
พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2476.
- พิพัฒน์โชติ (ทอง เศรษฐบุญ), พระครู. การประยุกต์หลักธรรมเป็นแนวทางแก้ปัญหาเศรษฐกิจ
สังคมชุมชน. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ส่งเสริมบทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนา
ชุมชน : เครือข่ายคัมภีร์ทะเลสาบสงขลา ระหว่างวันที่ 3-4 เมษายน 2544 ณ
ห้องประชุมบ้านชูชุกิ สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ. อุดรธานี
พิริยะ ไกรฤกษ์. “ประวัติศาสตร์ศิลปปะทลุง (ระหว่าง พ.ศ. 1200-2310)”, ใน ประวัติศาสตร์
และโบราณคดีพัทลุง. หน้า 83-116. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2531.
- เพียร นมะตร์. “จินตนาจาริก”, ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเพียร นมะตร์ ณ
ฌาปนสถานเทศบาลเมืองนราธิวาส วันที่ 7 พฤษภาคม 2520. หน้า 1-81. กรุงเทพฯ
: คณะเจ้าภาพ, 2520.
- โพธิ์กรามมณี, พระ. “ประวัติพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระรัตนธัมม์ศรีธรรมราช”, ใน
ประวัติพระรัตนธัมม์ วัดท่าโพธิ์และทิวังกูฎา. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระรัตนธัมม์ ณ เมรุท้องสนามหน้าเมือง นครศรีธรรมราช วันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.
2478. หน้า ก-ท. พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมพิทยาคาร, 2478.
- _____. ประวัติพระรัตนธัมม์ วัดท่าโพธิ์และทิวังกูฎา. จางวางรับแม่เสริมปลาคัด
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระรัตนธัมม์ ณ เมรุท้องสนามหน้าเมือง นครศรี
ธรรมราช วันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2478. พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมพิทยาคาร, 2478.
- ภาณุ ธรรมสุวรรณ และทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. รายงานการวิจัยการศึกษาข้อมูลพื้นฐานทางสังคม
เศรษฐกิจและการเมืองของประชาชน ในตำบลเกาะยอและผลกระทบจากสะพานติณ
สูลานนท์. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2530.
- ภิกษุสามเณร วัดราชาธิวาส. ทัฬหายุ-อลีนจิตตชาดกแปล. พิมพ์ถวายพระครูวิสุทธิโมลี
เจ้าคณะจังหวัดสงขลาในคราวรับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ วันที่ 1
มีนาคม พ.ศ. 2481. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2481.
- มดิชนรายวัน. “สื่อไล่เจ้าอาวาสวัดพระโคะสงขลา”, วันพุธที่ 13 กันยายน พุทธศักราช 2543.
หน้า 19.
- มหาปัญญาวิทยาลัย. การประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “แผนพัฒนามหาปัญญาวิทยาลัย” ระยะที่ 1
(ปี 2545-2549) 12 ธันวาคม 2545 ณ วิทยาลัยเมืองหาดใหญ่ อำเภอหาดใหญ่
จังหวัดสงขลา

มหาวิทยาลัย. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทย
โดยสังเขป. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2521.

_____ . ตำราหนังสือร้องเรียนและบันทึกคำชี้แจงประกอบหนังสือร้องเรียนเกี่ยวกับ
พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย,
2518.

มัลลิกา มัสอูดี. “การปรับประเทศให้ทันสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2”, ใน ไทยกับการปรับ
ประเทศให้ทันสมัย. พิมพ์ครั้งที่ 2 หน้า 1 – 56. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมมาธิราช, 2535.

เมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พระ. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ
: มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.

ขงยุทธ ชูแว่น. “พัทลุง : จากเมืองปลายแดนของอยุธยาไปสู่เมืองภายในอาณาจักรในสมัยต้น
รัตนโกสินทร์”, ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. หน้า 117 – 138 พัทลุง :
โรงพิมพ์พัทลุง, 2531

รัตนธัมมณี (ม่วง รตนธโช), พระ. รายงานจัดการศึกษาและการพระศาสนากับวินัยของท่าน
เจ้าคุณพระรัตนธัมมณี ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าคุณพระรัตนธัมมณี
วันที่ 20 มิถุนายน พุทธศักราช 2478. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรณาการ.
2478.

ราชันนทมนี (ปัญญานันทะภิกขุ), พระ. “ธรรมเทศนาในงานบำเพ็ญกุศลศพอดีตกำนันชั้น
สุวรรณคีรี”, ใน หนังสือที่ระลึกพระมหาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานเพลิงศพนายชั้น สุวรรณคีรี เป็นกรณีพิเศษ ณ เมรุชั่วคราวหน้าพระเจดีย์
ศรีมหาธาตุ วัดจันทิมา อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 27 เดือน
เมษายน พุทธศักราช 2528. หน้า 15 – 24. กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, 2528.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญ
ทัศน์, 2525.

ราชรัตนคิล (กลิน), พระ. “ประวัติวัดโคกสมาณคุณ”, ใน หนังสือที่ระลึกทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าวรวงศ์เธอโสมสวลีพระวรชายาในพันเอกสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราชฯ สยามกุฎราชกุมาร เสด็จแทนพระองค์ การประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริก
ธาตุ ยกฉัตรถวายพระประธาน และทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองอายุครบ 80 ปี ถวาย
พระราชรัตนคิล เจ้าอาวาสวัดโคกสมาณคุณ อ. หาดใหญ่ จ. สงขลา 17 มิถุนายน
2528. หน้า 4 – 18. สงขลา : วัดโคกสมาณคุณ, 2528.

ราชวรมูณี (ประยูร ปยุตโต), พระ. สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2527.

ราชวีรมุณี (เพียร อุคฺคโม), พระ. หนังสืออนุสรณ์ในงานบำเพ็ญกุศลและบรรจุอัฐิพระครูจรรยา
กรณี (ตุล เกสโร) ปุรินทราภิบาล. พัทลุง : โรงพิมพ์ครุฑาณ, 2507.

ราชสีลสังวร (ช่วง อุดมเวที), พระ. ประวัติย่อวัดมัชฌิมาวาส ตำบลบ่อทราย อำเภอเมือง จังหวัด
สงขลา. สงขลา : วัดมัชฌิมาวาส, ม.ป.ป.

_____ . ประวัติย่อวัดมัชฌิมาวาส. ม.ป.ป. (อัครสำเนา)

ราชสีลสังวร (ช่วง อุดมเวที), พระและพระครูนิเทศธรรมมาภรณ์ (นิพนธ์). “ประวัติวัดมัชฌิมาวาส
(วัดกลาง) สงขลา”, ใน ของวัดมัชฌิมาวาส สงขลา. หน้า 7-27. สงขลา :
โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2522.

ราชสุมนต์มุณี (แบน), พระ. ธรรมมาลี. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525.

ราชาสนา (ศิริ เทพหัสดิน) ณ อยุธยา. “เทศาภิบาล (ตอนที่ 2)”, ใน อนุสรณ์ในงานฉาปนกิจ
ศพนางบุญร่วม บุญวัฒน์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 26 กรกฎาคม พุทธศักราช
2537. หน้า 30-102. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการปกครอง, 2537.

ถัน กาญจโน, เจ้าอธิการ. หนังสือประวัติสมเด็จพระเจ้าพะโคะราชมุนีสามีรามคณูปมาจารย์เหยียบน้ำ
ทะเลเค็มกลับจิตเท่ากงเกวียน. สงขลา. สงขลา : โรงพิมพ์สมบุรณ์ไธสง, 2506.

ลีลาช ฉาวโรจน์. สภาพอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2496. พัทลุง : สำนักงานศึกษา
ธิการอำเภอควนขนุน. 2496

ลิวอิส เอ. โคเซอร์ (แต่ง) แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาตอน เอมีล เดอร์ไคม์. นฤจร
อิทธิจิระจรัส แปล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535.

แลได้. “ออมทรัพย์แบบไม่ปันผลชาวกลุ่มน้ำอู่ตะเภาทำได้อย่างไร”, แลได้. 96(13) : 16-17 ;
พฤษภาคม 2545.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา. “ระยะทางสมเด็จพระมหาสมณะเสด็จ
ตรวจการคณะสงฆ์ในมณฑลปักษ์ใต้ พ.ศ. 2455”, ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ พระพุทธ
ศักราช 2456 เล่ม 1 ภาค 11. หน้า 466-487. พระนคร : โรงพิมพ์กรุงเทพเดลิเมต์.
2456.

วรพงษ์ พงษ์ทิพย์พาที. “พระธรรมวิโรจน์เถระ (หลวงปู่ปลับ ฐิติกรเถระ)”, ใน บุรพาจารย์รำลึก
พิธีสมโภชบุรพาจารย์ 9-11 เมษายน 2538 วัดสามแก้ว อ.เมือง จ. ชุมพร. หน้า
27-34. ชุมพร : โรงพิมพ์ชุมพรการพิมพ์, 2538.

วัดคอนรัก. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระมงคลพุทธญาณ (ภักดี จันทสิริเถร) อดีตเจ้าอาวาสวัดคอนรัก และเจ้าคณะอำเภอหาดใหญ่ – สะเดา – รัตภูมิ – สตูล (ธรรมยุต). สงขลา : วัดคอนรัก, 2529.

วัดป่ากันตพงษ์. โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน ปี 2544 รุ่นที่ 8 ของวัดป่ากันตพงษ์ ต. บางเหริ่ง อ. ควนเนียง จ. สงขลา อัดสำเนา

วิจารณ์จรรยา (โชติ เหมะรักษ์), ชุน. ธรรม – วิจารณ์. พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมพิทยาคาร, 2477.

_____. “ประวัติศาสตร์พัทลุง”, ใน รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2500 จังหวัดพัทลุง. หน้า 11 – 37. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2501.

_____. ศิลหัตถ์หรือวิชัยของมนุษย์. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2511.

_____. หนังสือเรื่องของฉัน. พัทลุง : โรงพิมพ์พิศาลการพิมพ์, 2513.

วิจิตรกิตติคุณ (เปลื้อง ปัญญวันโต), พระครู. “คำกลอนสอนใจ”, ใน ที่ระลึกในวาระทำบุญครบรอบ 50 วัน ถวายหลวงปู่เปลื้อง ปัญญวันโต วัดบางแก้วผดุงธรรม ตำบลท่ามะเดื่อ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง วันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2540. หน้า 61 – 161. สงขลา : โรงพิมพ์เจ แอนด์ วาย การพิมพ์, 2540.

วิชัย กาญจนสุวรรณ. วิเคราะห์กลุ่มชนาการชีวิต : รูปแบบของการพัฒนาชนบท. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการการวิจัยวัฒนธรรมภาคใต้ ครั้งที่ 3. สถานภาพและทิศทางการวิจัยวัฒนธรรม 9 – 11 กันยายน 2535 ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา อัดสำเนา. วิเชียรศิริ (ชม), พระยา. “พงศาวดารเมืองสงขลา”, ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3. หน้า 35 – 86 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.

วินัยรักจิต, พระ. การฝังลูกนิมิตต์ วัดเขารามปลักจันทน์หอม ตำบลทุ่งหวัง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา. สงขลา : โรงพิมพ์พานิชย์, 2474.

วินัย สุกใส. “วรรณกรรมพุทธศาสนาในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา”, ทักษิณคดีศึกษา 3(1) : 75 – 95 ; ตุลาคม - มีนาคม พ.ศ. 2535 - 2536.

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. การบริหารการพัฒนาชนบทเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2534.

วิสุทธิวงศาจารย์, พระ. “พระเถระผู้หนักแน่นในพระธรรมวินัย”, ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุตตมมหาเถระ) ณ เมรุวัดภูทอก อ.เมือง จ. พัทลุง วันอาทิตย์ที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2543. หน้า 9 - 10. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2543.

วิสุทธิ ปุณฺณสุตฺโร, พระมหา. “โครงการพัฒนาวัดราษฎร์บำรุง ตำบลระโนด อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา”, ใน ระโนดสังสรรค์ ครั้งที่ 19. หน้า 43 - 51. กรุงเทพฯ : ห.จ.ก. ทิพย์อักษร, 2529.

ศาลเจ้าเจียงกุน, มูลนิธิ. วัดหยังประดิษฐาราม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา. ข้อมูลการสร้าง พระประธานถวายเป็นวัดต่าง ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2532 - 2544.

ศิลปกรรมพิเศษ (แปลก ศิลปกรรมพิเศษ), ชุน. อัตชีวประวัติขุนศิลปกรรมพิเศษ (แปลก ศิลปกรรมพิเศษ. ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, 2531.

ศิลปากร, กรม. “ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ”, ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ). หน้า 1 - 763. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวพร, 2517.

_____ . เอกสารราชการมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยที่เจ้าพระยายมราช (ปิ่น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ร.ศ. 115 - 125 (พ.ศ. 2439 - พ.ศ. 2449). พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมประยูร โสนกุล ณ อยุธยา ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 23 มีนาคม 2520. กรุงเทพฯ : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2520.

ศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์), หลวง. “ประชุมพงสาวดารภาคที่ 15 พงศาวดารเมืองพัทลุง”, ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์). หน้า 1 - 95. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2481.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพัทลุง”, ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2531.

_____ . “เล่าเรื่องเมืองสงขลา” ใน สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 17 - 28. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2535.

_____ . “สัทธิงพระและลังกาสุกะ” ใน เมืองโบราณ. 10(1) : 23 - 29 ; มกราคม - มีนาคม 2527.

ศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง, สำนักงาน. แบบสำรวจประวัติวัดในจังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2530.

_____ . รายงานกิจการพระพุทธศาสนาจังหวัดพัทลุง ประจำปี 2542. พัทลุง : สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง, 2543.

ศึกษาธิการจังหวัดสงขลา, สำนักงาน. หลักเกณฑ์และแนวทางในการพิจารณาคัดเลือกวัดพัฒนาตัวอย่าง พ.ศ. 2544. อัดสำเนา.

ศึกษาธิการอำเภอควนขนุน, สำนักงาน. หนังสือกำนันตำบลปรางหมู่ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่องสอบถามปากคำผู้สร้างวัดเขามวัง (ร้าง) ลงวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2482.

_____. หนังสือกำนันตำบลปรางหมู่ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง สอบสวนมอญพัสดูวัดทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2482.

_____. หนังสือขุนปรางปรานีถึงนายเลี้ยว วรรณศิลป์ เรื่อง การสร้างวัดทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2476.

_____. บัญชีรายชื่อพัสดุของวัดเขามวัง สำรวจเมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2485.

_____. หนังสือคณะกรรมการอำเภอควนขนุน กราบเรียนเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง เรื่องชี้แจงเหตุขัดข้องไม่ให้ราษฎรตั้งวัดเขามวัง ลงวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2482.

_____. หนังสือคณะกรรมการอำเภอควนขนุน ถึงเจ้าคณะแขวงอำเภอควนขนุน เรื่อง ราษฎรขอย้ายสำนักสงฆ์และโรงเรียนทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2482.

_____. หนังสือคณะกรรมการอำเภอควนขนุน ถึงเจ้าคณะแขวงอำเภอควนขนุน เรื่อง สอบสวนที่วัดและมอบหมายพัสดุของวัดทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2482.

_____. หนังสือคณะกรรมการอำเภอควนขนุน ถึงนายคดี ห้วนหน้าและคณะราษฎรหมู่ที่ 5 - 6 ตำบลปรางหมู่ เรื่อง ขอตังวัดเขามวัง (ร้าง) ลงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2482. (พ.ศ. 2483).

_____. หนังสือคณะกรรมการอำเภอควนขนุน นมัสการเจ้าคณะแขวงอำเภอควนขนุน เรื่อง ขอยกย้ายวัดทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2482 (พ.ศ. 2483).

_____. หนังสือคณะราษฎร หมู่ที่ 5 - 6 ตำบลปรางหมู่ ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ขอยกย้ายวัดทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2482 (พ.ศ. 2483).

_____. หนังสือคำชี้แจงของเจ้าหน้าที่ เรื่อง ที่ดินขึ้นวัดประดู่เรียง ลงวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2483.

_____. หนังสือคำให้การเกี่ยวกับที่ดินวัดกลาง (ร้าง) ของนายยก บัวแก้ว ชาวบ้านหมู่ที่ 1 ตำบลควนขนุน อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2482.

_____. หนังสือคำให้การเกี่ยวกับที่ดินวัดโคกทรายผ่อง (ร้าง) ของนายเอียด กัมแสง ชาวบ้านหมู่ 12 ตำบลชะมวง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2482.

ศึกษาธิการอำเภอควนขนุน, สำนักงาน. หนังสือคำให้การของนายพ่อง สุกใส ลงวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2483 (วันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2483).

..... . หนังสือจากคณะกรรมการอำเภอควนขนุน กราบเรียนเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง เรื่อง ข้างเหตุขัดข้องไม่ให้ราษฎรตั้งวัดเขามวัง ลงวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2482.

..... . หนังสือจากคณะผู้ใหญ่บ้านและราษฎรหมู่ที่ 5 / ที่ 6 / ที่ 7 / ที่ 8 / ที่ 10 ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ขอย้ายสำนักสงฆ์และโรงเรียนทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2482.

..... . หนังสือเจ้าคณะแขวงควนขนุน เจริญพรคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง การตั้งวัดเขามวัง (ร้าง) ลงวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2482.

..... . หนังสือเจ้าคณะแขวงควนขนุน เจริญพรคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ตอบเรื่องสำนักสงฆ์ทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2482.

..... . หนังสือเจ้าคณะแขวงควนขนุน เจริญพรคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง สำนักสงฆ์ตั้งใหม่ (เขามวัง) ลงวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2482.

..... . ถ่านหนังสือเจ้าคณะแขวงควนขนุน ถึง คณะผู้ใหญ่บ้านและราษฎรทั้ง 5 หมู่บ้าน เรื่อง ตอบการโยกย้ายสำนักสงฆ์ ลงวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2482.

..... . หนังสือเจ้าคณะแขวงควนขนุน ถึงพระหนู ปิยธโร เรื่อง ขอตัดเดือนเพิ่มเติม ลงวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2482.

..... . หนังสือเจ้าคณะแขวงควนขนุน เจริญพรคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ส่งคำยินยอมการรื้อถอนวัดเขามวัง ลงวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2482.

..... . หนังสือเจ้าคณะแขวงควนขนุน เจริญพรศึกษาอำเภอควนขนุน เรื่อง ครุใหญ่ ขอทำลายกุฏิวัดทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2485.

..... . หนังสือเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง ถึงนายอำเภอควนขนุน เรื่อง มีผู้ร้องทุกข์ ลงวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ. 2482.

..... . หนังสือนายก อบ. พริกเทพ หมู่ที่ 5 ตำบลมะกอกเหนือ ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง คำร้องที่ดินนาและดินสวน ลงวันที่ 3 ธันวาคม 2481.

..... . หนังสือนายทองอินทร์ เอียดคำ ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ขอให้พนักงานรับจัดสร้างวัดที่ดินนาให้เป็นกรรมสิทธิ์ ลงวันที่ 29 ธันวาคม 2482.

..... . หนังสือนายทิม สุพรรณ ชาวบ้านท่าระแนะ หมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ ถึงกรรมการจังหวัดพัทลุง เรื่อง เช่าธรณีสงฆ์วัดประดู่เรียง ลงวันที่ 24 ธันวาคม 2483.

ศึกษาธิการอำเภอควนขนุน, สำนักงาน. หนังสือนายทิม สุพรรณ ขวบ้านท่าระแนะ หมู่ที่ 1

ตำบลมะกอกเหนือ ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง นายผ่อง บุกรุกเข้าทำการ
ไถนาในเนื้อที่ของผู้ร้องเช่า ลงวันที่ 24 กันยายน 2483.

_____ . หนังสือนายเผือก คำช่วย ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ขอเช่าที่ดิน
วัดเขานมวัง (ร้าง) ลงวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2485.

_____ . หนังสือนายริน ชูมี ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ ถึงคณะกรรมการ
อำเภอควนขนุน เรื่อง บุกรุกไถที่ดินธรณีสงฆ์ ลงวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2492.

_____ . หนังสือนายริน ชูมี ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ ถึงคณะกรรมการ
อำเภอควนขนุน เรื่อง บุกรุกที่ดินนายอัน ลงวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2492.

_____ . หนังสือนายอำเภอควนขนุน ถึงกำนันตำบลปรางหมู่ เรื่องการย้ายวัด
ทุ่งชิงหิ้ง ลงวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2482 (พ.ศ. 2483).

_____ . หนังสือผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6 (นายขาว เดชฤกษ์ปาน) ถึงคณะกรรมการอำเภอ
ควนขนุน เรื่อง พระหนูและราษฎรขัดขึ้นคำสั่งทำที่ปักต่อไปอีก ลงวันที่ 27 กันยายน
พ.ศ. 2482.

_____ . หนังสือแผนกกรรมการอำเภอควนขนุนที่ 942/2483 จากคณะกรรมการอำเภอ
ควนขนุน ถึงกำนันตำบลมะกอกเหนือ เรื่อง ที่ดินขึ้นกับวัดประดู่เรียง ลงวันที่ 29
พฤษภาคม 2483.

_____ . หนังสือแผนกศึกษาธิการอำเภอควนขนุนที่ 88/2488 จากคณะกรรมการอำเภอ
นมัสการผู้รักษาวัดทุ่งชิงหิ้ง เรื่อง ขอเข้าจัดการผลประโยชน์ของวัดเขานมวัง ลง
วันที่ 10 มกราคม 2488.

_____ . หนังสือแผนกศึกษาธิการอำเภอควนขนุนที่ 326/2485 จากนายอำเภอควนขนุน
ถึงกำนันตำบลปรางหมู่ เรื่อง ให้จัดการทรัพย์สินของวัดเขานมวัง ลงวันที่ 19 มกราคม
พ.ศ. 2485.

_____ . หนังสือแผนกศึกษาธิการอำเภอควนขนุนที่ 4725/2485 จากนายอำเภอ
ควนขนุน ถึงกำนันตำบลปรางหมู่ เรื่อง มีผู้ขัดขวางการรื้อถอนศาสนวัดเขานมวัง
(ร้าง) ลงวันที่ 3 กรกฎาคม 2485.

_____ . หนังสือพระอธิการเล็ก ปุณฺณโก เจ้าอาวาสวัดประดู่เรียง เจริญมายังคณะ
กรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ที่ธรณีสงฆ์ของวัดประดู่เรียง ลงวันที่ 25 มิถุนายน
พ.ศ. 2483.

_____ . หนังสือราษฎรหมู่ที่ 5 , 6 , 7 , 8 ตำบลปรางหมู่ ถึงเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง
เรื่อง ขอต้งวัดที่เขานมวัง ลงวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2482.

ศึกษาธิการอำเภอควนขนุน, สำนักงาน. หนังสือโรงเรียนประชาบาลตำบลปรางหมู่ 2 ที่ 34/2485 จากครูใหญ่โรงเรียนปรางหมู่ 2 ถึงนายอำเภอควนขนุน เรื่อง ขออนุญาตทำลายโรงวัดนมวัง ลงวันที่ 17 มิถุนายน 2485.

_____. หนังสือโรงเรียนประชาบาลตำบลปรางหมู่ 2 ที่ 37/2485 จากครูใหญ่ ถึงคณะกรรมการอำเภอควนขนุน เรื่อง ทำลายวัดเขานมวัง ลงวันที่ 26 มิถุนายน 2485.

_____. เอกสารการบุกกรุกเข้าถือสิทธิในที่ดินวัดบ้านสวน พ.ศ. 2481 - 2482.

ศึกษาธิการอำเภอเมืองพัทลุง, สำนักงาน. ข้อมูลประวัติพระอาจารย์เดช สุมโน และการค้นพบถ้ำสุมะโน. พ.ศ. 2533. อัดสำเนา.

ศูนย์ประสานงานธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา. โครงการธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา ครั้งที่ 7 วันที่ 20 เมษายน - 4 พฤษภาคม 2545. อัดสำเนา.

ศูนย์ส่งเสริมและบริการสุขภาพวิถีไทย. ตำรายาเถลิงศ. สงขลา : วัดคอนแแม่, 2545. อัดสำเนา.

สกตวินัยกาล (ถกล เทียรสุนทร), พระครู. “ชีวประวัติสังเขปพระครูอุทิศย์เขตต์คณานุรักษ์”, ใน โรงเรียนมหาวชิราวุธ ณ วัดมัทนิมาวาส จังหวัดสงขลา นางเพ็ญแข จงสงวน พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพท่านพระครูอุทิศย์เขตต์คณานุรักษ์ (อุทัย) โสปกโก วันศุกร์ที่ 22 ธันวาคม พุทธศักราช 2493 ณ เมรุวัดมัทนิมาวาส จังหวัดสงขลา. หน้า 1 - 8. สงขลา : โรงพิมพ์สงขลาพานิช, 2493.

สงบ ส่งเมือง. “ประวัติความเป็นมาของจังหวัดสงขลา”, ใน หนังสืออ่านประกอบแบบเรียนเรื่อง จังหวัดสงขลา. หน้า 41 - 79. สงขลา : โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2521.

_____. “พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา : ในหัวเมืองภาคใต้”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 6. หน้า 2481 - 2482. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2529.

สนิท สมัครการ. วิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2534.

สงขลานครินทร์ หาดใหญ่, มหาวิทยาลัย. รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาการวางแผนจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างผสมผสานแบบยึดพื้นที่ : กรณีศึกษาจังหวัดภูเก็ต กระบี่ และพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ หาดใหญ่, 2540.

สถิตสารคุณ (แฉ่ม จนทสาโร), พระครู. ประวัติพระครูสถิตสารคุณ ตำราสถิตสารคุณ. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2543.

สภากานวัดตะโหนด. ข้อบังคับสภากานวัดตะโหนดและนโยบายกรรมการดำเนินงาน ปี 2541 - 2542. อัดสำเนา.

- สมคิด จิรทัศน์กุล. วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- สมศักดิ์ เกื้ออรุณ. “ประวัติของท่านพระครูทองอ่อน ธรรมรัตโน และความสัมพันธ์กับโรงเรียน
เทศบาล 2 (อ่อนอุทิศ”, ใน ที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพของท่านพระครูทองอ่อน
ธรรมรัตโน ณ เมรุชั่วคราววัดเพชรมงคล ตำบลบ่อทราย อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา
วันที่ 16 -18 มีนาคม 2517. หน้า 1 - 9. สงขลา : โรงพิมพ์ไทยรัตน์, 2517.
- สวัสดิ์ รัตนเสวี. “ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช”, ใน ตำนานพระบรมธาตุจังหวัด
นครศรีธรรมราช หน้า 34 - 47. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ส. พยุงพงศ์, ม.ป.ป.
- สว่าง แทนบุ้. หนังสือเรื่องไหว่ลายลักษณ์ อีหลก ฉก เน็ก. นครศรีธรรมราช : โรงพิมพ์ชะอวด
การพิมพ์, ม.ป.ป.
- สันติ บางอ้อ. เอกสารประกอบคำบรรยายเรื่อง แผนพัฒนาเศรษฐกิจของชาติและแนวโน้มใน
อนาคต. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2541.
- สารานุกรมพันธ์, พันเอก น. “คำบรรยายเรื่อง การปรับปรุงพระพุทธศาสนา”, ใน แดงการณ
คณะสงฆ์ เล่ม 39 ภาค 12 ประจำเดือนมีนาคม พ.ศ. 2486. หน้า 725 - 737.
พระนคร : โรงพิมพ์ศาสนศึกษา, 2486.
- สิริพร พงศ์พัฒน์พันธุ์. ผลงานด้านพระพุทธศาสนาของพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุตุตโม)
วัดกุหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. สงขลา :
มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2540.
- สิริมา รองชูเพ็ง. การบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดของพระครูประดิษฐ์วรการ (หลวงพ่พร้อม
ฐิตจิตโต) วัดไม้เสียบ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.
สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2540. อัดสำเนา.
- ลีลาช ฉาวโรจน์. สภาพอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2496. พัทลุง : สำนักงานศึกษา
ธิการอำเภอควนขนุน, 2496.
- สินวล มากนวล. อภินันทนาการจากงานฉลองโบสถ์วัดป่าพยอม ตำบลป่าพยอม อำเภอ
ควนขนุน จังหวัดพัทลุง วันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2503. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง,
2503.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2522.
- สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “กัลปนาในภาคใต้”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 1.
หน้า 115 - 118. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2529.
- _____. “ความสำคัญของวัดพะโคะในอดีต”, ใน วัดพะโคะ. หน้า 44 - 54.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์, 2525.

สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “ไครภูมิ : ฉบับวัดควนมะพร้าวพัทลุง”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 4. หน้า 1382 - 1384. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2529.

_____. “พระราชพิธีสังวรกับงานด้านภาษาและวรรณกรรม”, ใน อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพวิสุทธิคุณ (เลี่ยม อลีโน) พระราชพิธีสังวร (ช่วง อดีตเวที). ไม่มีเลขหน้า. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2525.

_____. รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออก สมัยกรุงศรีอยุธยา. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2523.

สุนทรกิจจานุโยค (พะล่อง เตชปญโญ), พระครู. สถานานวัดตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอ ตะโหมด จังหวัดพัทลุง. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง บทบาทพระสงฆ์กับการ พัฒนาชุมชน : เครือข่ายลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ระหว่างวันที่ 3 - 4 เมษายน 2544 ณ ห้องประชุมบ้านชูชุก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ. อัคราณา.

สุภา อุทโท, พระมหา. พระสงฆ์ไทยใน 2 ทศวรรษหน้า พ.ศ. 2541 - 2560. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2542.

สุภาคย์ อินทองคง และ พ่วง บุษรารัตน์. “พระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺโดโม)”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2542 เล่ม 10. หน้า 4978 - 4980. กรุงเทพฯ : บริษัทสยามเพรสแมเนจเม้นท์ จำกัด, 2542.

เสรี พงศ์พิศ. แนวคิด แนวปฏิบัติ ประสภารณ์กองทุนหมู่บ้านสวัสดิการชุมชน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์, 2544.

หลวงพ่อเจ็ก จิตรมโม. บันทึกบทหนึ่ง-โนรา (วัดเขาแดงตะวันตก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง).

_____. สมุดตำราโลงศพ บันทึกเมื่อ พ.ศ. 2479 (วัดเขาแดงตะวันตก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 คร. 7.1/1 รายชื่อวัดในมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2448.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 คร. 7.1/4 การใช้เงินกัลปนาปฏิสังขรณ์วัดจะทิ้งพระ (10 ก.ค. - 27 ธ.ค. 2451).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 คร. 12/4 สรุปรายงานจัดการคณะ การศาสนา และการศึกษาหัวเมือง ปี ร.ศ. 117 - 118.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 คร. 12/7 รายงานประชุมพิเศษเรื่องจัดการศึกษาทั่วประเทศ 26 กันยายน ร.ศ. 117.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 คร. 12/34 รายงานการจัดการศึกษามณฑล

นครศรีธรรมราชของพระสิริธรรมมุนี ร.ศ. 119. , ร.ศ. 120 และ ร.ศ. 122.

..... . เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 16/2 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์
ร.ศ. 121. (16 - 18 มิ.ย. 121)

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 5 1.6/19 เรื่อง เมืองนครศรีธรรมราชบอกรายชื่อผู้ให้
สิ่งของและรายชื่อสิ่งของแก่โรงเรียนวัดท่าซอม อำเภอลำปาง (27 มี.ค. 2455).

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 5 1.6/23 เรื่อง หลวงนายนาควิจิตรยักที่คืนซึ่งซื้อ
จากหัวหน้านักกลีให้แก่โรงเรียนวัดคูหาเต่า (12 พ.ค. - 25 ก.พ. 2457).

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 5 1.6/26 เรื่อง หลวงวิชัยประสาทถวายนายชื้อราย
ชื่อผู้ที่บริจาคทรัพย์บำรุงโรงเรียนวัดบางพระในเมืองนคร (9 มี.ค. 2457 - 11 ส.ค.
2458).

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 5 1.6/32 เรื่อง นายอำเภอเหนือแจ่งเรื่องจะตั้ง
โรงเรียนที่วัดน้ำน้อยและวัดคูเต่า (23 ก.ย. - 12 ต.ค. 2458).

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 5 1.6/57 เรื่อง ผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุงขอถวายพระ
ราชกุศลที่มีผู้ให้สิ่งของบำรุงโรงเรียนวัดตะเคียน (18 เม.ย. 12 ต.ค. 2461).

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 7/34 ส่งบัญชีรายชื่อพระภิกษุสามเณรในจังหวัด
สงขลา (9 -18 ต.ค. 2466).

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 7/37 บัญชีคณะสงฆ์มณฑลนครศรีธรรมราช (9 ก.ย.
66 - 20 ก.ย. 67).

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 7.1/5 เมืองพัทลุงขออนุญาตเบิกเงินค่านากัลปนาของ
วัดบางแก้วซ่อมแซมอุโบสถวัดบางแก้ว 1298 บาท 71 สตางค์ (2 เม.ย. 2456 - 7
ต.ค. 2457)

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 7.1/7 เจ้าคณะของอำเภอจะทิ้งพระขอเบิกเงินกัลปนา
เพื่อซ่อมแซมวัด 5,000 บาท (24 ส.ค. - 20 ต.ค. 2463).

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 7.2/2 เรื่องสั่งให้กรรมการจังหวัดนครและพัทลุงส่ง
รายชื่อเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะแขวง ตลอดจนพระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานพัดเปรียญ
(27 ก.พ. - 20 เม.ย. 2460).

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 7.2/3 เรื่องขอเจ้าอธิการนุ้ย คณะหมวคักฎิ
เป็นอุปฆาณะในตำบลควนขนุน (19 - 28 พ.ค. 2463).

..... . เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 7.2/6 เรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
สัญญาบัตรแก่พระสงฆ์ (9 พ.ย. 2467).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 7.2/9 เรื่องส่งตราตั้งพระครูวินัยธรรม (แดง) เป็นเจ้าคณะแขวงอำเภอระโนด และตั้งพระปลัดจันทน์ พระคลัง พระเมฆ พระห่ม อำเภอระโนด เป็นอุปัชฌายะ (21 เม.ย. - 8 พ.ค. 2468).

..... เอกสารรัชกาลที่ 7 คร. 1/286 เรื่องให้คัดรับพระธรรมวโรดมที่มา ตรวจการคณะสงฆ์ในมณฑลปัตตานีและนครศรีธรรมราช (18 ธ.ค. - 9 ม.ค. 2474).

..... เอกสารรัชกาลที่ 7 คร. 7/55 พระบุญ สุวรรณจิต สร้างโรงเรียนประชาบาล ตำบลทุ่งตำเสา (วัดหนูแร่) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา (28 พ.ค. - 29 ส.ค. 2475).

..... เอกสารรัชกาลที่ 7 คร. 7.1/10 มีผู้บริจาคทรัพย์ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปพระคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง (10 - 19 ก.พ. 2468).

..... เอกสารรัชกาลที่ 7 คร. 7.1/11 จังหวัดพัทลุงขอเงิน 2,500 บาท เพื่อปฏิสังขรณ์อุโบสถวัดประดู่หอม (18 ธ.ค. 2468 - 28 ม.ค. 2470).

..... เอกสารรัชกาลที่ 7 คร. 7.5/109 ขอพระราชทานที่วิสุงคามสีมาวัดในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช และวัดเขาเจ็ยก จังหวัดพัทลุง (30 ก.ย. - 18 ก.พ. 2469).

..... เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร. 0201.10/186 พระธรรมวโรดมวัดราชาธิวาส ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตลาออกจากตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช และมณฑลภูเก็ต พ.ศ. 2484.

..... เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร. 0201.10/198 เรื่องพระสงฆ์และผู้มีชื่อขอเงินบูรณะวัดและโรงเรียนธรรม จังหวัดสงขลา พ.ศ. 2492.

หอสมุดแห่งชาติ. หมู่อารภาพ เลขที่ 3. แผนที่ภาพเมืองนครศรีธรรมราช จ.ศ. 977 (แผนที่ภาพกัลปนาวัดพะโคะ).

..... 001.4/18 พงสาวดารเมืองพัทลุง (กัลปนาวัดหัวเมืองพัทลุง) เลขที่ 37/ด.

..... 001.4/26 พงสาวดารเมืองพัทลุง (เพลานางเลือดขาว) เลขที่ 37.

อดิศักดิ์ ทองบุญ และสุวิงส์ พงศ์ไพบูลย์. "ศาสนาพุทธในภาคใต้", ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9. หน้า 3436 - 3454. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2529.

อดิศักดิ์วัฒน์, พระครู. ประวัติและงานพระครูวิโรจนคุณ (ร่าง อปปมโล) วัดโรจนาราม ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ วันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2520. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิวัฒน์การพิมพ์, 2520.

- อัครธรรมวัด (ฐานยุคโต), พระครู. “ประวัติท่านเจ้าคุณพระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดมเถระ) วัดราชาธิวาส”, ใน บวรพจนานุกรมศิลปวัฒนธรรมฉบับบูรพาจารย์ 9 - 11 เมษายน 2538 วัดสามแก้ว อ.เมือง จ.ชุมพร. หน้า 17 - 26. ชุมพร : โรงพิมพ์ชุมพรการพิมพ์, 2538.
- อนุวิทย์ เจริญศุกุล. แบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐสถาปัตยกรรมสกุลช่างเขมรและศรีวิชัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524.
- อนุสรสิทธิกรรม (บัว ณ นคร), หลวง. “พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช”, ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 31. หน้า 1 - 34. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.
- อมรา พงศาพิชญ์. วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ครั้งที่ 3. 2537.
- อมรา ศรีสุชาติ. “สงขลา”, ใน ที่ระลึกในพิธีเปิดหอแห่งชาตินามานิกะสงขลา วันที่ 19 มีนาคม พุทธศักราช 2540. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, 2540.
- อริยสังวร (เอียด), พระครู. “ทำเนียบวัดในจังหวัดพัทลุง”, ใน หนังสือเนกขัมมานุสรณ์ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเนกขัมมาภิรักษ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดปากสระ และเจ้าคณะตำบลชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง วันศุกร์ที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2512. หน้า 28. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2512.
- อุดม หนูทอง. “พระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู)”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 6. หน้า 2241 - 2242. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2529.
- _____. “พระอนิจลกษณเถระ : วรรณกรรม”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2542 เล่ม 11. หน้า 5228 - 5229. กรุงเทพฯ : บริษัทสยามเพรส แมเนจเม้น จำกัด, 2542.
- อุตสาหกรรมจังหวัดสงขลา, สำนักงาน. ทำเนียบโรงงานอุตสาหกรรมจังหวัดสงขลา ปี 2541. สงขลา : สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดสงขลา, 2541.
- อุทัย วิมโล, พระมหา. “ประวัติวัดมัทตมังคลาราม (วัดหาดใหญ่)”, ใน ที่ระลึกในงานทำบุญฉลองอายุครบ 6 รอบของพระครูวิจิตรพรหมวิหาร วัดมัทตมังคลาราม (วัดหาดใหญ่) อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา 6 สิงหาคม 2524. หน้า 18 - 19. สงขลา : วัดมัทตมังคลาราม (วัดหาดใหญ่), 2524.
- เอื้อน เล่งเจริญ. โลกทรรศน์ในพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2537.

บุคลากร

บุคลากรกรม

สัณณษณณางแดง พิชะกุล บ้านเลขที่ 13 หมู่ที่ 5 ตำบลดำนาน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2545.

สัณณษณณางสุจินต์ ทองโอเอี่ยม ผู้ร่วมเดินธรรมาศราเพื่อทะเลสาบสงขลา ที่วัดเขาอ้อ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2545.

สัณณษณณายแจ้ง เพชรรัตน์ บ้านเลขที่ 45 หมู่ที่ 2 ตำบลกวนขนุน อำเภอกวนขนุนจังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2539.

สัณณษณณายนินยม ธรรมเดช บ้านเลขที่ 97/1 หมู่ที่ 6 ตำบลน้ำน้อย อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2546.

สัณณษณณายปรื่อง ประชาชาติ ที่วัดคูหาสวรรค์ ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2545.

สัณณษณณายหิ เบ็งหมาน บ้านเลขที่ 2 หมู่ที่ 1 ตำบลสะท้อน อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2545.

สัณณษณณายหนู เชนอนันต์ ณ พัทลุง บ้านเลขที่ 88/1 หมู่ที่ 3 ตำบลท่ามิหรำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534.

สัณณษณณพระครูกวีวรารณ (กระจ่าง ปรีบุญโณ) เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ที่วัดคูหาสวรรค์ ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2545.

สัณณษณณพระครูกาชาด (บุญทอง) เจ้าอาวาสวัดคอนศาลา ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2539.

สัณณษณณพระครูกาเดิม (เพิ่ม) เจ้าอาวาสวัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2544.

สัณณษณณพระครูขันตยาภรณ์ (พรหม ขนโคโก) เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2544.

สัณณษณณพระครูประสาทศีลพรต (หนี) เจ้าอาวาสวัดสทิงพระ ตำบลจะติงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2545.

สัณณษณณพระครูปัญญาวรกิจ (อ่วม) เจ้าอาวาสวัดโลการาม ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2545.

สัมภรณ์พระครูพิณจวรกิจ (คดีย้อย อโมโน) เจ้าอาวาสวัดภูเขาทอง และเจ้าคณะอำเภอควนขนุน
ที่วัดภูเขาทอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5
กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544.

สัมภรณ์พระครูพิพัฒน์โชติ (ทอง เศษบุญโญ) เจ้าอาวาสวัดคอน ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่
จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2544.

สัมภรณ์พระครูวิจิตรธรรมภาณ (สลับ) เจ้าอาวาสวัดป่าดอ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอ
ควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2544.

สัมภรณ์พระครูวิภาศรีคนคุณ (กระจ่าง อตุฐกาโม) เจ้าอาวาสวัดหัวลำภู ตำบลหัวไทร อำเภอ
หัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2545.

สัมภรณ์พระครูศรีธรรมวิทย์ (อุทัย อุคตโม) วัดท่าหิน ตำบลท่าหิน อำเภอสตึงพระ จังหวัด
สงขลา เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2544.

สัมภรณ์พระครูสถิตสารคุณ (แฉ่ม นนทสาโร) เจ้าอาวาสวัดท่าสำเภเหนือ ตำบลชัยบุรี
อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2543.

สัมภรณ์พระครูสังฆรักษ์ซัด กวีวงโส เจ้าอาวาสวัดธาราสดิษฐ์ หมู่ที่ 8 ตำบลโคกชะงาย
อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544.

สัมภรณ์พระครูสัญญา เศรษฐโม เจ้าอาวาสวัดแหลมวัง ตำบลคูขุด อำเภอสตึงพระ จังหวัด
สงขลา เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2544.

สัมภรณ์พระครูสันติศรีคนคุณ (สุรินทร์) เจ้าอาวาสวัดรามแก้ว ตำบลรามแก้ว อำเภอหัวไทร
จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2545.

สัมภรณ์พระครูสุนทรกิจจานุโยค (พะต่อง เศษบุญโญ) เจ้าคณะตำบลตะโหมด วัดตะโหมด
อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2544.

สัมภรณ์พระครูสุนทรธรรมสิริ (คำโต ยุคติโก) ที่สำนักปฏิบัติธรรมโคกสัก (วัดขวด) ตำบล
แฉะ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2544.

สัมภรณ์พระครูโสภณวินัยการ (ศิโรตม์) เจ้าคณะอำเภอเมืองสงขลา - สิงหนคร (ธรรมยุต) ที่
วัดมณีมาวาส ตำบลบ่อทราย อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 11
กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2546.

สัมภรณ์พระครูโสภณศีลวัตร (เริ่ม ฐิติญาโน) เจ้าอาวาสวัดกวนมิตร ตำบลคลองเป๊ะ
อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2544.

สัมภรณ์พระครูคุณธรรมกิตติ์ (กลิ่น อคฺคธมโม) เจ้าอาวาสวัดเขาอ้อ ตำบลมะกอกเหนือ
อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2544.